

KARLOVICS ÉS PETROVICS

Leszámolás a barguzini Petőfi-fantommal

Karlovics and Petrovics. Getting Rid of the Petőfi Phantom of Barguzin

Poet Sándor Petőfi died in the Battle of Fehéregyház on 31 July 1849, thus he did not get to Siberia, and there are no traces of his alleged deportation. The really deported people, like M. K. Kjuhelbeker in Barguzin, have plenty of survived documents (see. Pictures No. 1–2). The presumption is based exclusively on Ferenc Svigel's completely refuted forgery, which was arbitrarily reinterpreted to the vague figure of a certain Petrovics who actually lived in Barguzin. The excavation to identify the person ended in a failure in 1989: instead of revealing Petrovics's remnants, the metric anthropological- and DNA-tests both proved that a female skeleton was found in grave no. 7. The skeleton was seen for the last time in István Kiszely's apartment on 23 May 2008 (Picture No. 3), but some of the bones were ordered to bury as Petőfi's bones in Fiumei út Cemetery, Budapest, by Ferenc Morvai on 17 July 2015 (picture No. 4). The 26-year-long disagreement thus ended in an international scandal.

Keywords: Barguzin; M. K. Kjuhelbeker, Petrovics, No 7., skeleton, female, not Petőfi

A diplomácia- és hadtörténeti kutatások jelen állása szerint 1849-ben a hazatérő orosz csapatok nem vittek magukkal Oroszországba magyar hadifoglyokat, amint azt a *Haditörténelmi Közlemények* legutóbbi számában Hermann Róbert célzatosan megírt tanulmánya sokadszorra bemutatta. Így nem került Szibériába Petőfi Sándor sem a történelemnek az általánostól az egyediig terjedő vizsgálata alapján.¹ A megállapítását természetesen elfogadó, de egy szibériai Petőfi-sír lehetőségét mégis taglalató, a konkrétumokra jobban rászoruló régész azonban eljátszhat a lehetőséggel: mi lett volna, ha a barguzini expedíciót előkészíteni vélő amatőrök a kutatókat megelőzve rábukkantak volna a fogollyszállítás hiteles dokumentumaira? Természetesen egyetlen egyre sem bukkantak, ráadásul ha találtak volna, abból sem következett volna Petőfi szibériai sírjára nézvést semmi. De még abból sem, ha valamelyik hiteles iraton rajta lett volna az elhurcolt költő nagyjából Sandor Petefi/Petjofi alakú neve. Oroszország s benne Szibéria is elég nagy ahhoz, hogy a kiszállítás után tűnjön el a költő nyomtalanul. Azaz sírhelyének kijelöléséhez további, egyre konkrétabb hiteles dokumentumokra lett volna szükség, amelyek elvezettek volna száműzetésének helyéig, megadták volna az ottani élete adatait, zárultak volna halála dátumával és a valószínű sírhelyével. Hogy nem túlzás ilyet állítani, következzenek egy korabeli hiteles barguzini példa.

¹ Hermann 2015. 324. o. Vö.: Hermann 2012.; Hermann 2015a.; Hermann 2015b.; Rosonczy 2013.; Rosonczy 2015.

Mihail Karlovics Kjuhelbeker

Mihail Karlovics Kjuhelbeker az Észt kormányzóságban 1798-ban született.² 1811-ben belépett a flotta hadapródiskolájába, ahol 1815-ben végzett, és június 7-től tengerészkadét lett. 1814. február 2-től a tengerészgyalogságba sorozták be, 1815. július 21-től pedig fedélzetmester lett. 1819-ben a Novaja Zemlja briggen (kétárbócos vitorlás) részt vett az északi Jeges-tengeren a Novaja Zemlja partjára vezetett hadjáratban. 1820. február 2-től volt hadnagy, s 1821–1824 között az Apollon nevű hadihajón vett részt a kamcsatkai hadi eseményekben.

Nem volt tagja titkos társaságnak, de aktívan részt vett az 1825. december 14-i Szenátus téri felkelésben, majd feladta magát Mihail Pavlovics nagyhercegnél, ezért a Szemjonov ezred kancelláriájában őrizték, míg december 15-től a Péter-Pál erődbe zárták. Innét 1826. január 7-én a viborgi várba szállították át, majd június 2-től visszakерült a Péter-Pál erődbe. Július 10-én kilencévi kényszermunkára ítélték és 22-én Keksgolmba/Priozerszkbe vitték át. Itt büntetését augusztus 22-én öt évre csökkentették, majd 1827. február 5-én a Péter-Pál erődből Szibériába szállították, és március 22-én ért a csitai börtönbe. Innét 1830 szeptemberében a 413 km-re délnyugatra fekvő, vasgyáráról elnevezett Petrovskij Zavodba/Petrovsk-Zabajkalszkba került, s az itteni „kényszermunka akadémián” történelmet, földrajzot és gazdaságtant tanult, énekleckét vett, konyhakertészettel és földműveléssel is foglalkozott, miközben szabóként dolgozott.

A kényszermunka leteltével rendeletileg száműzésre ítélték az irkutszki kormányzóságbeli Barguzinba, ahová 1831-ben érkezett meg. 1834-ben feleségül vette Anna Sztjepanovna Tokarjeva polgárleányt, de a már egygyermekes házasságukat az ortodox szinódus felbontotta.³ A pár azonban együtt maradt, és hat leányuk született: Jusztina (1836–?), Julianna (1840–1905), a többiek fiatalon meghaltak: Alekszandra (1845), Jekatyerina (1846), Anna (1852) és Anasztázia (1857–1860). Mihail ugyancsak száműzésre ítélt dekabrista bátyja, Vilhelm Karlovics Kjuhelbeker (Szent Pétervár, 1797. június 10. – Tobolszk 1846. augusztus 11.) romantikus író és költő, 1836. január 20. és 1840 januárja között szintén Barguzinba került, s ott vette feleségül 1837. január 15-én a helyi postamester leányát, Droszida Ivanovna Artyonovát.⁴

A Kjuhelbeker testvérek nagy gazdaságot létesítettek. A helybeliek számára Mihail a házában ingyenes kórházat és gyógyszerterát nyitott, ingyenes orvosi ellátást is biztosít

² Védőszentjének napja szeptember 29., tehát az ezen a napon történt keresztelése előtt. (Eduard Viktorovics Gyomin szíves magyarázata.)

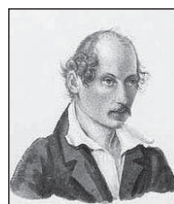
³ Mihail későbbi anyósa házába szállásolták, ahová nemsokára hazatért a távolban szolgáló leány, Anna, terhesen. Az anyja el akarta úzni, de mivel Mihail elvállalta a megszületett kisfiú keresztapását, ezzel kibékítette a lányt az anyjával. Ezután Mihail és Anna összeházasodott, viszont az egyházi szinódus szétválasztotta őket, mert a keresztapa Mihail és a kényszerűségből a törvénytelen gyermeke keresztanyjává lett Anna így rokonságba került, és az egyházi törvény szerint nem köthettek volna házasságot. Vilhelm az öccse ügyéről Alekszandr Hrisztoforovics Benkendorf grófhöz (Szankt-Peterburg, 1782. június 23.– 1844. szeptember 23.) 1836. június 28-án írott levelében számolt be részletesen. Vö.: http://www.hrono.ru/biograf/bio_k/kyuhel_mk.html Mivel Benkendorf főhadsegédi (general-adjutant) rangú főtiszt volt, nem pedig száműzött (a Németországból Oroszországba tartó Herkules nevű hajón halt meg), a levél annak is jó példája, hogy a száműzöttek a saját társaik körén kívül is levelezhettek. Egyébként pedig a dekabristákkal rokonszenvező és Kjuhelbergéket megeskető pópát, Fjodor Mironovot úgy meghurcolták az egyházi hatóságok, hogy a megpróbáltatásokba egy esztendővel később behalt. *Lengyel* 1989.

⁴ https://ru.wikipedia.org/wiki/Кюхельбекер,_Вильгельм,_Карлович.

tott, és a szükséges gyógyszereket saját pénzéből vásárolta meg. Iskolát is berendezett a házában, s életkorra való tekintet nélkül oktatta a helybélieket írásra, olvasásra, számtanra. A tankönyveket és tanszereket ugyancsak maga vásárolta meg. A szintén dekabrista száműzött pedagógustól, Ivan Dmitrijevics Jakuskintól (Zsukovka, 1793. december 29. – Moszkva, 1857. augusztus 11.) kért oktatási tanácsokat, s a többi dekabristától pedig kézi- és tankönyveket. Az iskola, ahol a bátyja is tanított, az 1840-es évek közepéig, az egyházközségi iskola megnyitásáig működött. Mindemellett tudományos munkát is végzett. *A Bajkálontúli terület rövid vázlatja (Краткий очерк Забайкальского края)* című művében a földrajzi viszonyokat, a gazdaság fő ágazatait és a népességi jellemzőket ismertette, s egy szépirodalmi feldolgozást Vilhelm mellékelte hozzá. Ilyen ismeretek birtokában válhatott aranybányászati vállalatok ügynökévé, aki 1858-ban a pénzügyminisztertől kért engedélyt a kelet-szibériai aranylelőhelyek fejlesztésére.

Az 1856. augusztus 26-i amnesztiával visszakarta az örökletes nemességi jogát. A felügyelet alól 1858. december 12-én szabadult, de az anyagi hiánya miatt nem tudott hazautazni az európai Oroszországba, hanem Barguzinban maradt, és 1859. szeptember 29-én meghalt.⁵ Egy november 1-jén Barguzinból Szentpétervárra, onnan pedig Londonba küldött levél nyomán halálhíre Alekszandr Ivanovics Gerzen/Herzen lapjában, a *Kolokol (The Bell, azaz Harang)* 1860. január 15-i számában már megjelent.⁶

Bár életében nagy köztisztületnek örvendett, s 1889-ben még lefényképezhették a sírját,⁷ amelyet másokéval együtt az 1920-as években politikai hevületből megsemmisítettek, amikor összetemették a forradalmi elődök maradványait és egy téglapiramist emeltek föléjük, a hajdani öntöttvas sírtábláikat pedig csak mellé támasztották. Amikor a falusiak mindezt széthordták, valamikor egy új, immár csak Kjuhelbekerre utaló emlékművet állítottak a helyére, amely az 1960-as években még állt, de nemsokára ez is tönkrement; 1975-ben készült ma is létező emlékműve.⁸ Mindebből megállapítható, hogy egy-egy barguzini dekabrista, így Kjuhelbeker maradványait sem lehet többé egyedi sírban keresni, de megtalálni sem.⁹ No és a MEGAMORV Petőfi-Bizottságnak (MPB) a Petrovics-azonosítás melletti másik nagy expedíciós sikere? Az is kudarc volt, mert az 1989. július 16-i sebtében végzett azonosítási komédiát követően hiába temették el a fellelkesült laikus barguzinaiak egyházi közreműködéssel már 25-én az igazinak hitt Kjuhelbeker-maradványokat, Valerij Pavlovics Alekszejev antropológus akadémikus magától értetődően utasította el a meghatározást.¹⁰

Mihail Karlovics
Kjuhelbeker

Vilhelm
Karlovics
Kjuhelbeker

⁵ https://ru.wikipedia.org/wiki/Кюхельбекер,_Михаил,_Карлович.

⁶ Vö.: Kovács 2003. 164. o.

⁷ Vö.: Kovács 2003. 156–157. o., 23. kép.

⁸ Vö.: Kovács 2003. 158. o., 25–26. kép. A volt tanácselnök mesélte, hogy „az ő tanácselnöksége idején üzent le a pártközpont, hogy 1975-re Kjuhelbeker-emlékművet kell felállítani a temetőben. De fogalmunk sem volt, hogy merre lehetett a sír.” Kéri 1990. o.

⁹ Kovács 2003. 158–159. o.

¹⁰ Lesújtó véleményét kifejtve a feltárási dokumentációról megállapította, hogy Mihail Kjuhelbeker „sírjának azonosítása – bármilyen fontos is kulturális és történelmi örökségünk tekintetében – számomra lehetetlennek látszik, s az e kérdést érintő fejtegetések pedig spekulatívnek tűnnek.” Alekszejev 1992. 208. o.

Petőfi Sándor elhurcolásának rekonstrukciója

A Kjuhelbekeréhez részben hasonló dokumentumokat egy elhurcolt őrnaggyal, Petőfi Sándorral kapcsolatban is elvárhatnánk, ezért hangsúlyoznom kell, hogy sem általában reá vonatkozathatóan, sem konkrétan vele kapcsolatosan semmiféle forrásadat nem létezik. Fantáziadús kísérletek születtek a hiány magyarázatára, a legjobban felépített álmkép Mikolás Miklós (Celldömölk, 1923. április 5. – Budapest, 2001. február 2.) matematikus, egyetemi tanár tollából származott. Az események általa felállított „rekonstrukciója” szerint a július 31-i fehéregyházi ütközet végén báró August von Heydte őrnagy feltűnő érdeklődést mutatott a héjjasfalvi országút melletti szökőkútnál látott leszűrt test és a körülötte szétszórott dokumentumok iránt. Ebből az öt kísérő kozákok rájöttek, hogy az illető bizonyára fontos személy lehetett, ezért megmentették, mert még élt.¹¹ Az eset hírére Alekszandr Nyikolajevics Lüdersz/Ligyersz gyalogsági tábornok, az erdélyi orosz sereg főparancsnoka azonnal védett helyre vitette és gondos kezelésben részesíttette a sebesültet,¹² akinek első kihallgatására a vélhetően néhány hetes ápolás után, csak a már Erdélyből hazafelé vonuló oroszok táborában kerülhetett sor. Amikor itt Petőfi ráébredt helyzetére, s tudván, hogy otthon körozés alatt állt, s kiadatása esetén halálos ítélet és kivégzés várja, „nem maradt más választása, mint hogy származását, nevét, költői hivatását vállalva, s arra hivatkozva, hogy a harcokban nem vett részt – az orosz birodalomtól menedékjogot kérni... Ami a továbbiakat illeti, I. Miklós cár nyilván [!] pozitív választ adott Petőfi kérelmére,¹³ hiszen különben a Petőfi csontok nem juthattak volna el Barguzinba [sic!]. Akkor pedig a költőnek alá kellett volna vetnie magát mindazoknak a kemény feltételeknek, amelyek 1825-től kezdve a dekabrista száműzötteket, köztük pl. a Küchelbecher fivéreket sújtották. Ezen felül bizonyosra vehető [!], hogy a cár Petőfit személyre szóló tiltó intézkedésekkel gyakorlatilag izolálta a külvilágtól, hiszen a Ferenc Józseffel Varsóban 1849. 5. 22-én [21-én] kötött fogolykiadási egyezménynek egy ilyen prominens forradalmárt érintő megsértése az ügy kipattanása esetén komoly diplomáciai bonyodalmakat okozott volna. Tehát szó sem lehetett arról, hogy Petőfi Barguzin közvetlen környezetén kívül bármilyen formában életjelt adhasson magáról; teljesen eltiltották az írásbeli kommunikációtól [!], sőt feltehetőleg kötelezték régi szlovák nevének állandó használatára is [!].” Kifejtett koncepcióját Mikolás a következő fantáziálásokkal igyekezett megtámogatni:

1. Petőfi Szibériába kerülésének ügyét olyan „teljesen egyedi esetnek kell tekintenünk, amelyet az orosz hadsereg illetékesei a többi – az osztrákoknak átadott vagy egyszerűen

¹¹ Rontotta volna a rekonstrukció elfogadhatóságát, hogy Heydte augusztus 2-án egy frissen hantolt sírt látott a holttest helyén, ezért ezt nem említette meg. Vö.: *Kerényi* 2008. 465. o.; *Kovács* 2011. o.

¹² Ezt az ötletet az indokolta, hogy az oroszok az ütközet sebesültjeit Nagyszebenbe irányították, de mivel Bem odaérkezésük előtt visszafoglalta a várost, az oroszok (Nagy)talmácsra, majd Segesvárra kísérték a csoportjukat. „Segesváron a polgári lakosság által ápolatták, s csak hetek múlva adták át őket az osztrákoknak vagy bocsátották szabadon. Erre két tanúnk is van... Mütter Ferenc, illetve Bartha János... A Nagyszebenből kivont, illetve Segesvárról érkezett hadifogoly-szállítmányt [az oroszok] alaposan átvizsgálták, s a tiszteket különválasztották a legénységtől. A foglyul ejtett tisztek között volt az a Bisztray Károly hadnagy, aki részt vett a segesvár-fehéregyházi ütközetben, személyesen ismerte Petőfit, tehát ha valakinek feltűnt volna a költő otléte, neki kétségtelenül. Bisztray emlékirata azonban nem említi, hogy Petőfivel találkozott, vagy Petőfiről hallott volna, ahogy a később szintén Nagyszebenbe szállított... Mütter Ferenc sem.” *Hermann* 2012. 459–460. o.

¹³ Ennek az lehetett az oka, hogy a cár gyűlölte a lengyeleket és Bemet is, s lehetséges, hogy a későbbiekben akár túszként is felhasználhatta volna. *Mikolás* 1991.

elengedett – magyar hadifogoly sorsától teljesen elkülönítve kezeltek..., az országból való kiszállítása is feltehetőleg izoláltan történt. Tehát nevét az ún. Lüders-jelentés készítésénél vagy egyszerűen figyelmen kívül hagyták, vagy formálisan Alekszandr Petrovicst írtak helyette.”¹⁴

2. Mivel Heydte nem látta a foglyok között, csak a fenti koncepció alapján kerülhetett az osztrák hatóságok tudta nélkül Szibériába.

3. „Petőfi speciális helyzete miatt a cár bizonyára úgy rendelkezett, hogy a titkosság érdekében »Petrovicstról« csak minimális dokumentáció készüljön, halálakor pedig még azt a keveset is semmisítsék meg... [a XX. századi párhuzamok alapján ezért] elképzelhető, hogy a mi Petőfink barguzini életének is a megtalált csontváz lesz az egyedüli közvetlen bizonyítéka.

4. A szamázótt társai azért nem hagytak róla feljegyzést, mert a cár tiltó rendelkezését követték, valójában összekötetésben is lehetek, sőt „segíthettek neki egyes, kényszerűségből orosz nyelven írt verseinek nyelvi csiszolásában.”¹⁵

Mikolás szinte már-már elismerést érdemlő, igen sok részletre is kiterjedő, bár egyetlen adat nélküli légvárának azonban volt egy alapvető hibája: csaknem két évvel a barguzini ásatást követően, az ottani eredmény utólagos igazolására törekedve építette fel! A történelmi dokumentumokat nélkülöző ásatók egyetlen lehetőségként ezért Svigel Ferenc hamisítványára voltak kénytelenek támaszkodni.

Svigel Ferenc hamisítványa Petőfi Sándor szibériai sorsáról és sírjáról

A továbblépéshez tehát azt kell megvizsgálni, hogy miként született és mit tartalmazott a Svigel-legenda, pontosabban a Svigel-féle hamisítvány.¹⁶ A kérdésekre maga Svigel Ferenc (? , 1888 – ?, 1958) adott kimerítő választ egy riportorozatban, amelyet Abonyi Ernő újságíróval készített, de bemutatni a megítélésének alakulása miatt csak fordított sorrendben érdemes.

Svigel azzal emelkedett ki a konkurensei – Barátosi Lénárth Lajos (Máriaradna, 1892. március 3. – Komádi, 1968. április 18.) és Sándor József (Jászberény, 1892. szeptember 27. – Budapest, 1970. február 5.) – közül, hogy állításainak bőséges dokumentációjával jelentkezett.¹⁷ A bizonyítékok felkeltették Szendy Károly budapesti polgármester érdeklődését, aki nem zárkózott el a sír jövőbeni felkutatásától, mindenestre kérte a dokumentáció átadását gróf Lázár Imre főjegyzőnek, amire 1940. október 19-én sor is került.¹⁸ A bizo-

¹⁴ Megjegyzendő, hogy semmilyen jelentésben vagy emlékezésben nem szerepel az Alekszander Petrovics név, ezt az MPB történészei csak szeretnék volna megtalálni.

¹⁵ Mikolás 1991. Vö.: Kovács 2003. 23. o., 19. jegyzet, 167. o., 854. jegyzet, 402. o.

¹⁶ A kérdést a kellő részletességgel tárgyaltam: Kovács 2003. 87–122. o. Vö.: Kovács 2012. 56–58 o.; Kovács 2015. Barátosi Lénárth Lajos és Sándor József hamisítványának kapcsolata Svigelével: Kovács 2003. 57–65. o., illetve 80–87. o.

¹⁷ Egyelőre nem részletezem, hogy Barátosi Lénárth addig alakította a maga történetét, míg Svigel hírnévre vergődött beszámolójával látta hasznosabbnak azonosulni, és jöllehet Szibériában sohasem járt, azt hazudta, hogy ő Svignél már négy évvel korábban, 1912. november 9-én talált rá a költő sírjára. Vö.: Kovács 2003. 57–60. o. Sándor viszont mindössze annyit állított, hogy 1918-ban a novonyikolajevszki (ma: novoszibirszki) lágerbe telepítve felnyúlt a príccse feletti fekhelyre, ott Svigel iliszunszki Petőfi sírjának kopott, vásott fényképére bukkant, ami az Amurszkaja Zsiznynek a Svigel-féle felfedezést ismertető gyűrött újságpapírosába volt csomagolva. Sándor é. n., 118–119. o. Vagyis ő nem volt a sírnál. Kovács 2003. 81. o.

¹⁸ Abonyi 1940. október 9.; Abonyi 1940. október 20.

nyítékok egy részét az átadáshoz írt nyilatkozatában maga Svigel sorolta fel: „Én alulírott hajlandó vagyok bizonyítani, ha kell esküvel is, hogy Petőfi Sándor iliszunzski sírját az ott lakó Varga-család segítségével 1916-ban megtaláltam és berezovkai fogolytársaim jelenlétében az ottani fényképésszel lefényképeztettem. Ezt a két felvételt tulajdonjogom fenntartása mellett tisztelettel mellékelem. Mellékelem a svéd vöröskereszt által használt szibériai térképet, melyen megtalálhatók az 1849-ben odahurcolt honvédek által alapított magyar községek. A Magyarorszában 1940. augusztus 4.-én és szeptember 4.-én megjelent Petőfi-cikkben közölt nyilatkozataim fedik a valóságot, melyekkel Petőfi sírjának felkutatását hazafiúi érzéstől vezettetve akartam elősegíteni és akarom most is. Pestszenterzsébet, 1940. október 16. Svigel Ferenc nyomdász.”¹⁹

*A Svigel-féle hamisítványnak
a Petőfi Társaság kiküldött bizottsága általi vizsgálata*

A polgármester november 19-én átküldte az anyagot a vizsgálatra legilletékesebbnek tartott Petőfi Társasághoz, ahol a december 15-i rendkívüli közgyűlésen az alábbi háromtagú bizottság kiküldését határozták el: elnök: Kornis Gyula (Vác, 1885. december 22. – Budapest, 1958. április 17.) filozófus, egyetemi tanár, a Petőfi Társaság elnöke (1940–1948), két tagja: Voinovich Géza (Debrecen, 1877. március 14. – Budapest, 1952. szeptember 20.) irodalomtörténész, Petőfi-szakértő, az MTA elnöke (1935–1949) és Gáspár Jenő (Szentlélek, 1894. november 16. – Budapest, 1964. december 17.) író, szerkesztő, a Petőfi Társaság titkára. A bizottság 1941. március 5-én ült össze, jelentését az MTA április felolvasó ülésén kivonatossan ismertette, majd a teljes szöveget megküldte a polgármesternek, illetőleg publikálta.²⁰ A bizottság maradandót akart alkotni, mert a szöveg felében a korábbi idők „Petőfi-mondakörét” tárgyalta, időben legközelebb a Hermann Bönisch (Wien, 1896. november 11. – St. Pölten, 1978. május 21.) elbeszélését²¹ és az állítólagos (!) Ázsia-kutató Barátosi Lénárth jegyzeteit ismertette,²² s csak ezután tért rá a Svigel-anyagra, korrekt módon ismertette beszámolóját a fogolytársaival tett iliszunzski útjáról, valamint Petőfi Sándor szibériai sorsának ott kapott információiról, végül pedig a magával hozott bizonyítékokról.²³

Elbeszélése szerint az 1914-ben bevonult Svigel már augusztus 30-án orosz fogságba esett, és a Verhnyeugyinszkhoz (ma: Ulan-Ude) tartozó berjozovkai lágerbe került. Itt négy magyar tiszt küldönceként bejárhatott a városba, ahol egy 1849-es magyar honvéd öreg fiával találkozott, aki megemlítette neki, hogy a városban és környékén sok magyar család él, s innen nem messze egy híres magyar költő nyugszik. Másodszori találkozásukkor az öreg a városbeli Varga családnak irányította, ahol elmondták, hogy a 320 versztára²⁴ lévő Iliszunzskban van a nevezetes költő, Alexander Petrovics sírja. „Ha felkeresem, egy ottani másik Varga-család majd mindenről részletesebben be tud számolni” – mesélte Svigel.

¹⁹ Abonyi 1940. október 20.

²⁰ Kornis – Voinovich – Gáspár 1941–42. 2. o.

²¹ Részletesen: Kovács 2003. 28–30. o.

²² Kornis – Voinovich – Gáspár 1941–42. 8., 10–13. o.

²³ Kornis – Voinovich – Gáspár 1941–42. 13–16. o.

A táborban rájöttek, hogy a költő csak Petőfi lehetett, ezért néhány hónap múlva többedmagával „elutazott” Iliszenszk városba, ahol tényleg sok magyar leszármazottra talált. Ekkor fényképezte le a település temetőjében a városból egy társa által kihozott fényképpel a nevezetes sírt. A táborba visszatérve annyira elfogta a honvágy, hogy megszökött, de elfogták, s több helyre, így az omszki börtönbe is bezárták. Hosszú hónapok után mégis sikerült egyedül újra elutaznia Iliszenszkba, és ekkor ismerte meg alaposabban az őrnagy-költő Szibériába kerülésének történetét. Két további dokumentumára: egy újságkivágásra és egy térképre lejjebb térek ki.

Svigel szerint a költő sorsát tehát az iliszenszki Varga családban mesélték el neki.²⁵ A mesélő, Petőfi sorstársának, Varga Józsefnek a fia volt, akinek öt gyermekéből két fia az orosz seregben szolgált, három férjezett leánya pedig ugyancsak Iliszenszkban lakott. A mesélő megmutatta Svigelnek apja és Petőfi hányódásának közös feljegyzéseit, amelyeket Svigel le is másolt, s bár a hazatérése után kétszer is járt velük a Petőfi Társaságnál, ott nem mutattak érdeklődést irántuk. Ezért maga szeretett volna könyvet írni a felfedezéséről, de nehéz sorsa ezt megakadályozta. 1940-ben azt remélte, hogy a nyilvánosságot tájékoztatva „talán most mód nyílhat arra, esetleg az én személyemnek a bevonásával is, hogy egy bizottság utazhasson ki, de úgy, hogy Petőfi hamvait hazaszállítsa, mert az a sírkereszt Petőfi valódi sírját jelzi.”²⁶

Az Abonyi Ernőnek elmondott Svigel-féle fordulatossá történet vázlatát a következő: Petőfit, Varga Józsefet és még vagy 1800 fogoly honvédet a Gyimesi-szoroson keresztül Kissenev/Kisinyov érintésével Kijevbe szállították, ahol listába vették őket. Egy részük Szamarába, a többiek – köztük Petőfi és Varga – az omszki várba kerültek,²⁷ ahová 1849. november 21-én érkeztek meg. December 4-én ketten elhatározták, hogy megszöknének – a dühöngő hóvihar ellenére hiába igyekeztek a társaik visszatartani őket. December 20-án a nem azonosítható Travniknál azonban félig megfagyottan mégis üldözőik kezére jutottak, s visszavitték őket Omszkba, ahol 21 napra várbörtönt kaptak. 1850. január 19-én kijutottak a börtönből, és a bíróság többekkel együtt száműzetésre ítélte őket. Hóban-fagyban öt szánon szállították a megnevezett 15 magyart²⁸ a csaknem teljesen azonosítható útvonalon

²⁴ 1 verszta 1066,8 m, azaz a távolság mintegy 340 km volt.

²⁵ A történet a riport két részletéből állt össze: *Abonyi* 1940. augusztus 4; *Abonyi* 1940. szeptember 4.

²⁶ *Abonyi* 1940. augusztus 4.

²⁷ Vagy 1600 honvédet, akik közül 800-800 került Szamarába, illetőleg Omszkba. *Abonyi* 1940. augusztus 4. Azzal kapcsolatban, hogy Petőfi 1850-ben volt az omszki fellegvár börtönében társaival együtt bezárva, a bizottság utalt arra, hogy ekkor volt itt fogoly Fjodor Mihajlovics Dosztojevskij író, „akit 1849-ben ítéltek halálra, de kegyelemből várbörtönre változtatták az ítéletet. A világhírű orosz író börtönében naplót is írt »Emlékiratok a holtak házá«-ból címmel, s nem valószínű, hogy ha Omszkban Petőfivel, aki már 1848-ban külföldön is ismert szabadságköltő volt, találkozik, vagy legalább is tudottlétéről, erről nem emlékezett volna meg. És itt legyen szabad megjegyezni, hogy Petőfi legszéniálisabb illusztrátora, Zichy Mihály, az orosz cár udvari festője és barátja, aki először 1848-tól 1875-ig volt Szentpétervár dédelgetett vendége, ne hallott volna valamit Petőfi szibériai rabságáról, és ha hallott volna, ne tett volna meg mindent, hogy bálványát egy szavával kiszabadítsa. S az is különös, hogy az egykorú orosz irodalomban semmi nyomát sem találjuk Petőfi szibériai fogságának.” *Kornis – Voinovich – Gáspár* 1941–42. 20. o.

²⁸ 1. szán: Petőfi, Varga, Nemes, 2. szán: Kovács, Tóth, Farkas, 3. szán: Mikes, Domorot, 4. szán: Eötvényi, Tormás, Bobor, 5. szán: Zombori, Kalmár, Pintér, Csizmadia. *Abonyi* 1940. szeptember 4. Muravjov sírkertvázlatán (lásd alább) – szerepel Varga József mellett Farkas Károly és Domorot István, az előbbi Svigel szerint Iliszenszkban 1869-ben, az utóbbit Barguzinban 1864-ben temették el. Uo.

Chotorszkijba.²⁹ Itt Petőfi bányafelügyelői megbízást kapott, a többiek a bányába kerültek. Petőfi hamarosan köhögni kezdett, fáj a melle, majd kétnapi rosszulét után kórházba szállították, ahol kilenc hétig ápolták. S bár 15 napig még otthon gyengélkedett, utána munkába állt, de nemsokára többekkel együtt megszökött. Útközben Varga a kocsisnak egy ötforintos Kossuth-bankóval akart fizetni, de a lebukás elkerülésére végül ezüstpénzt is tudott adni. Utolsó előtti állomásukról, Korlakovból 1851. június 11-én indultak Verhnyeugyinszkba. „Itt ismét várakozniok kellett. Ezalatt Varga bement az ottani bazárba, ahol megtudta, hogy egy Tunguria nevű karaván indul Bargusinba. Csatlakoztak a karavánhoz, mely tizenöt nap alatt tette meg az utat. Bargusinba megérkezve Varga körülnézett a városban. Egy lavka [bolt] ablakában álláshirdető cédulát látott. Jelentette Petőfinek, aki ennek alapján egy Ohipszk nevű kereskedőhöz szegődött, Varga pedig egy birári³⁰ gazdához került. Petőfi hamarosan megnyerte gazdája bizalmát, majd rövidesen önállóította magát és kereskedést nyitott. De hogy mivel kereskedett, erről nem maradt semmiféle feljegyzés. Arról maradtak feljegyzések, hogy Petőfi egy alkalommal fegyveres cigányokkal vívott harcot, egy másik alkalommal egy gyermeket mentett ki az egyik környékbeli folyóból. Feljegyzés volt arról is, hogy Petőfi valamilyen okból tárgyalást folytatott egy Gábor nevű volt fogolytársával, aki egy malomban dolgozott. Varga pontos feljegyzést hagyott hátra arról is, hogy Petőfi megismerkedett egy 19 éves Tatyja nevű lánnyal, akiről Petőfi nagy szeretettel beszélt. Később Petőfi megkérte a lány kezét, akit 1854-ben feleségül is vett.³¹ Petőfi ezután Iliszunszkba költözött, ahol Varga már korábban telepedett le.³² Petőfi itt kisebb birtokot bérelt és azon gazdálkodott. Petőfi boldog életet élt a feleségével. 1855 októberében azonban megbetegedett és kórházba szállították. Pár heti kezelés után hazarendték. Úgy látszott meggyógyult, mert a karácsonyt jó kedvvel töltötte felesége mellett. Petőfi 1856. januárban meghűlt és ágyának dőlt. Felesége bármilyen szeretettel ápolta, mégis kórházba kellett szállítani, ahol májusban tüdővérzést kapott és pár napra rá feleségétől és fogolytársaitól körülvevett kórházi ágyán halt meg. Temetésén magyarok részéről a Varga-család, Nemes, Pintér és Gábor nevű negyvennyolcas honvédek vettek részt. Petőfit Iliszunszkban a Donszkaja ulica végén lévő temetőben temették el, a temető bal sarkában, az ároktól nem messzire az erdő mellett. Keresztfája, amit én fényképeztettem le, körülbelül 120 centiméter magas és 10 centiméter széles. Petőfi sírját Herbst kisasszony, a svéd

²⁹ Svigel a transzszibériai vasútvonalat követve mozgatta Petőfiéket az Omszk–Mikolajevszk–Acinszk–Krasnojarszk–Tulunszk–Polovina–Verhnyeugyinszk–Csita–Potroszk (=Pokrovszk?)–Alekszandroszk/Alekszandroszk (=Alekszandroszk?) útvonalon. Itt talán letértítette őket Moszkoritino/Moszkvitino (= Moszkvitino) felé, de az ezutáni Chotorszkij nevű végállomást nem sikerült megtalálnom, mindenesetre az út valahol Blagoveszenszk táján ért volna véget. Vö.: *Abonyi* 1940. szeptember 4. Térképként az alább ismertetett osztrák térképet használtam, a Csitát követő útvonalat pedig a jelenlegi térképen nem tudtam követni. Vö.: Atlasz 2004. Sibirkij Federal'nyj Okrug, 21–22. térkép, Dal'nevostočnyj Federal'nyj Okrug, 19. térkép.

³⁰ Talán az alább ismertetett osztrák térképen az Ust-Bargusintól keletre jelölt Bidlaz hibás olvasata.

³¹ „Egy Miker [helyesebben talán: Mikes, lásd a 28. jegyzetet] nevű fogoly, aki ottlétemkor Bargusinban még élt [!], világosan emlékezett arra, mikor Petőfi egy Tatyána nevű ottani orosz lányt vett feleségül. A házasságukból egy fiú született.” *Abonyi* 1940. augusztus 4.

³² Svigel Iliszunszk, Sándor Iljiszunszkaja városnévről: *Kovács* 2003. 81–84., 88–92., 98–102. o. Sándor, „hogy ellenőrizze az iliszunszki monda adatait, levelet írt a Svigel Ferenc említette barguzini Ohibszk-családnak és az iliszunszki Varga-családnak, de a szovjet posta mindkét levelet mint kézbesíthetlent visszaküldte.” *Kornis – Voinovich – Gáspár* 1941–42. 20. o. A levelek említését Sándor könyvében nem találtam, helyette a Barátosi Lénárt által említett szibériai Kerezs községbe, az ottani Petőfi-sírt gondozó Dragomanov családnak küldött levele szerepel, amelyet az orosz posta visszaküldött, mert „Kerezs nevű magyar község nincs.”: *Sándor* é. n. 129. o., V. sz. műmelléklet.

vöröskereszt megbízottja is megtekintette 1916-ban. Ez a nővér egyébként Bargusinba is elment, ahol beszélt azzal az Ohipszk nevű kereskedővel is, akinek az édesatyjánál Petőfi dolgozott.”³³ Svigel bemutatta Petőfi iliszunzki sírjának fényképét is: A negyvennyolcas foglyok leszármazottjai „vezettek el bennünket a városka temetőjébe, ahol „egy tatár keresztű sírja mellett egy következő felírású sír előtt álltunk meg:

АЛЕКСАНДРЪ СТЕПАНОВИЧЪ
ПЕТРОБИЧЪ

Венгерскій маіоръ и поэтъ
Умеръ въ Илисунскъ (Азія)
въ 1856 году въ маѣ мѣсяцѣ

ALEXANDER PETROVICS

vengerski major i pvét
umer v Iliszunszk (Azia)
v 1856 godu máj meszjác

(Magyarul: Alekszander Sztjeperanovics Petrovics magyar őrnagy és költő, meghalt Iliszunszkban [Ázsia] 1856. évben, május hónapban). Egyik fogolytársam beszaladt a városba és kihozott egy fényképész, hogy lefényképeztessük a sírt. – És megvan a fénykép? – kérdeztük. Tessék! – mondja, és elénk tesz egy öreg fényképet, melyen két sír látható. Az egyikén egy tábla, s rajta a nekünk előbb elmondottak írásban. – A biztonság kedvéért – folytatta Svigel – két fényképet rendeltem, az egyiket ráragasztottam egy levelezőlapra és hazaküldtem szüleimhez. Ez is megvan, de a másikat is magammal hoztam.”³⁴

Mindehhez a Kornis-vezette bizottság a következőket fűzte: A sírkereszt az I. világháborús hadifoglyok által állított sírjelekhez hasonló, s lévén bizonyára fából, annyira jó állapotúnak látszik, hogy nem származhat 1856-ból, hanem később, akár már világháborús foglyok állíthatták. „A fényképnek tehát nincsen bizonyító ereje. A legteljesebb kétellyel kell fogadnunk a sírfelirat tábláját. Svigel szerint deszka. A fénykép azonban inkább kartonlapra utal, amelyen a betűk festve vannak. A tábla anyaga teljesen elüt a sírkereszt anyagától, fehér színű, ha tehát deszka, akkor későbbben került az amúgy is elég új sírkeresztre. Az orosz szöveg ortográfiája hibátlan, de a szövegben van egy olyan jelzés, mely kétségtelenül elárulja az európai szövegezőt. A szövegben a község neve mellett zárójelben magyarázatképpen ott olvasható az ázsiai világrész megjelölése. Ezt orosz ember nem mondja, szibériai lakos le nem írhatja. Mert az orosz nyelvhasználatban az ázsiai Oroszországot soha nem »Azia« szóval, hanem mindig »Szibirj« névvel jelölik, sőt akkor is a helynév melletti határozókként: »na Szibiri«. Az »Ázsia« szó odaírása a fejfára éppen olyan lélektani képtelenség, mint hogyha mondjuk, egy balmazújvárosi polgár sírjára azt írják a helybeliek: Meghalt Balmazújvárosban (Európa). Kétségtelen tehát, hogy nemcsak a sírkeresztet állították hadifoglyok, hanem a szöveget is ők fogalmazták, így akarván ríktóan és igen naivan legitimálni a Petőfi-mondát. Mindenesetre meggyőzőbb volna a fénykép, ha nemcsak egy sírkeresztet és kétes értékű feliratot látnák rajta, hanem annak a bizonyos sírt megmutató Varga-családnak tagjait is.”³⁵ Ezután vette sorra bizottság Svigel következő bizonyítékát, amelyről ő így számolt be: „Mikor közismertté vált, hogy Petőfi sírját megtaláltuk, erről Armuszskaja Zsizin³⁶ nevű orosz lap 1915. augusztus 27-i számában

³³ Abonyi 1940. szeptember 4.

³⁴ A fordításban a SZTYEPANOVICS kifejejtve: Abonyi 1940. augusztus 4; a fordításban a SZTYEPÁNOVICS pótolva: Svigel 1943. 3., 7. o.

³⁵ Kornis – Voinovich – Gáspár 1941–42. 16–17. o.

³⁶ A bizottsági jelentésben helyesen: Amuszskaja Zsizinj. Kornis – Voinovich – Gáspár 1941–42. 17. o.

is beszámolt. A beszámoló kis cikket is ráragasztottam egy levelezőlapra és hazaküldtem szüleimnek, akik hazaérkezésemig megőrizték, visszaadták nekem és igazolásul most bemutatom.”³⁷ Az újságkivágás képe nem jelent meg Abonyi egyik riportjában sem, de bekerült a bizottsági jelentésbe, Svigel „fordításában”:

– ВЕНГЕРСКІЕ военнопльнніе установили мѣсто въ городѣ Илисунскѣ (Сибирь), гдѣ был похороненъ въ 1856 году въ маѣ мѣсяцѣ Александръ Степановичъ Петровичъ Венгерскій маіоръ и поэтъ.	– MAGYAR hadifogylok megállapították a helyet Iliszunszk (Szibéria) városában, ahol eltemették az 1856. évben május hónapban Alekszandr Sztyepanovics Petrovics Magyar őrnagyot és költőt. ³⁸
--	---

Ugyan a bizottság Svigel pozitív „bizonyítékának” tekintette ezt a lapkivágást, azonban a bizottság filológiai segítője, a hadifogyolyként oroszul jól megtanult Darvas János szerkesztő hungarizmusokat és négy kirívó sajtóhibát talált a szövegben, ezért feltételezte, hogy maga Svigel vagy nyomdász ismerőse juttatta el a kishírt a laphoz, bár Svigel azt állította, hogy Verhnyeugyinszkban maga vágta ki a *blagovescsenszki Amurszkaja Zsizny*ből. Fontosabb volt viszont Darvasnak az a megfigyelése, hogy a lapkivágás hátoldalán éppen egy barguzini csemegekereskedés hirdetése olvasható:

БАКАЛЕЙНЫЙ МАГАЗИНЪ ИВАНА НИКОЛАЕВИЧА ТИМОФЕЕВА Г. Б А Р Г У С И Н Ъ ДОСТОЕВСКАЯ УЛИЦА Н. А. 31.	IVAN NYIKOLAEVICS TYIMOFEJEV CSEMEGE-ÜZLETHÁZA B A R G U Z I N V Á R O S DOSZTOJEVSZKIJ UTCA 31. ³⁹
---	---

Mivel az *Amurszkaja Zsizny* (*Amuri Élet*) megjelenési helye az Amur tartományban, Szibéria legkeletibb részében a Verhnyeugyinszktól mintegy másfél ezer kilométerre fekvő Blagovescsenszk volt, Darvas rámutatott arra, mennyire valószínűtlen, hogy egy „barguzini kis járási székhelyi kereskedő, akármilyen nagy üzlete is legyen, egy tőle 1500 kilométerre fekvő városban hirdesse a boltját, s így meg kell elégednünk azzal a föltevés-sel, hogy a magyar hadifogylok a kis barguzini helyi lapocskában és nem az »Amurszkaja Zsizny«-ben helyezhették el a Petőfi sírjáról szóló hírt. S ezt annál is inkább föltelezhet-jük, mert Barguzin Iliszunszk tőszomszédságában van.” Darvas jóindulatát jelzi, hogy csupán Svigel tévedését helyesbítette, de szavahihetőségét nem vonta kétségbe.⁴⁰

Végül az a bizottság, amelyik miután Barátosi Lénárth Lajos munkásságát végigkö-vetve, hazudozásait és állításait változtatásait részletesen bemutatva az elutasító véleményét csupán oly finomsággal fogalmazta meg, hogy „ezekből kétségtelenül megállapítható, hogy

³⁷ Abonyi 1940. augusztus 4.

³⁸ Kissé eltérő fordításban: Kornis – Voinovich – Gáspár 1941–42. 17. o.; Svigel 1943. 7. o.

³⁹ Kornis – Voinovich – Gáspár 1941–42. 18–20. o.; Svigel 1943. 9. o.

⁴⁰ Kornis – Voinovich – Gáspár 1941–42. 16–17., 18–20. o.

Barátosi Lénárth Lajosnak élénk fantáziája van”,⁴¹ Svigellel szemben valamivel keményebb volt: „mindezeket összevetve kimondhatjuk, hogy Svigel adatai sem meggyőzőek”.⁴²

Tehát 1941-től számítva Svigel „bizonyítékai” közül Petőfi szibériai továbbélése elbeszélésének, az iliszunszki Petőfi-sír fényképének és az *Amurszkaja Zsizny* újságkivágásának rendült meg a hitele még a barguzini ásatás előtt! Ezt a Petőfi-kutatók természetesen ismerték. Így metsző gúnyval írt róla Dienes András: „bámulunk a Petőfi Társaságon, mely a saját elnökéből és főtítkárából, valamint a Magyar Tudományos Akadémia főtítkárából álló külön bizottsággal 1941-ben hosszadalmasan kivizsgál és megcáfol egy olyan feltevést, ahol a bizonyíték egy sír fényképe, rajta egy olyan helységnév, amely egyáltalán nincs is a világon.” Dienesnek közvetve volt igaza, mert az Iliszunszk/Iljiszunszkája helységnév ugyan szerepelt térképen, de Petőfi-sír egyik helyen sem volt, amint arra Gyomin vizsgálatait illetően térek majd ki.⁴³ Dienesnél Fekete Sándor sem volt finomabb, igaz, ő Svigellel csak röviddel a barguzini ásatás után nyilatkozott, de előtte sem lehetett más a véleménye.⁴⁴ Kiss József pedig fordítva: röviddel az ásatás előtt elvi okokból utasította el a Svigelle/Sándorra/Barátosi Lénárthra visszavezethető Petrovics=Petőfi azonosítást, s szerette volna megakadályozni, „hogy dilettánsokból álló csoportok Petőfi nevével visszaélve »vállalkozzanak« bármire, s eközben a magyar tudomány tekintélyén is csorbát ejtsenek. Ismétlem: a sírfeltárási tervet abszolút értelmetlennek tartom.”⁴⁵ Egyébként kettejük összehangolt állásfoglalásának is van nyoma: 2014. március 12-én a Magyarok Világszövetsége székházában tartott előadásában „Alekszej Vasziljevics Tyivanyenko elmondta, hogy Vaszilj Vasziljevics Pagirja társaságában 1987-ben már járt Budapesten, és megpróbált magyar társakat keresni a szibériai Petőfi-kutatáshoz. A Petőfi Irodalmi Múzeumban az MTA legjelesebb Petőfi-kutatóival tárgyaltak, Dr. Kiss Józseffel és Fekete Sándorral, aki mellesleg az *Új Tükör* főszerkesztője volt. Amikor átadták a Petőfi Sándor szibériai életét bizonyító iratcsomagot, Dr. Kiss József azokat olvasatlanul félretolta, legendáknak nevezte és kijelentette, hogy nekik már vannak ilyen dokumentumaik. Ezek a dokumentumok nem bizonyítják, hogy Petőfi Sándor Szibériába került volna, ami különben is abszurd feltételezés. Ezzel Dr. Kiss József és következőképp az MTA is, a maga részéről lezártak tekintette

⁴¹ Kornis – Voinovich – Gáspár 1941–42. 13. o.

⁴² Kornis – Voinovich – Gáspár 1941–42. 20. o.

⁴³ Dienes 1958. 387. o. A továbbiakra nézvést is érdemes idézni: „A felfedezők közből, képzeletből, nagy munkával építettek egy Petőfi-sírt, a bizottság ezt nagy munkával lerombolta; a két felfedező [Svigel és Sándor, Barátosi Lénárthról való különvéleményét lásd alább] ezután külön perre ment, ahol a budapesti törvényszék döntött. *Szegedi Napló*, 1942. június 27. A végén mindenki kimerült, a társaság, a bizottság, győztesek és vesztesek – de gondoljuk meg, hogy a sírkereszen szereplő helység nincs is a földgolyón. – Ha az a név, amelyet a keresztre tettek, nem volna előttünk szent, hálás szatíra-téma is lehetne. Így csak ennyit: miért Petőfi-kutatás ez?” *Uo.* 554. o., 237. jegyzet. Bár Dienes nem vonta kétségbe Barátosi Lénárth Ázsia-kutató mivoltát – ennek teljes cáfolata: Kovács 2003. 47–66., 84–86. és 125. o. 22. kép –, megjegyezte, hogy „a Petőfi-kérdésben való tájékozatlanságánál valóban csak a hiszékenysége nagyobb.” Dienes 1958. 385. o. A Dienes által összevetett Iliszunszk/Iljiszunszkája/Barkája sírhelynevekre vö.: *uo.* 387. o.; Kovács 2003. 82., 128. o., 14–16., 22. kép.

⁴⁴ „Félreértés ne essék – számomra Svigel nem forrás. De azok, akik esküdtek rá, s nevében fogtak neki az egész vállalkozásnak, most, amikor egészen más helységben vélik feltalálni »Petőfi sírját«, ne akarják a boldogját járítani senkivel, s ne állítsák azt, hogy Svigelt »igazolták az ásatások«, hanem ismerjék be végre, hogy a Svigel-féle sír meséje és a barguzini csontváz petőfisisítése kizárja egymást.” Fekete 1989. október 15.

⁴⁵ Kiss 1989. 76., 78. o. Jóval korábban Petőfi-idézeteket is felhasználó szatirikus elbeszélést is írt témában: Kiss 1985.

az ügyet.” Megjegyzendő, hogy az MTA-nak, Tyivanyenko elbeszélésével szemben, az ügyben semmiféle szerepe sem volt.⁴⁶

Tehát minden tudományos ellenvetést félrelökve indult meg a barguzini ásatás, hiszen a magát amatőr történésznek aposztrofáló, s a tervezett vállalkozáshoz Morvai Ferenc személyében szponzort találó Kéri Edit szellemesen maga utalt arra, hogy hogy Petőfi szibériai sírjának a helyszínelésekor „a mi Iliászunk a Svigel-legenda volt egy fotóval”.⁴⁷ Az indulásért Kéri és a témában laikus társai, Balajthy András, Borzák Tibor, Csank Csaba, Kardos Lajos, Nehéz Mihály, Pécsi István, Straub Imre, Szabó Géza, Szirti László, Varga Béla, Varjas Károly, Záhemszky László stb. a felelősek,⁴⁸ de későbbi sűrű publikációs tevékenységük ellenére a tudományos felelősséget jószerint Kiszely István antropológusnak kellett viselnie.

További vizsgálatok 1989 után a Svigel-féle hamisítvány adataira vonatkozóan

A főpolgármesternek átadott dokumentumokhoz Svigel mellékelte „a svéd vöröskereszt által használt szibériai térképet, amelyen megtalálhatók az 1849-ben odahurcolt honvédek által alapított magyar községek.”⁴⁹ Erről Abonyi a következőket írta: „Lehet – folytatja Svigel Ferenc [az elbeszélését], – hogy mindazok, amiket elmondottam, valószínűtlennek hatnak, éppen ezért szíveskedjenek nekem megengedni, hogy a svéd vöröskereszt oroszországi térképén megmutassam azokat a magyar elnevezésű falvakat, melyeket a Szibériába hurcolt negyvennyolcas magyar hadifoglyok alapítottak. Svigel ekkor kiterítette elének a térképet és úgy a Bajkál-tó környékén, mint Szibéria más vidékein megmutatta németesen írt, de magyar hangzású magyar községeket. Ezek a következők: Alakul, Kalács, Ivanovbor, Cszima, Mura, Medvesi, Movabalta, Vargasi, Csik, Balta, Béalalova, Baja.”⁵⁰

⁴⁶ Kidőlt 2015. A találkozózt nevek említése nélkül, a szokásos csúsztatással említette Kiszely István: „1987. Vaszil Vasziljevics Pagirja és Alekszej Vasziljevics Tyivanyenko személyesen keresik meg az MTA illetékeit, kérve egy szovjet–magyar bizottság fölállítását a szibériai Petőfi-ügyben, eredménytelenül.” *Kiszely* 1993. 260. o.; *Kiszely* 2000. 28. o. – Kiss József (Budapest, 1923. augusztus 17. – Budapest, 1992. május 13.) az irodalomtudományok kandidátusa, az MTA Irodalomtudományi Intézetének munkatársa volt, s a saját szakmai meggyőződését, s nem az MTA akkor e témában még nem is létezett hivatalos álláspontját képviselte. „Amikor élete vége felé a Petőfi-kutatás eredményeit semmibe vette a nagypenzú dilettantizmus, mely egy Szibériából hazahozott női csontvázat akart a költő földi maradványaként hitelesíttetni, mégpedig a Petőfi-család sírboltjának feldúlása árán, megintcsak ő volt az, aki legbátrabban szembeszállt a vállalkozás demagóg vezérével, magára zúdítván annak haragját, de megmentve a magyar tudomány méltóságát.” *Dávidházi* 1992. Fekete Sándor (Miskolc, 1927. február 11. – Budapest, 2001. június 11.) író, újságíró, irodalomtörténész csak 1957–58-ban és 1963–75-ben volt az MTA Irodalomtudományi Intézetben, később (fő)szerkesztőként tevékenykedett és a barguzini ügyben semmiféle MTA-álláspontot nem képviselt. Folyamatosan követte viszont a szibériai ügyletek eseményeit, majd a gunyoros-elmés cikkeket egy vitriolos kötetben egyesítette. *Fekete* 1990. Berend T. Iván, az MTA elnöke mindkettőjüket felkérte az MTA első szakértői bizottságába. Vö.: Nem Petőfi! 1992.

⁴⁷ *Kéri* 1990. 125. o.; *Kovács* 2003. 137–139. o. Köztudomású, hogy Heinrich Schliemann (Neubukow, 1822. január 6. – Nápoly, 1890. december 26.) német kereskedő, amatőr régész, „az ásó világhírű dilettánsa”, 1870-ben a Homérosz Iliászból kiolvasható adatokat próbálta meg a hissarlik domb és környéke „terepbejárásakor” azonosítani, s valóban így bukkant Trója nyomára.

⁴⁸ Vö.: *Kéri* 1990. 79–85. o.

⁴⁹ *Abonyi* 1940. október 20.

⁵⁰ *Abonyi* 1940. augusztus 4.

A Petőfi Társaság bizottsága nem foglalkozott ezzel a dokumentummal, és Svigel sem közölte képét Abonyi riportsorozatában. Amikor azonban a Svigel kontra Sándor perben nem ítélte meg neki a bíróság jogbitorlást a sírfotó Sándor általi felhasználásáért,⁵¹ ez a feldühödött Svigelt további „bizonyítékok” készítésére sarkallta. 1942 augusztusában egy korábban nem közölt sírfotót is bemutatott (1), továbbá közreadta Petőfi Szibériában 1853-ban írt költeménye elroncsolódott újságkivágatának fényképét és fordítását (2) egy további újságkivágással együtt, amely Gyóni Géza versei és Petőfi iliszunszki költeményei közös könyvben tervezett kiadásáról adott hírt (3), végezetül 1943-ban pedig bemutatta a nevezetes térkép Bajkál-vidéki részletét (4).⁵² A „bizonyítékokat” a fenti sorrendben ismertetem:

1. Magyar Csik József újságíró bizonyára Svigeltől kapta, de nem említette azt a tájékoztatást, hogy „hazatérése után [Svigel] fénykép-bizonyosságot is szolgáltatott: az egyik képen közvetlen közelről látni »Petőfi sírját« s jól olvasható az orosz felírás, amely magyarul így hangzik: ALEXANDER PETROVICS / magyar őrnagy és költő / meghalt Iliszunszkban (Ázsia) 1856. év május havában.⁵³ A másik képen ugyanezt a sírt látjuk távolabbról felvéve, a háttérben más sír is látható, jellegzetes orosz kettőskereszt fejjával.”⁵⁴ Az lett volna a logikus, hogy Svigel ezúttal a második képet adja közre, de a felismerhetetlen háttér bizonyos feltételek megelégedésére alapján egyértelmű, hogy minden közlésében ugyanaz a természetellenes, inkább műtermi háttér látható,⁵⁵ ahelyett, hogy a keresztet a sírt megmutató Vargáké, vagy Svigel és fogolytársai vagy mindannyiuk állnák körül, vagy legalább a sírhantot a kereszt tövével és a közvetlen környezetével, például a tatár kereskedő sírjával együtt láthatnánk. Gyanús kell legyen, hogy ennyire rossz képet hogyan készíthetett az Iliszunszk városkából kihívott fényképész.

2. Ismét Magyar Csiknak azt állította Svigel, hogy a *Russzkoje Szlovo (Orosz Szó)* című moszkvai lap egyik háborús számából⁵⁶ vágta ki és a cipőjébe rejtve hozta haza a költőről szóló „nagy cikk” lapkivágását, amely eközben tönkrement. Az orosz nyelvű cikkben közölt egyetlen versszakos magyar nyelvű költemény ily módon csak töredékesen maradt meg, Petőfi sajátkezű aláírásával, 1853-as keltezésével és a költő orosz formátumú nevével. Kiss József kimutatta, hogy az 1853. évi kézjegy csupán nyomdai trükk, az 1850 óta először, majd több későbbi publikációban is közölt aláírás másolata és Svigel feltehetőleg a *Pallas Lexikon* 2. kötetének „Autográf” címszavát illusztráló mellékletét fotózta át a hamisított lapkivágatra. A szóban forgó Petőfi-cikket pedig Jevgenyij Jevgenyevics Beresztovszkij munkácsi ügyvéd és Petőfi-kutató hiába kereste a jelzett helyen vagy mást.⁵⁷ Az átírt újságzsöveg és Svigel „fordítása”:

⁵¹ Kovács 2003. 100–101. o.

⁵² Az „új” sírfotón kívül az összes többi „új dokumentum” együtt jelent meg. *Svigel* 1943.

⁵³ Mégis rosszul olvasta az orosz szöveget, kihagyva mind abból, mind a fordításból a SZTYEPANOVICS szót: *Magyar-Csik* 1942.

⁵⁴ *Magyar-Csik* 1942.

⁵⁵ Vö.: *Abonyi* 1940. augusztus 4.; *Magyar-Csik* 1942.; *Svigel* 1943. 3. o. Magyar-Csik újságcikkének rossz minőségű illusztrációjából az OSzK fényképész munkatársai sem tudtak értelmezhető háttérre rekonstruálni; szívességüket ezúton is köszönöm.

⁵⁶ Az újságkivágás alján lévő reklám: Krestnyj K[a]lendar' na 1916 g. (Kereszt Naptár az 1916. évre) alapján talán még 1915-ben, de lehet, hogy 1916-ban.

⁵⁷ *Kiss* 1992. 50. o.

4. Sikerült megtalálnom Plihál Katalin segítségével az OSzK térképtárában azt a térképet, amelyhez állítása szerint Svigel a Svéd Vöröskereszthez beosztva jutott hozzá:⁶³ ez valójában egy Bécsben 1918 táján megjelent 75×51 cm-es színes osztrák papírtérkép⁶⁴ lefényképezésével készült. A fekete-fehér fényképen Svigel beavatkozásokat végzett: egyes elhalványult betűket tollal megerősített, és nem a térkép betűtípusával befírta a nem létező, szerencsétlenül kiválasztott „Vengerka” helynevet,⁶⁵ a színelhagyás miatt alig észrevehetővé vált Bajkál-tó felületét a felismerhetőség miatt bepótytyozta, a tóparti Ilyssunsk és Bargusinsk falvak elé egy kis félszigetet kanyarított, ezért a két település a tóparttól távolabb került keletre, de a Barguzin folyótól távolabb maradt nyugatra. A német helyesírású Ilyssunsk (Svigel hibás átírásában elfogadott: Iliszunsk), Bargusin, Vengerka és Tschita helyneveket Svigel alá is húzta. Az ő térképétől a Sándor-hasznalta térkép azonban nemcsak az orosz Iljiszunskájá alakkal tért el, hanem azzal is, hogy a települést nem a Bajkál-tó partjára, hanem a tóparttól és a svigeli Iliszunsktól egyaránt keletebbre jelölt futású Barguzin folyó jobb partjára lokalizálta.⁶⁶ A svigeli térképhez nem kellett a svéd vöröskereszt szolgálatában állni, hiszen más is hozzájuthatott,⁶⁷ s a bibliográfiai azonosításának is csak Svigel forrásainak tisztázásában volt jelentősége.

Nagyobb jelentősége volt Svigel azon állításai ellenőrzésének, amely az erről a térképről leolvasott 12 magyar alapítású és magyar hangzású nevű településre vonatkozott. A megnevezett helységek neve szerepel a térképhez tartozó hadifogolytábor-jegyzékben,

⁶³ *Svigel* 1943. 9. o. Azt nem tudtam eldönteni, hogy valóban volt-e Svigel svéd alkalmazásban, mert ez Jevgenyij Beresztovszkij szerint nem is volt igaz, Kéri Edit viszont az igazsága mellett érvelt. *Beresztovszkij* 1987. október 18.; *Kéri* 1990. 91. o.

⁶⁴ *Boubela – Stodola* 1918.; *Kovács* 1992. 63., 64–65. o., 1–2. kép; *Kovács* 2003. 108. o. 14–15. kép. Plihál Katalin szívességét ezúton is köszönöm.

⁶⁵ Ami a szó hagyományos jelentésén – 1. jelentés: ’magyar tánc, csárdás; magyar tánzene; zsinóros huszármerte; rövid bőrkabát, bekecs’, tájszóval ’ugorka’, illetve 2. jelentés: ’magyar nő’. *Hadrovics–Gáldi* 1971. I. k. 137. o. – kivül prostituáltat is jelentett. Az utóbbira: „Az a két leány nem volt amolyan mindennapi vengerka, amilyent valaha nagyobb tételekben szállítottak az artista ügynökök Oroszország felé, hogy ott keservessé, keserűvé, sőt sokszor élvezhetetlenné tegyék a magyar nevet.” *Krúdy* 1989. „Szomorú nevezetesség: a magyar prostituáltak a XIX. század második felére világhírűek lettek, s a maihoz hasonló arányú leánykereskedelem »jóvoltából« egészen Argentínáig jutottak. A pesti lokáltáncosnők gyakran Oroszországba szerződtek, ahol a vengerka (magyar nő) rövidesen a szajha szinonimája lett. Európában és Dél-Amerikában sokáig hungaráknak (magyaráknak) nevezték a prostituáltakat.” *Balavány* 2003. Feleslegesnek tartottam összegyűjteni a mániákusan emlegetett „Vengerka”, „Vengerszkaja” helyneveket. Vö.: *Kovács* 2012. 112. o., 259. jegyzet. Barátosi Lénárth sajátos fantáziáját jelzi, hogy Svigel térképéről nemcsak a 48-as hónapok által alapított „Vengerka”, hanem a „Tanya” falu létere is utalt, és a nevet alá is húzta. *Barátosi Lénárth* é. n., 52. o. A helynév valójában „Tanga”, Tschita/Csita városától délnyugatra.

⁶⁶ Sándor azt állította, hogy 1919-ben egy novonyikolajevszki öreg magyar, majd egy orosz felcser is Iliszunsk helyett csak Iljiszunskájáról tudott, s az utóbbi nevet Sándor fel is fedezte egy ottani iskola falitérképén, majd hazatérve megrajzolta egy orosz nyelvű enciklopédia térképén is, vagyis a Petőfi-sír táblájának nem orosz rajzolója hibásan írt helyette Iliszunskot. *Sándor* é. n., 120–122., 131–132. o. Az idézett lexikonhely: *Brokgauz – Efron* 1894. 80–81. o. között.

⁶⁷ A térképnek több változata létezhet, de ezek összegyűjtését nem tekinthetem feladatomnak. A *Kovács* 1992. Kéziratának lezárása után kaptam meg Bóna István régészprofesszortól (Heves, 1930. február 10. – Dunaujváros, 2001. június 4.) a térkép egy korábbi változatát, amelyet édesapja, Bóna Aladár hozott magával a hadifogságból. A térkép – *Boubela* 1915? – az európai és ázsiai oroszországi, valamint japáni tagolású hadifogolytáborok 1915. július végén lezárt jegyzékébe volt beragasztva. Vö.: *Verzeichnis* 1915.; *Kovács* 1992. 63–67., 83., 63. o., 11. jegyzet. 2002-ben Bóna Istvánné a térképről színes fénymásolatot készíttetett számomra, a térkép hiányzó borítólapjának fénymásolatát pedig a bécsi Österreichische Nationalbibliothek Kartensammlung und Globenmuseumból Irene Javorsky küldte meg. Mindannyiuk szívességét ezúton is köszönöm. Vö.: *Kovács* 2003. 108., 112. o., 538. jegyzet.

s többjük közös jellemzője, hogy a Bajkál–Amur vasútvonalon vagy a környékén feküdt. Az alábbi felsorolás az eredeti német névváltozatot adja a Bajkál-tó keleti partjától számított hozzávetőleges távolsággal a magyar ábécé sorrendjében, először hét, a Bajkáltól nyugatra: Alakul – 2700 km, Belalowa – 3200 km, Iwanow Bor – 3800 km, Kalatschinskaja – 2100 km, Medweschi – 2300 km (nincs a jegyzékben), Nova Balta – 1450 km (nincs a jegyzékben), Tschik – 1650 km, Tschisma – 1600 km, és egy a Bajkáltól keletre: Baja(n?) – 450 km. Mivel pedig Balta több is van a régi Oroszország területén, így Ukrajnában vagy a Kaukázus-vidéken, közülük nem választottam. Végezetül a Mura-t nem leltem meg, s nem akartam például a Murommal helyettesíteni. Mindebből következik, hogy a legnagyobb jóindulattal is, s a kétes azonosítást elfogadva, legfeljebb a Bajant lehetne Bajkál-környéknek tekinteni, a többiek egyikéről sem lehet ezt állítani. Az a megállapítás azonban mindőjükre érvényes, hogy magyar alapításuk felvetése csupán légből kapott ötlet volt.⁶⁸ Ellenőrizhetetlennek bizonyult a Svigel szerint Petőfi iliszunszki sírját 1916-ban meglátogató Herbst kisasszonynak, a svéd vöröskereszt megbízottjának a működése is, mert ennek semmi nyoma nem maradt.⁶⁹

Végezetül egy lélektani megfigyelés is ide kívánczok. Elmondása szerint Svigel abban a berjovozkai táborban volt hadifogoly, amelyet a mai olvasó valamilyen GULAG-létesítményként képzel el. Pedig ez a maga idejében inkább egy jól felszerelt katonai telep volt, vasút- és gőzhajóállomással, villanyvilágítással, fűtött kútházak kutakkal. A megszámozott gerendabarakon kívül működtek benne irodák, műhelyek, raktárak, konyhák, sütődék, fürdők, mosdók, fertőtlenítők, kórház, gyengélkedők, gyógyszerár, istentiszteleti helyek, színház, boltok, istállók, s a különböző adatok szerint 1916-ban a más nemzetiségűeken kívül 833–1307 magyar tisztet és 8500–21 544 legénységi állományú foglyot őriztek itt. Rendszeres katolikus és református istentiszteletet tartottak 50-60 tagú tanítói kórusal, 68 tagú zenekarral. Működött a színházi és sportélet. Tábori újságjuk *Berezovka*,⁷⁰ majd *Magyar Újság*,⁷¹ illetve *Hírmondó* néven jelent meg, de maradt szórványos adat a *Hajnal*,⁷² *Fogolyélet*,⁷³ *Jövő*⁷⁴ és a *Szibériai Színházi Élet*⁷⁵ című lapról is. Hiába említette tehát 1940-ben Svigel Ferenc, valamint több, csupán az ő beszámolóit követően jelentkezett újságolvasó hadifogoly társa, így Darab Lajos, Hagymási István, Horváth István, Pálffy Károly, valamint a magát meg nem nevező kerekegyházi levélíró,⁷⁶ hogy az iliszunszki

⁶⁸ Kovács 1992. 83. o.; Kovács 2003. 111–112. o.

⁶⁹ Fennmaradt viszont Elsa Brändström dán (?), F. E. Cenker (Zänker?) svéd és Kinky Nóra fogolytábori, de nem iliszunszki látogatásának emléke. Kovács 2003. 112. o.

⁷⁰ 1917-ben. Szerk. Móra István. *Botka* 1985. 11., 31., 35., 263. o., 17. jegyzet, 267. o., 31. jegyzet, 5. kép.

⁷¹ *Botka* 1985. 272. o. 76. jegyzet.

⁷² 1918 tavaszán. *Botka* 1985. 35., 271. o., 73. jegyzet.

⁷³ *Botka* 1985. 272. o., 76. jegyzet.

⁷⁴ *Botka* 1985. 12., 263. o., 22. jegyzet.

⁷⁵ *Botka* 1985. 11–12., 263. o., 21. jegyzet, 7. kép.

⁷⁶ Vö.: Kovács 2003. 59–65., 94–96. o. Bár a feltűnően kései, és csak a Svigelét követő jelentkezés azt valószínűsítette, hogy az olvasói leveleket akár a Svigel–Abonyi páros gyártotta, ezt bizonyítanom nem sikerült. Más a helyzet a kerekegyházi levélíróval, azaz az immár mértéket vesztett Barátosi Lénárth Lajossal, aki mint állította, nem csak hogy maga is járt a társaival négy évvel Svigel előtt az iliszunszki sírnál, hanem hihetetlen dokumentumokat is őrzött: Petőfi halotti levelét, Sándor nevű fiának kereszt- és halotti levelét, Petőfi unokájának születési bizonyítványát, a költőnek a Kunszentmiklóson és Szabadszálláson élt Baky családdhoz írott leveleit, végezetül a fedelén a „Petőfi Sándor őrnagy tulajdona 1849.”-es feliratú térképet, amelyen a költő beszámolta az Orelig való vándorlásuk állomáshelyeit: *Abonyi* 1940. augusztus 11. Hogy Barátosi Lénárth miért éppen Orelt/Orjolt, a Moszkvától délnyugatra 368 kilométerre fekvő várost választotta, rejtély maradt.

Petőfi/Petrovics-sír 1916-beli felfedezése a táborban közbeszéd tárgyává vált,⁷⁷ több évtizedes hallgatásukra nincsen más magyarázat, mint a nevezett esemény meg sem történte! A berezovkai tábor több száz tanult, művelt lakója⁷⁸ közül bárkitől elvárható lett volna, hogy azonnal⁷⁹ vagy hazatérve közreadja a szenzációt. Rádadásul akadt köztük több, a szibériai Petőfi-kérdéssel foglalkozó, arról író, de a nevezett eseményt mégsem említő fogolytárs is: Horváth Endre, Strém István, és Tarczali dell'Adami Géza.⁸⁰ A költő halálának legendaival foglalkozó Ferenczi Zoltán 1923-ban megjelent cikkében aligha feledkezett volna meg a szibériai Petőfi/Petrovics-sírok ismertetéséről, ha ilyen Kárpát-medencei híradás a tudomására jutott volna, bár Barátosi Lénárth szemtelen utalások egész sorával hivatkozott korai és későbbi, általam ellenőrzöttlen koholtak talált, s nem véletlenül bibliográfiai adatok nélküli munkáinak címére.⁸¹

A régebbi és az újabb vizsgálatok adatait áttekintve tehát Kiss József határozott kijelentésével kell egyetértetni, miszerint „a Petőfi-életrajzi kutatás Svigel közléseit és dokumentumait mindenestül elveti, s csak mint legendás képződményekről vesz rólok tudomást; tehát semmiféle, Svigelre mint biográfiai forrásra való hivatkozást nem fogadhat el”.⁸² És ez nem volt minden! A döntő csapás csak ezután következett.

Eduard Viktorovics Gyomin vizsgálatai 1989 után a Svigel-féle hamisítvány adataira vonatkozóan

A svigeli Iliszunzsk, illetve a sándori Iljiszunzskája azonosítása nem volt könnyű feladat. Ezt Eduard Viktorovics Gyomin ulan-udei helytörténész korabeli térképek⁸³ alapján végezte el. Az ő kutatásai szerint a XIX. század második felében Barguzin falutól északra fekvő lakott helyek közül az Ulsuz Uljun, a Sztjepnaja Duma és a Barguzinszkaja

⁷⁷ Kiszely István Botka Ferenc könyvére felületesen hivatkozva, de tudatosan hamisítva megemlíttette, hogy „e kötetben konkrétan szó esik a Bajkál-környéki hadifoglyokról is; a tótól délkeletre fekvő berezovkai táborban 1917-ben pl. tábori lapot is adtak ki [!], és ott gyakran esett szó a »szibériai Petőfiről«.” *Kiszely* 2000. 179. o. A könyv mutatójában idézett helyeket sorra véve azonban kiderült, hogy ott csupán a költőről vagy a verseiről esett szó, a „szibériai Petőfiről” azonban nem. Vö.: *Botka* 1985. 342. o., 26., 37., 54., 56., 59., jegyzet, 131., 268–269. o.

⁷⁸ Magyar foglyok egész sorának a nevét említette: *Gyomin* 1993. 1. k. 144–147. o.

⁷⁹ Az orosz posta rendszerben működött, így jelenhetett meg Gyóni Gézának a krasznojarszki hadifogolytáborban 1917. június 25-én bekövetkezett halálhíre már július 18-án a magyar sajtóban. *Kovács* 2009. 113. o. De a posta nemcsak leveleket, hanem pénzküldeményeket is tisztességesen továbbított. Így történhetett, hogy mivel az orosz kormány csak 1930-tól engedélyezte a hozzátartozók költségén az egyedi sírban nyugvó maradványok hazaszállítását – vö.: *Kovács* 2008. 114–115. o. –, a rokonok pénz küldhettek arra a célra, hogy az elhunytak a hadifogoly temetőben sírt állítsanak. Ezért találhattuk meg 2004-ben Gyomin kalauzolásával a megsemmisült berjovzkai hadifogoly temetőben még Wilhelm Jaklin 1919-ben állított, s véletlenül épen hagyott síremlékét. *Lakatos* 2005. 22:05-től.

⁸⁰ Az adatok részletezését lásd: *Kovács* 2003. 108., 113–114. o.

⁸¹ Állítása szerint Barátosi Lénárth 1913. október 14-én érkezett haza az ázsiai expedícióból. Megrohanták az újságírók, s bár a Petőfi Társasággal tervezett találkozása előtt nem akart nyilatkozni, ügyesen kicsaltak belőle adatokat. Első cikke a *Székely Ellenzék* rendkívüli kiadása volt 1914-ben, amelyet az *Aradi Függelenség* 1916., a *Békésmegyei Közöny* 1919., a *Békes* 1923., a *Temesvári Hírlap* 1928., a *Kőrösvidék* 1930., az *Üzenet* (Kunszentmárton) 1932., a *Vajdahunyad* 1935. és a *Radna-Lippa* 1937. évi lapokban írott cikke követett, de ez mind-mind fiktív adatnak bizonyult. Ezután folytatta a sort a valóságos cikkeivel 1937-től. Vö.: *Kovács* 2003. 41. o.; *Barátosi Lénárth é. n.* 54–55. o.; *Kovács* 2003. 84. o., 372. jegyzet.

⁸² *Kiss* 1992. 50. o.

⁸³ Nyikolaj Vasziljevics Kirilov (1860–1921) orvos és helytörténész a maga 1885. évi, N. M. Dobromiszlov (1850 k.–1910 k.) helytörténész pedig a maga 1895. évi utazási megfigyeléseinek közreadásához térképet is mellékel, további térképet pedig A. K. Sztarickij mérnök készített a XX. század elején. *Gyomin* 1993. 1. k. 148. o.

Duma vonatkozott ugyanarra a Barguzin folyó jobb partján lévő településre, míg a tőle is északabbra kimutatott bal parti Eliszun, Elaszun, Iliszunszkaja és az Eliszunszkij átkelőhelynél lévő Jurti ugyancsak azonos lakott helyet jelzett, amely a nevét a homokos környezettől kapta.⁸⁴ Tehát a XIX. század második felében Eliszun/Iliszunszk/Iliszunszkaja még település sem volt, hanem mindössze a Barguzin folyó egyik átkelőhelyének bal partján néhány burját jurtból álló lóváltó állomás (*pritraktovaja sztancija*),⁸⁵ míg az 1890-es évekbeli (?) Iliszunszkaja a jobb parton, 1910-táján pedig mindkettőn létezett.⁸⁶ Amint pedig arról fentebb már volt szó, a Sándor-használta 1894-es kiadású térképen Iliszunszkaja szintén jobb parti településként szerepelt, míg Svigel 1918-as kibocsátású osztrák térképén az Ilyssunsk névalakú település a folyótól távolabb, a Bajkál partján van jelölve. Manapság ilyen nevű település nem létezik, ezért Gyomin kezdetben a Barguzintól északra, a Barguzin folyó jobb partjára települt Uljunjann és Eleszunnal egyaránt számolt. Miután a közlekedési út a Bajkál-tó hegyes-erdős keleti vidékének partján, majd a Barguzin folyó mentén vezetett, a jelenlegi autóbusz-menetrend adatai az egykori távolságok megítélésére alkalmasak lehetnek. E szerint az Ulan-Ude (=Verhnyeugyinszk)–Barguzin távolság 324 km/9 óra, –Uljun 350 km/11 óra, –Eleszun pedig 398 km/12 óra. Svigel a Berjozovka/Verhnyeugyinszk–Iliszunszk útvonalat 320 versztányinak mondotta, ami 1,0668 km átszámítási egységgel számolva egyik településnek sem felel meg, hiszen így Barguzin kb. 346, Uljun kb. 373, Eleszun kb. 425 versztányira lett volna.⁸⁷ 1916-ban a tábor vezetősége hadifoglyoknak ilyen hosszúságú utat természetesen nem engedélyezhetett, oda- és visszazökní pedig fegyelmi következmények nélkül elképzelhetetlen lett volna.⁸⁸ Az a nyolcnapos adat pedig, amelyet az akár Svigellel magával azonosítható Hagymási István a verhnyeugyinszk–iliszunszki oda-vissza megjárt útra megadott,⁸⁹ szerfölött kevés. Bár Svigel nem említette, hogy lovagoltak volna (honnan is szereztek volna lovakat?!), Gyomin korabeli adatokkal összevetett számítása szerint lóháton csupán a Verhnyeugyinszk–Barguzin közötti oda-vissza út két hét körüli lehetett, ráadásul csak akkor, ha az uszty-barguzini átkelésnél nem kellett volna várakozniuk.⁹⁰

Gyomin tehát a XX. század eleji Iliszunszk/Iliszunszkaja azonosításakor végül is a mai Eleszun mellett döntött. Miután azonban a Kiriljov orvos-utazó 1885. évi beszámolójában leírt Eliszun egyetlen jurtaból és annak az udvarán néhány kétkerekű kocsiból (*tarantajka*) állt, Gyomin teljes joggal sorolhatta fel mindazon negatívumokat, amelyek ebből Svigel Ferenc hamisítványára vonatkoztak, s amelyekből a hamisítvány feltétel nélküli elutasítása

⁸⁴ A burját *elzen* 'homok, homokos, homok-', az *il'hiszon* 'homokos kiszáradt tófenék' jelentésű. *Gyomin* 1993. 1. k. 149. o.

⁸⁵ *Gyomin* 1989. 82., 87. o.

⁸⁶ *Gyomin* 1989. 81–82. o.

⁸⁷ Tévesen jegyezte meg tehát Szabó Géza, hogy Svigel távolságadata nagyjából megfelel a mai Ulan-Ude–Eleszun távolságnak. *Szabó* 1990. 154. o.

⁸⁸ Erre utalt Sándor is: *Nagy* 1940. Ehhez az általam kutatott életű Dús Ferenc (Szeged, 1888. január 12. – Budapest, 1945. december 15.) természetrajz–földrajz szakos tanár példáját említhetem, aki 1915 márciusában esett fogságba és a krasznnojarszki táborba került. 1920-ban, amikor a helyi múzeumban antropológusi állást kapott, s már nem is lakott a táborban, mégsem akarta elengedni a tábor vezetősége a múzeum komplex expedíciójára. Amikor a múzeum igazgatóhelyettese engedélyével mégis elutazott, s visszahívni pedig már nem tudták, hivatalos vizsgálatra került sor, és a visszatérését követően újra be kellett települnie a hadifogolytáborba. *Kovács – Rejsz* 2009. 84–89. o.

⁸⁹ Vö.: 76. jegyzet.

⁹⁰ *Gyomin* 1989. 61–66. o. Az egész értékelés: *Gyomin* 1993. 2. k. 109–113. o.

következett:⁹¹ Nem lakott Iliszunsk/Eliszunban egyetlen magyar sem,⁹² s a svigeli magyarok egyikének sem lehet manapság az elvárható utódait vagy azok (születési, házassági, halálzási stb.) nyomát, dokumentumát kimutatni.⁹³ Természetesen sem általában a XIX. század második felében oda települt magyarokról, sem Petőfi/Petrovicsról, sem az ő ottani vagy környékbeli sírjáról nem maradt feljegyzés, pedig az I. világháború alatt és után a vidéken valóban jártak magyarok, akik bizonyára érdeklődtek és megismerkedhettek volna ezekkel az emlékekkel, ha azok léteztek volna.⁹⁴ Másrészt Iliszunsk még nem-burját lakójára sem maradt adat, s természetesen nem álltak benne (fa)házak, hát még kórház!⁹⁵ Nem voltak benne utcák, s így nem volt Donszkaja ulica sem, amelynek a végén nem létezett, de nem is létezhetett volna temető.⁹⁶ A nem létező temetőben semmilyen síremlék nem állt, egy valóságos sírjelről amúgy is nehezen lehetett volna ennyire semleges hátterű, semmitmondó fényképet készíttetni egy fényképész-mesterrel.⁹⁷ Svigelnek azonban éppen ezért, a jellegtelen fényképen legalább egy eleve rajta szereplő bizonyosságra szüksége volt, amelyet még az „Ázsia” szóval, a kontinensre történt további utalással vélt pontosítani és megerősíteni. Így tehát bizonyossággá vált, hogy Svigel soha nem járt Iliszunskban, nem látta, ezért nem is fényképezhette le az ott nem lévő Petőfi/Petrovics-sírt. Érdekes, hogy Svigel állítása mellett csupán a saját verzióját ezzel hitelesítő Barátosi Lénárth Lajos tartott ki,⁹⁸ míg Sándor tagadta, s tagadta Kéri Edit is.⁹⁹

⁹¹ *Gyomin* 1993. 1. k. 151. o. Ezeket megismertette az MPB tagjaival is. Vö.: *Kéri* 1990. 52. o.

⁹² Ezt a lehetőséget a barguzini völgy egészére kiterjesztve, előttem ismeretlen források alapján tekintette át Gyomin, megállapítva, hogy sem a svigeli Petőfi/Petrovicsnak, sem a vele együtt a környékre települt nagyszámú magyar 49-es honvédek nincsen semmi nyoma. *Gyomin* 1993. 1. k. 149–151. o.

⁹³ Svigel Ferenc maga is megemlítette a száműzött Petőfi bajtársait, illetőleg leszármazottaikat. Vö.: *Abonyi* 1940. augusztus 4.; *Abonyi* 1940. szeptember 4. Gyomin szerint e férfiak egyikének sincsen adminisztratív nyoma. Nem lett volna a gyermekeik számára iskola, anyanyelvükre apjuktól vagy a magyar nyelvet sebtében elsajátított helybéli anyuktól tanulhattak volna, jóllehet a nyelvi nehézségek akkortájt még jelentősebbek voltak. *Gyomin* 1993. 1. k. 152–153. o. Ráadásul a helybéli nők mindenképpen házasságkötésre törekedtek volna, különösen, ha már gyermeket is vártak, s ennek is maradt volna okiratos nyoma, sőt a nem-pravoszláv férfiak és pravoszláv nők házassága egyházi engedélyezésének is csak úgy, hogy a leendő férjnek át kellett volna térnie. Forrásközlések ismertettek is ilyen áttéréseket, köztük sok lengyelét, akik egyébként saját katolikus templomokat is építettek. Iliszunski vagy egyéb lakhelyű magyarokról azonban ilyesfajta híradás nincsen. Uo. 155–159. o. A lengyel száműzöttek adminisztratív követhetőségéről. *Gyomin* 1993. 2. k. 101–102. o.

⁹⁴ 1920. április 4-én a vörösök elleni forradalmi felkelés tört ki Barguzinban, s a leverésére Tos (Tas?) elvtárs vezetésével 60 főnyi magyar lovas egység érkezett. Semmi nyoma annak, hogy Petőfi vagy a többi svigeli magyar környékbeli sírjáról, vagy az egykori honvéd száműzöttek utódairól tudomást szereztek volna. *Gyomin* 1993. 2. k. 102–103. o.

⁹⁵ A korabeli betegellátás nem-európai viszonyairól az említett Kiriljov orvos-utazó írt. *Gyomin* 1993. 1. k. 150–151. o.

⁹⁶ A burjátok a steppén a földre fektették ki halottaikat, mert a lámáik szerint így hamarabb elérhették az újjaszületést. Mégis mivel gyakran támadt járvány a települések közelében bomló hulláktól, a hatóság igyekezett rávenni a hozzátartozókat halottjuk földbe temetésére. Ezt azután kezdetben a halál helyszínén végezték el, Eliszunban is csupán a 20. században létesült a mi fogalmaink szerinti temető. *Gyomin* 1993. 1. k. 154. o.; *Szabó* 1990. 155–156. o.

⁹⁷ *Gyomin* 1989. 65–67. o.; *Gyomin* 1993.1. k. 154. o.

⁹⁸ Vö.: *Kovács* 2003. 57–65. o.

⁹⁹ Sándor József özvegye szerint a svigeli fotót „pénzért árulta kint valaki, és másoknak is volt, nemcsak Svigelnek”: *Kéri* 1990. 98–99. o. Az esetet az eleven fantáziájú s a tényektől nem befolyásolt Kéri Edit még „rekonstruálta” is. Uo. 123. o.

Összefoglalóan a svigeli hamisítványról

Míg tehát Mihail Karlovics Kjuhelbeker kényszermunkában, illetőleg száműzetésben töltött éveiről hivatalos dokumentumok, sőt magánlevelek maradtak fenn egészen a haláláig, Petőfi Sándor szibériai, pontosabban a Bajkál-vidéki, iliszunszki továbbélésének feltételezését egyetlen dokumentum sem bizonyítja, maga a feltevés pedig kizárólag Svigel Ferenc csábítóan alátámasztottnak látszó „dokumentumaira” épült, amelyek azonban minden egyes adata a fentiek során teljes elutasításra került. Nem csupán az a lényeges tehát, hogy Petőfi nem került Szibériába, hanem az is, hogy illet még feltételezni sem lehet. Ebből pedig az a korábban kevésbé hangsúlyozott állítás is következik, hogy ily módon megszünt az elutasított feltételezés kitüntetett földrajzi iránya is, azaz semmiféle kutatásnak nem volt oka a Bajkál-vidék felé fordulni. Petőfi sohasem járt Szibériában, ezért a Bajkál-mentén sem, de sehol máshol sem lehetett lakhelye vagy sírja.

Karlovics és Petrovics

Nem volt több tehát a sors vak tréfájánál, hogy amikor a svigeli történetet 1984-ben felelevenítő munkácsi újságíró, Vaszil Vaszilovics Pahirja az általa olvasott kishírrre vonatkozó többletinformációért a burjátiai fővárosban, Ulan-Udéban megjelenő *Bajkál* című laphoz fordult, a lap két munkatársa, a már többször említett helytörténész Gyomin és a régész Tyivanyenko meglepő felfedezésre jutott. Lazar' Jefimovics Eliaszov néprajzi gyűjtőnek (Bolsoje Uro, 1914. június 7. – Kamcsatka, 1976. május 7.) a Bajkál-vidék legendáit és hagyományait bemutató kötete két matuzsálemi korú visszaemlékezőjénél ugyanis egy Barguzinban élt Petrovics nevű személlyel találkozott,¹⁰⁰ akit a svigeli „dokumentumok” nyomán a legkisebb aggályoskodás nélkül a száműzött Petőfivel azonosítottak. Ezzel Tyivanyenko és magyarországi követői három súlyos hibát követtek el, amire Gyomin hamarosan rájött és az azonosítás máig legharcosabb ellenfelévé vált. Nem tudták vagy nem akarták felismerni a svigeli emlékezés felhasználhatatlanságát, nem vizsgálták a Morokov testvérek szavahihetőségét,¹⁰¹ illetőleg körmönfont bizonygatásokkal igyekeztek az összeegyeztethetetlen iliszunszki és a barguzini történetet összeegyeztetni. Ennek illusztrálására elegendő bemutatni azt a könnyed nagyvonalúságot, ahogy Petőfi és Petrovics

¹⁰⁰ Egy Barguzin mellett, Tolsztyihinóban élő testvérpár, Pavel Innokentyjevics Morokov (1836–1939) és húga, Marija Innokentyjevna Morokova (1841–1940) 1937-ben mondta el emlékeit Eliaszovnak, magyarra mindkettőt Nehéz Mihály fordította. Morokov elbeszélése: Titokzatos száműzött/Tajnij cselovek. *Eliaszov* 1984. 197–200. o.; *Tyivanyenko* 1989. 8–10. o.; *Nehéz* 1991. Morokova *A feltámadott/Voszkreszij* című elbeszélése nem került be Eliaszov kötetébe, hanem a Burját könyvkiadó archívumából közölte. *Tyivanyenko* 1989. 10–15. o.; *vö.: Szabó* 1990. 81–87. o.

¹⁰¹ Gyomin rámutatott, hogy amikor Alekszandr Veniaminovics Gurevics folklorista (Gorjacsinzk, 1905. február 7. – Krasnojarszk, 1953. október 7.) 1926-ban, tehát 11 évvel Eliaszov előtt gyűjtött, Morokov apó gyakorlatilag semmire sem emlékezett Karlovicsról, akit gyermekkorában még látott. Ezért vélekedett Gyomin úgy, hogy Eliaszov jócskán feljavíthatta az általa hallottakat. Lásd: Tanúk-e a Morokovok?/Свидетели ли Морокovy. In: *Gyomin* 1993. 1. k. 119–123., 126. o.; *vö.: Kovács* 2003. 153. o. Érdekes, hogy Eliaszov fia, B. L. Eliaszov 1986-ban elmondta Gyominnak, hogy az apja 1953-ban vagy 1954-ben minden bizonnyal Magyarországról kapott levelet, amelyet sokáig senki sem tudott neki lefordítani. Aztán Ulan-Udéban talált valakit, aki ezt megtette, s többször járt is Eliaszovéknál. Gyomin úgy vélte, hogy ez a férfi az akkor Ulan-Udéban élő, az első világháborús berjozovkai hadifogolytábor egykori lakója, Horvát Árpád volt, aki később a forradalmi átalakulásért harcolt és katonai kitüntetést is kapott. *Gyomin* 1993. 1. k. 123. o.

között összefüggéseket kerestek. Alapvetőnek a névazonosságát tekintették, jóllehet Petőfi büszke volt a maga alkotta nevére,¹⁰² az ismeretlen jövevény¹⁰³ Petrovics pedig sohasem árulta el a teljes háromtagú – keresztnév/imja, apai név/otcseszto, családnév/familija – nevét.¹⁰⁴ A remélt azonosság hitelét nem érezték csorbítva a városi értelmiségi Petőfi és az ezermester Petrovics életmódbeli különbségeitől sem, jóllehet Morokova anyó szerint Petrovics „mesterien tudott varsát fenni. Olyan varsákat készített, hogy az itteni parasztek közül senki sem tudta utánacsínálni. A Barguzin folyóban kerítőhálójával is halászgatott. A jégen körmös vasakon járt. Cobolyra nem vadászott. A távoli havasok csúcsai után nem vágott. Petrovics inkább lakatoskodott, Karloviccsal¹⁰⁵ huzamos ideig záarakat és kulcsokat gyártottak, de bámulatosan értettek az ikonok újrafestéséhez. Olyan festékük volt, hogy mihelyt rákenik, már ragyog is. Istent nemigen hitte, de soha nem szidta, nem káromolta, nem gyalázta... Petrovics itten sok emberen segített. Ő maga orvosságokat csinált, és azután ingyen szétosztogatta. Mindenféle nyavalya gyógyításához értett, és a betegek mindahányan úgy jártak Karlicshoz meg őhozzá, akár egy doktorhoz.”¹⁰⁶ Morokov apó mindezt megerősítette: Petrovicsot Annuskához kvártélyozták be.¹⁰⁷ Hamarosan „elterjedt a hír, hogy „Annuskánál egy lakatos lakik. Egy aranykezü mester, aki edényt foltoz, forraszt, teáskannát javít és új lábast is tud csinálni. Nosza, járni kezdtek hozzá az emberek... Később aztán azt is megtudtuk, hogy igen-igen ért az emberek gyógyításához is. Aki csak kérte, akármint a Karlics, ő is kikúrált mindenkit a legkülönbözőbb nyavalyából. A parasztek tanácsokat kértek tőle. Ő mindenkit meghallgatott és aztán megmondta mit, hogyan kell kinek-kinek cselekednie. A lakatosság mellett jól értett az ácsmunkához is. Igen jól forgatta a faragóbaltát. Ezt akkor mutatta meg, amikor Barguzinban felépítette azt a gerendaházat, amelyikben manapság a posta van.”¹⁰⁸ Ezt az aranykezü mesterembert még akkor sem lehetett volna szabad egyeztetni a nem létezett svigeli Petőfi/Petroviccsal, ha őt

¹⁰² 1847-ben azt írta Szendrey Júliának: „....akit te szeretsz,/Annak nevéen szégyenfolt nem lehet./Sőt ösztönözni fogsz, hogy úgy haladjak,/Amint megkezdém pályázásomat./S én úgy halok meg, amint születém,/Meg nem fordulva, hajthatatlanul./E névnek, melyet én magam teremték,/Elpusztítója nem leszek magam./A név, amelyet örököl utódom,/Ha nem nagy is, de szép és tiszta név lesz...”: Válasz kedvesem levelére. Szatmár, 1847. július 14–27. között. *Petőfi* 1960. 2. k. 128. o.

¹⁰³ Vö.: *Kovács* 2003. 154–159. o. Gyomin véleménye szerint Petrovics olyan lengyel lehetett, akit az oroszországi 1861–63-as lengyel felkelésben részvétele miatt száműztek. A lengyelekkel együtt száműztek velük együtt harcoló magyarokat is, többek között Francesco Nullo garibaldistái közül is: *Gyomin* 1993. 1. k. 122. o.

¹⁰⁴ A Petrovics nevet apai névnek/ otcseszto-nak gondolták, és firtatták is a teljes nevét: „Sajnálatos, hogy ennek az embernek, bár sokáig élt közöttünk, mégsem tudja senki rendesen sem a keresztnévét, sem a családi nevét” – emlékezett Morokova. *Szabó* 1990. 86–87. o. Ugyanezt mesélte Morokov is: „....elterjedt, hogy a titokzatos embert Petrovicsnak hívják. Apám ezt nem hitte el, mert szerinte, így csupán az apai nevéen szólíthatják, és nem létezik, hogy ez lenne az igazi neve. Amikor aztán találkozott vele, meg is kérdezte rögtön tőle, mi lenne hát az igazi családneve. A titokzatos ember ezt hallván csak fejét csóválta és azt mondta: hívja őt csak egyszerűen Petrovicsnak, mert tán nem mindegy-e, hogy kinek mi a neve? Közülünk senki sem tudta, ugyan mi a nemzetisége, orosz-e vagy pedig lengyel, de érződött, hogy másképpen beszél, mint az oroszok.” *Nehéz* 1991. 19. o.; *Kovács* 2003. 159–162. o.

¹⁰⁵ Korábban mindannyian, akik a Morokov testvérpár Eliaszov-féle visszaemlékezéseit idéztük, Kjuhelbeker apai nevének Karlics alakú változatát használtuk a teljes Karlovics helyett. Gurevics nyomán Gyomin a Karlovics használatát javasolta. Vö.: *Gyomin* 1993. 1. k. 120. o.

¹⁰⁶ *Szabó* 1990. 86–87. o.

¹⁰⁷ Anna Kuznyecova Karlovics feleségének az unokatestvére volt, s Petrovicstól egy Alekszander nevű fia született. *Nehéz* 1991. 20. o.; *Szabó* 1990. 81. o., 2. jegyzet. Így még inkább lett volna oka Karlovicsnak, hogy megemlékezék róla.

¹⁰⁸ *Tyivanyenko* 1989. 9–10. o.; *Nehéz* 1991. 17–19. o.

kitalálója nem Iliszunszkba, hanem Barguzinba vizionálta volna. Az pedig végleg eltávolította az Iliszunszkban 1856 májusában elhunytak állított Petőfi/Petrovicsot a barguzini Petrovicstól, hogy utóbbi csak néhány évvel Karlovics 1859. szeptember 29-i halálát követően halt meg, s akit Karlovics mellé temettek.¹⁰⁹

1851-ben és valószínűleg 1852-ben is meglátogatta Barguzint az irkutszki evangélikus-luteránus egyház Buck (Butzk?) nevű lelkésze, és a megemlékezése szerint a barguzini völgyben Karlovicson kívül nem élt több hittársa, azaz Petrovics nem volt evangélikus, mint Petőfi. A lelkész egyébként beszámolt Karlovics vallási közömbösségéről is, de rendkívül nagyra értékelte a humanitárius tevékenységét, Petrovics azonban szóba sem került.¹¹⁰

Petrovics sírhelyére mindössze két zsidó mérnök vélt emlékezni: Pantyelejmon Lazarevics Muravjov és Jurij Davidovics Vinokur (Barguzin, 1905 – Izrael, ?). A prokopjevski Muravjov Uszty-Barguzinban tanult, s 1952-ben onnan látogatta először meg két osztálytársával a barguzini sírt, s a sírjeleket 1960-ban, 1967-ben is még látta, de 1977-ben már nem, s 1987-ben sem, amikor Gyominnal járt ott. Az ő állítását egyértelműen el lehetett utasítani, mert a költő sírjára egy olyan vaskerítéses kertecskében emlékezett, amelybe rajta kívül Karlovics feleségét, valamint a kizárólag Svigel hamisítványában megnevezett Varga Józsefet, Farkas Károlyt és Domorot Istvánt temették volna!¹¹¹ A barguzini születésű, majd Moszkvába költözött Vinokur azért emlékezett Petőfi sírjára, mert 8-10 éves kislídként gyakran járt a temetőben nagyapjával, az 1860-ban ide száműzött Meer Davidovics Vinokurral (1840 – Barguzin, 1926), aki két személy sírját tisztelt a legjobban: Karlovicsét és 3-4 méterre tőle Petőfiét, illetve ahogy hívták, a Petrovics-magyarét (Петрович-мадьяр). A sírok látogatását Jurij a hozzátartozóival 1932-ig folytatta, majd amikor az irkutszki tanulmányai közben 1938-ban hazalátogatott, Karlovics sírjáról már eltűnt a síremlék, de a Petőfién még állt.¹¹² Azonban midőn 1946-ban visszatelepült Barguzinba, a kidőlt kereszt a táblával együtt már csak a sír mellett feküdt. Vinokur emlékei 1989 elején akkor támadtak fel, amikor egy moszkvai lap¹¹³ beszámolt a tervezett barguzini ásatásról, s ő fel is ajánlotta a sír helyszínelését. Az április 2-án Zahemszky László vezetésével indult szibériai szer-

¹⁰⁹ „Karlics sem mondott Petrovicsról semmit. Karlics halála után már ő sem élt sokáig. Tán őt esztendőtt, ha megért. Meghalt és a Karlics mellé temették” – mesélte Morokova anyó. Szabó 1990. 86. o. Morokov apó elbeszélésének utolsó bekezdését Nehéz félrefordította: „Petrovics itt megélt még jónéhány évet, aztán megbetegedett a tüdeje és meghalt... Petrovicsot Karlics... sírja mellett temették el.” Nehéz 1991. 20. o. Az orosz eredetiben az áll, hogy „Петрович прожил здесь двадцать, потом захворал чахоткой и умер от неё... Могила Петровича была рядом с могилой Карлыча.” Eliasov 1984. 199. o. A sírra utaló mondatot kihagyta. Tyivanyenko 1989. 10. o. Azaz a magyar fordítás: „Petrovics megélt vagy húsz évet, aztán tüdőbajban megbetegedett és belehalt... Petrovics sírja közvetlenül Karlics sírja mellett volt.” Gyomin kiszámolta, hogy Petrovics Morokov apó emlékezete szerint 1876–1886 között, Morokova anyó szerint 1864-ben halt meg, azaz mindenképpen 1864-ben vagy ez után. Gyomin 1993. 1. k. 120. o.

¹¹⁰ „A vallást illetően főként a teljes közömbösségével tűnt ki, mivel jóllehet nem részesült a szent titokban 1838 óta, amikor Barguzint utoljára Frjuof (Фрюоф?) lelkész látogatta meg..., meglepetésemre nem mutatott különösebb örömet, hogy lehetőséget kaphat az úrvacsorához.” Viszont szuperlatívuszokat érdemel a közhasznú tevékenysége elsősorban a betegellátásban, mindenekelőtt a lakosság orvosi kezelésében, továbbá a jólelkűsége és az önzetlensége. Ezért „az evangélikus egyház, amelyhez tartozik, büszke lehet rá.” Gyomin 1993. 1. k. 124. o.

¹¹¹ Gyomin 1993. 2. k. 136–140. o.; Kovács 2003. 181–184. o.

¹¹² A keresztgerendájának végeit ökölhöz hasonlóra formázták, s a fémtábláján a Sandor Petevi (hangsúlyozottan nem ф, hanem в betűvel) felirat volt. Gyomin 1993. 2. k. 140–144. o. Vö. Muravjov rajzával: Kovács 2003. 29–30. kép.

¹¹³ A Trud 1989. február 5-i számában jelent meg A. Komrakov írása. Kéri 1989. cikkének átvétele. Vö.: Kéri 1990. 107–109. o.

vezési célú utazásra magukkal is vitték őt, és 8-án megmutatta a vélt sírhelyet.¹¹⁴ Ennek táján július 17-én az MPB Morvai Ferenc és Kiszely István által vezetett expedíciói fel is tárták azt a sírgödöröt, amelynek a felső, európai jellegű, a helyszínen sebtében Petőfiként azonosított csontváza a 7. (1. táblázat, 1),¹¹⁵ az alatta fakoporsóban fekvő mongolid/burját férficsontváz pedig a későbbi, csak július 22-i feltárás következtében a 28. számot kapta. Az azonosítással a barguzini expedíciók sikeresnek tekintették a küldetésüket,¹¹⁶ Kiszely egy közművelődési folyóiratban a csontváz tudományos jellegű értékelését is közreadta (1. táblázat, 2),¹¹⁷ Alekszej Ivanovics Burajev pedig később egy rövidebb jelentést készített (1. táblázat, 3).¹¹⁸

Tehát a barguzini Mihail Karlovics Kjuhelbeker dokumentumaival szemben a barguzini Petrovicsról egyetlen hivatalos adat sem létezett/létezik, az Iliszunszkba száműzöttként hamisított Petőfivel való azonosítása pedig nem volt több egy megalapozatlan ötletnél. Ráadásul teljesen elhibázott volt az a törekvés is, hogy legalább Petrovicsot magát azonosítani lehessen, ugyanis e rejtélyes férfinak olyan testi leírása nem maradt, amelyet a csontvázán fel lehetett volna ismerni.¹¹⁹ Az alább ismertetett antropológiai és DNS-vizsgálatok pedig bebizonyították, hogy még Petrovicsot sem sikerült megtalálniuk, hiszen a 7. sírbéli csontváz női mivolta kizárta, hogy azt Petrovics maradványainak lehessen tekinteni.

¹¹⁴ Kéri 1990. 120–123. o.

¹¹⁵ Az azonosításban szó sincsen valószínűségről: „Mivel a koponyán és a vázcsontokon egyetlen olyan jelleg sincsen, amely ellentmondana Petőfi Sándor testi adottságaival, viszont az irodalomból ismert összes jegyek (»farkasfog«, homlok, fogak, áll, testi sérülések) megtalálhatók a csontvázon, ezért felelősségünk tudatában kijelentjük, hogy az 1989. július 17-én a barguzini 7-es számú sírban talált csontváz azonos Petőfi Sándoréval.” (Kiemelés tőlem: K. L.). *Latimer – Simpson – Kiszely – Burajev* 1989.

¹¹⁶ A régészeti jelentés tökéletes zagyválással végződött: „Az ásatáson tett megfigyelések V. D. Vinokar, A. I. Treszkin, P. L. Muravjov és Svigel Ferenc adatait igazolták.” *Szabó* 1989.; vö.: Dokumentum 2015. 41–45. o.

¹¹⁷ Itt sorolta fel azt a 25 ismérvet, amelyet még manapság is előszeretettel idéznek, vö. a teljesen laikus Varga Béla tollából: *Varga* 2015., holott munkatársaival Farkas Gyula már 1992-ben mindőjüket részletesen megcáfolta. *Farkas – Dezső – Oláh* 1992. 131–133. o. Kiszely összefoglalásában: „Bár az említett ismérvek külön-külön való előfordulása sok embernél megeshet, e kombinációsorozat és ezeknek a Petőfi Sándorról ismert jegyek egybeesése már olyan nagy valószínűséggel bír, hogy már csak az eddigi vizsgálatok alapján is megállapítható, hogy mivel a csontvázon egyetlen olyan jelleg sincsen, amely ellentmondana a Petőfi Sándorról kialakított és ismert jegyekkel, nyugodtan elmondhatjuk, hogy a megtalált csontváz szinte bizonyossággal azonos Petőfi Sándoréval. Az amerikai kollégák ezt úgy fejezték ki: »egyetlen ismérv sincsen, amely ellentmondana annak, hogy az általunk megtalált csontváz nem Petőfi Sándoré« (there is nothing that would disqualify this skeleton from being that of Sándor Petőfi).” *Kiszely* 1989. dec. 73. o.

¹¹⁸ „Végrehajtott vizsgálatok előzetes jellegűek tehát jelenleg végleges következtetés nem lehetséges. Mégiscsak dr. Kiszely István által rendelkezésre bocsátott Petőfi Sándor élete alatt megfigyelt antropológiai különlegességeivel kapcsolatos információját figyelembe véve, mondható, hogy nincsenek antropológiai adatok, mely szerint, a 7-es számú sírből származó csontváz nem Petőfi Sándoré. Ugyanakkor jelen van néhány azonosító jel, melyből legnagyobb figyelmet érdekel felső bal szemfog, figyelmet érdekel felső bal szemfog [sic!]. Tehát a további aprólékos, lelkiismeretes vizsgálatáig Petőfi Sándor szibériai verziójának jogában áll létezni.” *Burajev* 2015. 51. o. A dátumozatlan jelentés és igénytelen fordítása csak 2015-ben került kiadásra.

¹¹⁹ Morokov apó szerint „Petrovics középtermetű ember volt, néha bajuszkát viselt, kinézetre feketehajú volt. *Eliasov* 1984. 248. o.; *Tyivanyenko* 1989. 10. o. Nehéz a bajuszkára utalást kifejejtette: *Nehéz* 1991. 20. o.

A barguzini 7. sír csontvázának nemmeghatározásai

Már az 1990. januári háromoldalú¹²⁰ moszkvai konferencián felmerült annak a lehetősége, hogy az MPB expedícióisai a 7. sírban felül egy női csontvázat tártak fel, azaz az azonosítása nemhogy Petőfivel, hanem még Petroviccsal sem reális. Mata Jánosnak a helyszínen készített TV-filmjéből kiderül, hogy a felszólalók sorrendjében az antropológus Farkas Gyula, Ilja Joszifovics Gohman, Galina Vjacseszlavovna Lebegyinszkaja, majd maga Alekszejev és az igazságügyi orvosszakértő Harsányi is a női meghatározás mellett foglalt állást. Ezt erősítette meg Nyikolaj Andrejevics Makarov régész is, arra figyelmeztetve, hogy közös sírgödörbe mindig összetartozó személyeket szoktak temetni, akik a 7. és 28. számú csontváz eltérő embertani alkata következtében sem szülő és gyermek, sem testvérpár nem lehettek, ezért a 28-as férfihoz a 7-es személy nőként illett. A sarokba szorított Kiszely elismerte, hogy első híradásuk abban a formájában, ahogyan mondták, elhamarkodottnak tűnik, de kérte: engedtessek meg neki, hogy ne kelljen mindig mindenkiel egyetértenie, hadd higgye, hogy nagy valószínűséggel – s ezt később még egyszer hangsúlyozta – Petőfi Sándor volt, akit megtaláltak, és csak a kutatások végén mondjanak végleges döntést.¹²¹

Mivel a konferencián Farkas és Kiszely közösen meghatározta a csontváz összes csontjának méretadatait, azokról a továbbiakban nem volt érdemes vitatkozni, illetőleg megindulhatott a teljes csontváz hagyományos/metrikus antropológiai, valamint a kiosztott csontmintákon a csontkémiai vizsgálat, amely 1990. március 27-én már előzetes jelentéssel zárult. Ezt a jelentést az MTA Antropológiai Bizottsága április 11-én elfogadta, a végleges szövegét pedig az MTA Elnöksége a június 26-i ülésén tudomásul vette. A 25/1990. számú elnökségi határozat szükségesnek tartotta „a természettudományi vizsgálat történetének, módszereinek, eredményeinek tudományos színvonalú, de közérthető formában történő közzétételét, a társadalomtudományok oldaláról kiegészítve a Petőfi-legenda rövid történetével, ill. a történészek véleményével is”.¹²² Ennek értelmében a kérdés magyar és szovjet/ orosz tudományos értékelése – kiegészítve irodalomtörténész, történész és régész kutatóknak a Petőfivel vagy Petroviccsal való személyazonosítást elutasító tanulmányaival¹²³ – az 1992-ben megjelent *Nem Petőfi!* című kötetben került összegyűjtésre. Ezzel megkezdődött az elhamarkodott férfi nemmeghatározásnak a moszkvai konferencián még csak előzetesen jelzett, a későbbiekben viszont kizárólagossá vált női vizsgálati eredménnyel való felváltása, melynek elismerése ellen az MPB Kiszely vezetésével hazugságokkal és akadémikussal körömszakadtáig védekezett.

A hagyományos vagy metrikus antropológiai eljárás Farkas és munkatársai által követett módszerét és menetét részletesen végigkövethető legnagyobb tanulmány végkövet-

¹²⁰ A szovjet delegációt Valerij Pavlovics Alekszejev akadémikus antropológus (Moszkva, 1929. augusztus 22. – Moszkva, 1991. november 7.), a házigazda SZUTA Régészeti Intézetének igazgatója, az MTA küldöttségét Harsányi László professzor (Budapest, 1926. október 21. – Budapest, 1992. március 15.), a POTE Igazságügyi Orvosszakértő Intézete igazgatója, az MPB társaságát pedig Morvai Ferenc és Kiszely István antropológus (Budapest, 1932. június 14. – Budapest, 2012. augusztus 28.) vezette.

¹²¹ Mata 1990. Ugyanez Karáth Imre filmjében is megörökítésre került: Petőfi 2015. I. k. 64. o.

¹²² MTA 1990.

¹²³ Fekete 1992.; Kiss 1992.; Kovács 1992. A kötet függelékében Hermann Róbert az MPB által 1990 januárjától Petőfi szibériai száműzetésére vonatkozóan benyújtott újabb „bizonyítékait” cáfolta meg: Hermann 1992.

keztetése 23-35 évnél nem fiatalabb női meghatározás volt (1. táblázat, 4),¹²⁴ s a csontváz női mivoltát erősítette meg Alekszejev (1. táblázat, 7),¹²⁵ valamint Alekszandr Petrovics Gromov és Viktor Nyikolajevics Zvjagin munkája is, utóbbi egy 23–27 év közötti életkorú női meghatározással zárult (1. táblázat, 6).¹²⁶ Két csontkémiai vizsgálatra is sor került: Lengyel Imre a kapott szivacsos szerkezetű csontminta citrártartalmának mértéke alapján jutott ugyancsak női eredményre (1. táblázat, 5),¹²⁷ Harsányi László pedig több vizsgálat összevetésével állapította meg, hogy az elhunyt csak 40–100 évvel korábban, tehát 1890 és 1950 között került a sírba, kizárva ezzel is a svigeli 1856-os eltemetésével való kapcsolatát (1. táblázat, 15).¹²⁸ Mivel tehát a két akadémiai bizottság szakértői egyetértettek az azonosítás elutasításában, megegyeztek abban, hogy a csontvázat vissza kell temetni a barguzini sírjába, azonban az 1991 februárjáig Moszkvában őrzött maradványokat Morvainak az utolsó pillanatban sikerült Clevelandbe kicsempésznie. Az Egyesült Államokban pedig új szakasza kezdődött a nemmeghatározásnak, ugyanis akkor ott már DNS-vizsgálatokat is tudtak végezni.

Clevelandben Morvai a csontváz őrzését James T. McMahon anatómusra és a magyar származású Steven I. Reger biomedikus mérnökre, a The Cleveland Clinic Foundation munkatársaira bízta, akik a DNS-vizsgálatokhoz a mintákat adták. Ezek megtörténte Kiszelynek egy hazug elszólását követően véletlenül derült ki,¹²⁹ és a menetéről némi levelezést követően Brion C. Smith ezredes, az AFDIL vezetője 2001. március 19-én nekem küldött e-mailjében tájékoztatott. Leírása szerint már 1991-ben kaptak McMahonéktól mintát, de ez nem volt értékelhető, ezért egy újabb, 1993-ban átvett combsonti mintát 1994-re már nőiként sikerült meghatározni (1. táblázat, 8). Az eredményük megerősítésére küldtek a mintából Mark Stoneking professzornak, aki szintén női meghatározást kapott (1. táblázat, 9). 1996-ban egy-egy bal lábszár- és combsonti, valamint egy-egy jobb és bal felkarcsonti mintából ugyanerre az eredményre jutottak (1. táblázat, 10). Az eredményről 1994-ben valószínűleg, de 1996-ban biztosan tájékoztatta McMahon Kiszelyt és Morvait azzal a megjegyzéssel, hogy tehát a maradványok Petőfivel nem azonosíthatók.¹³⁰ Kiszely azonban akadémiai blöffnek nevezte a kiszivárgó amerikai jelentéseket, letagadta a cleve-

¹²⁴ Farkas – Dezső – Oláh 1992. A meghatározás: 133. o.

¹²⁵ Alekszejev 1992.

¹²⁶ Gromov – Zvjagin 1992.

¹²⁷ Lengyel 1992.

¹²⁸ Harsányi 1992.

¹²⁹ 2001 elején Kiszely úgy nyilatkozott Hanthy Kinga újságírónak, hogy „1996-ban ismét felmelegedett a Petőfi-ügy. Meglehet, azért, mert egy holland származású tudós megállapította, hogy a barguzini csontváz a vizsgálatok során női csontváznak bizonyult. Kiszely szerint a holland azért nyilatkozott így, mert külső tagságot kapott az MTA-tól.” Hanthy 2001. 27. o. Utánjárásomra az MTA orvosi vagy biológiai osztályán, illetőleg a levéltárában kiderült az állítás valótlanága, véletlenül azonban rábukkantam a hír eredetére: 1997-ben Morvai és Kiszely Clevelandben tárgyalt McMahon és Reger mellett Mitchell Hollandel, a Washingtoni AFIP [Armed Forces Institute of Pathology] laboratórium [AFDIL=Armed Forces DNA Identification Laboratory] vezetőjével, „ahol a barguzini 7-es számú sír [!] DNS-printjét elvégezték. Mitchell Holland az MTA-tól kitüntetést kap, mire közli, hogy »DNS-Print módszerrel megállapította, a barguzini 7-es számú csontváz női.« Természetesen a DNS-módszerrel nem lehet a nemet megállapítani. Ő ezt az MTA megbízásából mondta, hogy magyar kérésre a további vizsgálatoknak elejét vegyék.” Kiszely 2000. 59. o.

¹³⁰ Minderről részletesen, a vizsgálati jelentések fénymásolatával: Kovács 2003. 318–333. o., 44–49. kép. McMahon egy későbbi, 2000. december 2-i levelében újra kifejtette Morvainak és Kiszelynek: „véleményünk az, hogy a barguzini csontváz nem Petőfi Sándoré, hogy további vizsgálat lefolytatására már nincs szükség, és hogy az egész vitát le kell végre zárni.” Kovács 2003. 332. o.

landi leveleket, végül pedig a minták rosszindulatú cseréjével vádolta meg a csontvázat őrző amerikai kutatókat,¹³¹ így a hírhedt csontváz peniszcsontjának említéséről¹³² elhíresült Borzák Tibornak is ezt nyilatkozta.¹³³ McMahon és Reger sértődötten utasította vissza Kiszely arcátlanságát, s egy 2002-ben nekem írott e-mailben jelezte állításai valóságát, s hogy megelégedte a további szereplést.¹³⁴

Clevelandből 2001-ben szállították Magyarországra a csontvázat, de útközben Kiszely csontmintát adott Mark Thomasnak, a londoni University College professzorának. Mivel ez a vizsgálat is női eredménnyel zárult, Kiszely erről is hamisan nyilatkozott Borzák Tibornak, Thomas két férfi nemmeghatározási eredményét említve.¹³⁵ A legújabbban viszont Kéri Edit állította azt, hogy a professzor először férfi, majd női eredményt kapott.¹³⁶ Az ellentmondást magam tisztáztam, mert kérésemre Thomas professzor megismételte a női meghatározását (*1. táblázat, 11*),¹³⁷ továbbá megküldte a Morvaival ezt a meghatáro-

¹³¹ Kovács 2003. 344–345. o. Az AFDIL a vizsgálatokat ingyen végezte – Kovács 2003. 322. o. –, és a jelentéseiben értelem szerűen NO NAME, ill. UNKNOWN fejléc szerepel. Az 1996. évi jelentés azonban egyértelműen utal a vizsgálat tárgyára: „1. A jelentés összefoglalása: a. Ez a Fegyveres Erők DNS-azonosító Laboratóriuma (AFDIL) által elvégzett második DNS-elemzési jelentés arról a vizsgálatról, amelynek célja Petőfi Sándor, magyar hazafi csontvázának maradványai alapján történő nem-meghatározás volt. b. Az első, 1994. május 6-án készült jelentés a femur egy darabjának amelogenin-profilját tartalmazta...” Kovács 2003. 327. o.

¹³² „A külföldi kutatók is igazolják, hogy a csontváz férfié, hiszen ezt a péniszcsont vitathatatlanul bizonyítja.” Borzák 1993.

¹³³ „Kiszely professzor lapunk olvasóival is megosztja a sokat emlegetett, a lelet női mivoltát feltételező amerikai szakértői jelentéssel kapcsolatos aggályait. A Magyar Tudományos Akadémia megkeresésére az Amerikai Fegyveres Erők Washingtoni Patológiai Intézetéhez vizsgálatra küldött csontmintának ugyanis nincs neve (»No Name«, »Origin Unknown«) – a Morvai-féle csoport egyébként sem adott át újabb kontrollanyagot –, tehát valójában ismeretlen anyag DNS-tesztje alapján mondták ki a megkérdőjelezhetetlen eredményeket, amelyek »a csontváz női eredetét látszottak igazolni.«” Borzák 2004.

¹³⁴ „Tisztelt Dr. Kovács. Úgy hisszük, hogy képességeink szerint kivettük a részünket a barguzini 7-es sír tanulmányozásából. Időt és erőfeszítést nem kímélve ismételtünk tanúsítottuk igyekezetünket, hogy a Barguzinban feltárt csontvázmaradványok azonosítását elvégezzük. Teljesen meg vagyunk győződve, hogy segítettünk a magyar történelem és kultúra egyik fontos kérdésének tisztázásában... Meggyőződésünk, hogy eljött az ideje annak, hogy a vizsgálat nyugvópontra jusson, ezért befejezésül kijelentjük, hogy a barguzini 7. sírból exhumált egyén maradványai nőiek voltak. A megállapításokat a lelkiismeretes DNS-vizsgálatok támasztották alá, amelyeket két különböző időben, először 1994-ben, majd 1996-ban Washington D.C.-ben, az Egyesült Államok Fegyveres Erői DNS Azonosító Laboratóriumában végezték. E vizsgálatok mindegyike a csontváz nemét nőinek határozta meg. Sok magyar emberhez hasonlóan mi is azt reméltük, hogy a vizsgálat eredményeként azonosítani tudjuk a nagy magyar hazafi becses maradványait, de tudományos kutatóként arra az eredményre kellett jutnunk, hogy a Barguzinban feltárt csontok egy nő maradványai [kiemelés tőlem: K. L.]. Mindezek alapján a vizsgálatban való részvételünket befejeztünk nyilvánítjuk. Szívvelyes üdvözléssel Steven I. Reger PhD, James T. McMahon PhD.” Kovács 2003. 361–362. o., 1808. jegyzet (a magyar szöveg után az angol eredeti).

¹³⁵ „Kiszely István antropológustól, a Petőfi-expedíció szakmai vezetőjétől tudjuk, hogy Londonban, a világ egyik legjelentősebb és leghitelesebb egyetemének genetikai laboratóriumában Mark G. Thomas elvégezte a barguzini sírből előkerült csontváz nemének meghatározását. A csontanyagból kivett mitokondriális DNS arról árulkodik, hogy az egyértelműen férfitől származik. Az angol professzor ezt követően egy másik genetikai módszerrel is vizsgálódott, és hasonló eredményre jutott.” Borzák 2004.

¹³⁶ Kéri szerint „Mark G. Thomas professzor elvégezte a nemi meghatározását, az első eredmény: férfi, egy másik módszerrel: nő. Kéri Edit meg van győződve, hogy a véleményét a kutató külső hatásra változtatta meg, mivel a barguzini csontváz körül mindvégig ott ólálkodott a KGB, és minden módon akadályozta, hogy kiderüljön az igazság, ami sok embernek komoly kellemetlenségeket okozna, tudományos életműveket semmisítené meg.” Hanthy 2015. 1. o.

¹³⁷ I did this work 14 years ago and my results suggested that the remains were female.” Mark Thomas e-mailjének részlete, 2015. augusztus 17. Thomas professzor szíves segítségét ezúton is köszönöm.

zást közlő, 2001. október 8-án kelt levelét,¹³⁸ és kifejezte örömét, hogy az elvégzett többi vizsgálat is összhangban volt az ő eredményével.¹³⁹

Nehezebb a helyzet a budapesti Hospinvest Diagnosztika Egészségügyi Szolgáltató Kft. Fodor Flóra és Csókay Béla által elvégzett, 2007. szeptember 7-én kelt vizsgálatának jelentésével, mert az ugyancsak női eredményt hozó, férfiágon történő rokonsági vizsgálat megbízóját az ő engedélye nélkül a személyiségi jogait tiszteletben tartva sajnos nem ismertethetem, bár igencsak pikáns lenne. Erről a vizsgálatról tudomásom szerint eddig semmiféle közlemény nem jelent meg (*1. táblázat, 12*).¹⁴⁰

2008. május 23-án maga Kiszely adott csontmintát dr. Berendy Beatrix ügyvédnek, Morvai akkori jogi képviselőjének, aki egyébként maga is Petófi apja, Petrovics István

¹³⁸ To: Ferenc Morvai - President of the Megamorv Petófi Society

Fax Number: [nem adom közre: K. L.]

Date: 8-10-2001

No. of pages: 1

Dear Dr Morvai

I have now received and tested the new primers for sexing the remains. These primers seem to be more reliable and are better suited to ancient DNA and use a far more sensitive DNA detection system. Using these I have managed to get consistent results from the bone samples.

I am sorry to say that all indications using this system are that the remains are female in origin. I obtained this result with two separate DNA extractions and over 5 separate PCR reactions. I have also tested the primers against serial dilutions of male DNA and found no systematic tendency to falsely indicate female origins.

I realise this will be disappointing. As I explained in my previous emails, I am less confident of the utility of sex testing on ancient remains than I am of looking at mitochondrial DNA. However, my results appear to be as convincing as any sexing results I have seen published.

I am also prepared to re-test the samples again. However, to do this I would require a financial contribution to my lab.

Again I am sorry for this disappointing news. I look forward to hearing from you.

Very best wishes

Mark Thomas"

A levél magyar szövege Mende Balázs fordításában, akinek a szívességét ezúton is megköszönöm:

Morvai Ferenc Úrnak – A Megamorv Petófi Társaság Elnöke

Kelt: 2001. október 8.

1. oldal

Tisztelt Dr. Morvai

Megkaptam és teszteltem az új primereket a maradványok nemmeghatározására. Ezek a primerek sokkal megbízhatóbbnak tűnnek, és jobban megfelelnek az archaikus DNS-nek és egy sokkal érzékenyebb DNS detektálási módszert alkalmaznak. Ezeknek a felhasználásával már sikerült következetes eredményekre jutnom a csontmintákból.

Sajnálattal közlöm, hogy ez a detektálási rendszer mindenben azt bizonyítja, hogy a maradványok egy nőtől származnak. Ezeket az eredményeket két független DNS extrakcióból és 5 független PCR reakcióból kaptam. Kipróbáltam a primert férfi DNS oldatok kapcsán is és nem találtam szisztematikus tendenciát, ami hamis női eredményeket jelzett volna.

Tisztában vagyok vele, hogy ez az eredmény kiábrándító. Ahogyan az előző levemben is írtam, nem érzem magamat túl járatosnak az archaikus minták nemmeghatározása területén. Én elsősorban mitokondriális DNS-el foglalkozom. Mindazonáltal az eredményeim ugyanolyan meggyőzőnek tűnnek, mint bármelyik eredmény, amit publikálva láttam.

Kész vagyok a minták újratesztelésére. Azonban ehhez anyagi hozzájárulást szeretnék a laboratóriumom számára.

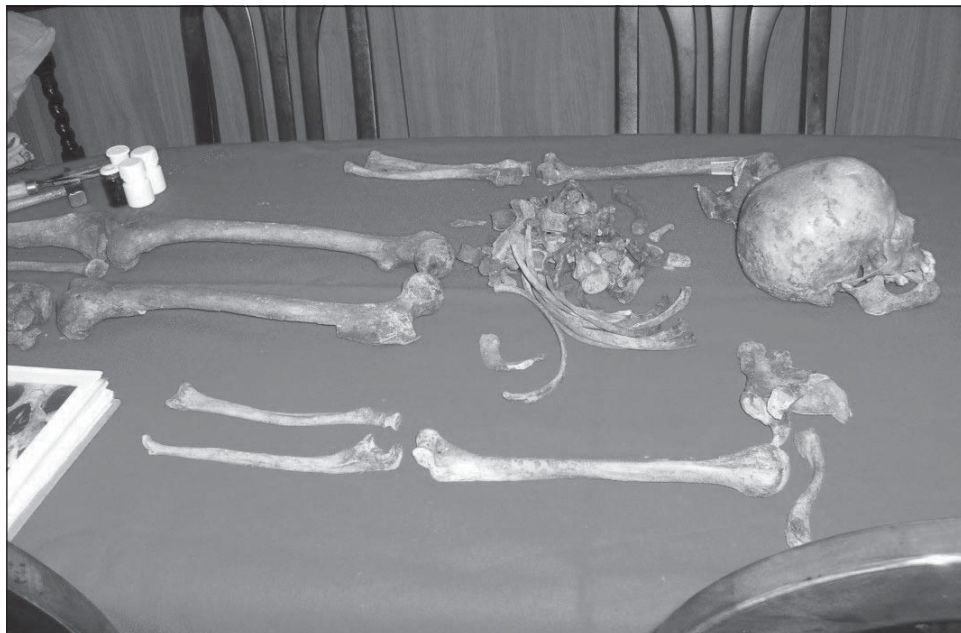
Ismételen elnézést a kiábrándító hírek miatt. Válaszára várva, a legjobb kívánságokkal

Mark Thomas"

¹³⁹ „I am pleased and relieved to hear that all other tests are consistent with my findings.”

¹⁴⁰ A vizsgálati jelentés két aláírója hozzájárult a nevének közléséhez, amit ezúton is köszönök. A vizsgálat megrendelőjével kapcsolatban azonban a legrosszabbak a tapasztalataim, ezért nem is kíséreltem meg tőle is az engedélykérését.

öccsének, Jánosnak (1794–1861) a leszármazottja, s egyben a család képviselője. A vizsgálatot a Virginia állambeli Lortonban, a Bode Technology laboratóriumában végezték el, s a 2012-ben kiadott jelentés eredménye ezúttal is nő volt (*11. táblázat, 13*).¹⁴¹

*A barguzini csontváz jó része Kiszely István budapesti lakásának asztalán 2008. május 23-án
(Fotó: Berendy Beatrix)*

Az eddig bemutatott folyamatnak ellentmondani látszik az a 2015-ben kiadott kínai DNS-vizsgálati jelentés (*11. táblázat, 14*), amelyben Hrúz Mária húga két leszármazottjának vérmintáját és egy barguzini csontmintát hasonlítottak össze, s az eredményt Morvai úgy interpretálta, hogy ezúttal sikerült igazolni Petőfi és a barguzini maradványok azonosságát.¹⁴² Az MTA BTK Régészeti Intézet Archeogenetikai laboratóriumának szakértői azonban rámutattak, hogy az eredmények egyrészt önmagukban nem alkalmasak és nem is lehetnek alkalmasak a vizsgált minták (személyek) közötti rokoni viszonyok egyértelmű

¹⁴¹ A jelentést Berendy Beatrixtól kaptam meg; a segítségét ezúton is megköszönöm. A vizsgálatot említette: *Hanthy* 2015. 2. o. Utólag felismerhető, hogy Kiszely maga is nyilatkozott erről a lépésről: „most már nemcsak az anyai ági leszármazást vizsgáljuk, hanem az apai ágon öröklődő Y-kromoszómát is. Vettünk mintát több egyéntől, akik Petőfi Sándor édesapja testvérének leszármazottjai. Élő emberből ezt a vizsgálatot Magyarországon is lehet végezni, de csontból nem. Erre pillanatnyilag több külföldi laboratórium áll rendelkezésre. A csontanyagot kiküldtem a partnereknek, de pillanatnyilag nincsen, aki a vizsgálatokat kifizesse. [Borzák: Hát Morvai nem fizeti ki?] Nem ismerem Morvai Ferenc anyagi helyzetét. Amúgy azt hiszem, hogy Morvainak is [? – K. L.] elment a kedve a Petőfi ügytől.” *Borzák* 2009. Egyébként a Bode Technology vizsgálatát végül a Berendy-képviselte Petrovits-rokonság fizette ki. A képsorozat, amelynek kompromittálabb felvételei nem közölhetők, bizonyítja azt, hogy 2008-ban a csontváz koponyája, hosszúcsontjai és több további csontja nem valahol Európában, hanem Kiszely lakásában volt.

¹⁴² Kínaiak 2015.

igazolására, ugyanis a kapott anyai ági genetikai mintázat olyan általános típust mutat, hogy ugyan a kínai szakértői jelentésből kinyerhető adatok tekintetében azok valóban lehetnek egymás rokonai, ez a rokonság azonban olyan széles körű, hogy több tízezer fő adatát tartalmazó adatbázisban ezres nagyságrendben észlelhető. Másrészt a csontminta közölt vizsgálati eredménye – lévén több vizsgálati pontban vélhetően szennyezettséget, vagy más magyarázatra szoruló problémát jelez – a szakma szabályai szerint nem alkalmas a vérmintákból nyert genetikai típussal való érdemleges összehasonlításra, így az egyértelműen azonos anyai ági típusba sorolásra sem. Mindezeket túl szinte elképzelhetetlen, hogy az előzmények (a nem meghatározása kapcsán végzett genetikai vizsgálatok) ismeretében egy szakmai értelemben kompetens laboratórium ne végeztet volna egy rutin genetikai vizsgálatot az átadott csontminta nemének tekintetében. Mivel a kínai szakértők szakmai kompetenciáját nem kérdőjelezzük meg, nem marad más konklúzió, mint arra utalni, hogy a vizsgálatokkal őket megkereső Morvainak nem állt érdekében ennek a genetikai nem meghatározására irányuló vizsgálatnak az elvégzése. Mivel Morvainak a csontmaradványok birtoklása kapcsán szinte végtelen számú DNS-vizsgálatra lenne lehetősége, mégis csak az a kérdés adódik, hogy miért nem a csontváz genetikai nemére vonatkozóan végeztetnek/tek el vizsgálatokat bármely erre kompetens laboratóriumban? Mivel tehát a kínai vizsgálatok a nem meghatározására vonatkozó kutatást nem végeztek, eredményük azzal az abszurditással összegeezhető, hogy bár a csontváz női, attól még lehetett Petrovicse is,¹⁴³ vagyis ez a jelentés a téma szempontjából teljesen elhanyagolható.

Összefoglalásként megállapítható, hogy a magyar és szovjet kutatók 1992-ben publikált metrikus antropológiai és csontkémiai vizsgálatainak női meghatározásait, amelyek kizárták a barguzini 7. sírból kiemelt csontmaradványoknak a barguzini Petrovicssal való azonosítását, 1994 és 2012 között további hat feleslegesen elvégzett, de természetesen a korábbiakat megerősítő DNS-vizsgálatok követték ugyancsak női eredménnyel. Bebizonyosodott, hogy elsősorban Kiszely nem tudta elviselni munkája csődjét, mert a saját könyve utószavában megdöbbentő korlátoltság tettetése mögé rejtett göggel így véleményezte saját munkáját: „E kötetben megjelent írások nem tartalmaznak természettudományos bizonyítékokat, ezeket majd akkor adom az olvasók kezébe, ha eljön annak az ideje. Mert természettudományos ember – biológus – vagyok és nekem teljesen mindegy, hogy a történészek, az irodalomtörténészek vagy az irodalmárok találnak-e erre vonatkozó adatokat – különösen, ha nem is keresnek –, vagy sem. És ez a kettőnk közötti gondolkodásbeli különbség. Ezért soha nem is szóltam bele az irodalmárok és a történészek vitáiba, hiszen ehhez nem értek. Egy alapvetően szibériai problémát Szibériában és nem a Roosevelttéren lehet csak megoldani, egy természettudományos problémát pedig csakis természettudományos módszerekkel lehet bebizonyítani. Márpedig egy azonosítás a természettudományok és nem az irodalmárok feladata. Lehet, hogy tévedtem – a tudomány mindig magában hordja a tévedhetőséget. Ekkor egész szakmai munkásságom semmit sem ért. »A Magyar Tudományos [sic!] Akadémia« – Arany János, Kisfaludy Károly és Sándor, valamint Széchenyi István akadémiaja – mégoly tekintélyesnek tűnő »szakemberei« eddig még egyetlen állításomat sem tudták megcáfolni. Amíg ezt meggyőzően meg nem teszik,

¹⁴³ Mende Balázsnak, az MTA BTK Régészeti Intézet Archeogenetikai laboratóriuma vezetőjének véleményét ezúton is köszönöm. Vö.: *Mende* 2015. 45. o.; *Mende* 2015a. 358. o. Mende itt mindkét helyen azonos értelemben Petőfit és nem Petrovicset írt, de Petőfi természetesen eleve ki volt zárva.

addig hiszem is, tudom is, hogy Petőfi Sándort találtam meg.”¹⁴⁴ – Nos, nem Petőfit találta meg, de még a barguzini Petrovicsot sem, a tévedésnek pedig etikai határai vannak. Ezek közé nem tartozik a valótlanosságok, hazugságok állítása, a félrevezetés, az elhallgatás, az érvelést helyettesítő politikai mocskolódás.¹⁴⁵ Mindezzel azonban nem csupán a saját szakmai hitelét rombolta le, de ártott vele az antropológia tudományának is, továbbá megtevesztett nagyszámú lelkes és izgalmasan új történeti fikcióra vágyó laikust, végezetül pedig semmibe vette azt a nemzetközi, magyar–burját szerződést, amely a 1991-et követően a csontváz sorsát szabályozta volna.

1991. évi magyar–burját szerződés és a csontváz azonosításának elhúzódnása

Az MTA Elnöksége javaslatával egyetértve Alekszejev 1990. október 30-án javasolta a burját minisztertanácsnak a csontváz barguzini visszatemetését. A burjátok időt hagyva a további vizsgálatokra, 1991. február 6-án Moszkvában olyan átadási–átvételi jegyzőkönyvet készítettek az MPB-vel, amely a csontváz további sorsáról is rendelkezett:

„ÁTADÁS ÁTVÉTELI JEGYZŐKÖNYV

Moszkva

1991. február 6.

A Burját SzSzK Minisztertanács 1991.01.21-én 102-38 számú, a Magyar Petőfi Bizottsághoz küldött, levelének megfelelően, a Burját SzSzK Minisztertanácsa Állandó Képviselőtársaságának moszkvai hivatali helyiségében megtörtént a Burját Köztársaság-beli Barguzin nevű település temetőjében 1989. július 17-én végzett ásatások menetében megtalált és Petőfi Sándor földi maradványaként feltételezetten számon tartott csontváz átadása a további azonosítási vizsgálatok elvégzése céljából.

A Magyar Petőfi Bizottság kötelezi magát, hogy negatív kutatási eredmények esetén a földi maradványokat visszaadja és azokat a Burját SzSz Köztársaságban lévő barguzini temetőben eltemeti.

Petőfi Sándor csontváza a szakértői vizsgálatok pozitív eredménye esetén [is] visszakerül a Szovjetunióba, ahol az átadása a törvényes előírások szerint történik meg.” A jegyzőkönyvet burját részről Nyikolaj Ivanovics Krjucskov miniszterelnök-helyettes és V[alerij] D[asi Cirenovics] Rincsinó a Burját Köztársaság Népi Hurálja moszkvai képviselőtársaság vezetője, az MPB részéről Morvai, Kiszely és Nehéz Mihály (tolmács, fordító) írta alá.¹⁴⁶

A jegyzőkönyv burját aláírói arra számítottak, hogy az MPB Magyarországon fogja befejezni az azonosítást, erre kérte Krjucskov 1991. január 30-án írott levelében Nyikolaj Alekszejevics Lutov pénzügyőr parancsnokot.¹⁴⁷ Az engedélyt megkapták, erre utal,

¹⁴⁴ Kiszely 2000. 621. o.

¹⁴⁵ A „Kiszely-jelenségről”: Kovács 2003. 369–394. o.

¹⁴⁶ MEGAMORV 1991. [86. o.; az orosz eredeti: 87. o.]; Kovács 2003. 265. o., 1326. jegyzet és 267–268. o.

¹⁴⁷ „Tárgy: Petőfi Sándor magyar költő földi maradványainak Budapestre történő elszállításáról. Tisztelt Nyikolaj Alekszejevics! A Burját SzSzK Minisztertanácsának állandó képviselőtársasága kéri Önt, hogy engedélyezze Petőfi Sándor földi maradványainak ismételt törvényszéki szakértői nemzetközi azonosítási vizsgálatok elvégzése céljából történő kiszállítását. Az egészségügyi szervek erre vonatkozó engedélyre természetesen már rendelkezésünkre áll.” Krjucskov 1991. Alekszandr Boriszovics Bolosinov, a Burját SzSzK Járványügyi Állomása tisztiorvosa 1991. január 31-i feljegyzésében tanúsította, hogy a sírból felvett nyolc mintán és a temetkezés más anyagain kórokozó tenyésztet nem észlelt. Bolosinov 2015.

hogy Krjucskov átvéve a maradványokat Alekszejvtől, február 7-én átengedte azokat Morvainak és Kiszelynek.¹⁴⁸ Eztán Kiszely és Nehéz a csontvázat mindaddig tartalmazó filmes fémláddával lebukott ugyan a ferihegyi repülőtéren, mert kiderült, hogy a láda üres, viszont eközben Morvai és felesége – kézitáskájában a csontvázal – háborítatlanul kijutott az Egyesült Államokba,¹⁴⁹ pontosabban – nem véletlenül – Clevelandbe.¹⁵⁰

Az idő múlásával azonban a burjátok gyanakodni kezdtek az azonosítás elhúzóódása miatt, s Ivan Vlaszovics Gorgijenko, a Burját Tudományos Központ elnöke és Vaszilij Cirenovics Najdakov, a Társadalomkutatási Központ igazgatója már 1996 januárjában Horn Gyulának címezve sürgette az azonosítás befejezését és az ügylet megállapodás szerinti lezárását.¹⁵¹ 1998 augusztusában a türelmetlen Anatolij Szevasztjanovics Piszkunov kulturális miniszterhelyettes és Natalija Apollonovna Antonova, a műemléki központ vezetője az azonosítás befejezését sürgetve újította fel Morvaival Ulan-Udéban a korábbi szerződést.¹⁵² Ezután hosszabb kivárást követően a 2004. május 25-én kelt levelében a barguzini járási önkormányzat vezetője, Sztanyiszlav Revomirovics Telin már az azonosítási kudarc bizonyosságában fordult Leonyid Vasziljevics Potapov burját köztársasági elnökhöz, hogy segítsen a maradványok visszaszállítása ügyében.¹⁵³ Potapov a kérést a ma-

¹⁴⁸ *Krjucskov – Petrunyin* 2015.

¹⁴⁹ Morvai így mesélt a betyáros akcióról: „Krjucskovot jól berúgattuk – nagyon szerette a magyar pálinkát –, s kivettük a ládából Petőfit, majd a ládát visszapacseltük [Krjucskovval]. Kiszely és Nehéz vitte így üresen, mi meg Petőfit beleraktuk a feleségem kézitáskájába. [Varga: Nem lett baja?] Csak a csontokat, amik be voltak szépen csomagolva. Krjucskov adott hozzá kiviteli engedélyt [a Szovjetunióból való kiviteli engedélyt nem adhatott, ahhoz nem volt joga – K. L.], szállítási levelet, mindenféle dokumentumokat. Nehéz Mihályék gépe fél kettőkor indult Budapestre, a miénk pedig fél háromkor New Yorkba. Pesten félreállították őket, Kiszely hátát jól megcsapkodták gumibottal, miért cipelgeti azt az üres ládát, és hol van Petőfi? Morvai mindjárt leszáll vele New Yorkban, mondta. Úgy csempészük ki a Petőfinek vélt csontokat az Egyesült Államokba.” *Varga* 1996. 39–40. o.; részletesen: *Kovács* 2003. 267–269. o.

¹⁵⁰ Steven I. Reger és James T. McMahon (vö.: *1. táblázat* 8, 10: mintaadó) már 1990. július végén faxolta Morvainak, hogy tárgyalat az AFDIL-nál végezhető DNS-vizsgálatról: *Kovács* 2003. 263. o., 1320. jegyzet. 1991. november 27-i levelében a két clevelandi kutató, kiegészítve Victor W. Weednell (vö.: *1. táblázat*, 8, 10: vizsgáló), elfogadni vélte a csontváz és Petőfi azonosságát és Hruz Mária sírjának felnyitását szerette volna elérni. Ugyancsak támogatólag léptek fel a december 9-i budapesti konferencián, ahol hármójukon kívül Mark Stoneking és Deborah L. Fisher is megjelent. *Kovács* 2003. 277–280. o. Később mindannyian cselekvő résztvevői voltak a női eredménnyel zárult DNS-vizsgálatoknak (*1. táblázat*, 8–10), ami megerősítette a részvételük tisztességét, szemben Kiszely, Borzák és a többiek csalást feltételező hazugságaival. Vö.: 130., 132. jegyzet.

¹⁵¹ A levél szövege: *Kovács* 2003. 295–296. o., 1470. jegyzet.

¹⁵² „1998. augusztus 4. Jegyzőkönyv Ulan-Udéban. Jelen van A. Sz. Piszkunov kultuszminiszter helyettes, N. A. Petunova a műemlékvédelmi központ vezetője és Morvai Ferenc. A jegyzőkönyv arról szól, hogy amennyiben nem sikerült Petőfi Sándor földi maradványait azonosítani, a barguzini 7-es sírban eltemetett egyén csontváz-maradványát vissza kell szállítani a barguzini temetőbe. Együttal a Burját Köztársaság kívánja a Petőfi-kutatás befejezését, erről értesíti a magyar kormányt is.” *Kiszely* 2000. 61. o.

¹⁵³ „Tisztelt Leonid Vasziljevics! Barguzinban alakult egy önszerveződő civil csoport arra vonatkozóan, hogy a barguzini temetőben feltárt és Magyarországra szállított földi maradványokat visszaszállítsák. Mint ismert, tudományosan nem bizonyított, hogy a barguzini lelet a nagy magyar költő és forradalmár, Petőfi Sándor földi maradványai. Azonban 1989-ben ez a verzió támogatásra lelt a Burját Kormányánál, pontosabban a Burját Miniszterek Tanácsa Elnök-helyettese személyében Krjucskov N. I. Úrnál, aki abban az időben vezette az Oroszországi Műemlékvédelmi Társaság Burját Tagozatát is. Pravoszlav és buddhista papokból, a zsidó és evenki közösség képviselőiről, a falusi és járási tanács tagjaiból, [a] veteránszövetség tagjaiból, újságírókból álló kezdeményezési csoport nyílt levéllel fordult a Magyar Nemzeti Kegyeleti Bizottsághoz és Morvai Ferenc Úrhoz azzal a követeléssel, hogy szállítsák vissza a feltárt maradványokat, temessék vissza eredeti helyére, és kártalanítsák a barguzini lakosokat. Kérjük Önt, hogy segítsen a maradványok visszaszállítási folyamatában, helyreállítva ezzel a történelmi igazságot. Telin Sz. R. [a] Barguzini Járási Önkormányzati Vezetője.” *Telin* 2004.

gyarországi orosz nagykövetségen keresztül juttatta el a magyar külügyminisztériumhoz. A külügyminisztérium 8. Területi Főosztálya Pusztai János igazgatónak címezve az MTA Nemzetközi Együttműködési Irodájától, ő pedig Bálint Csanád akadémikustól, az MTA Régészeti Intézete igazgatójától kért információt. Bálint válaszevele a helyzet ismertetését követően azzal zárult, hogy „ezek után nyilvánvaló, hogy az ügyben egyetlen lépés van hátra: a csontváz hivatalos átadása a burját hatóságoknak és annak a barguzini sírba való visszatemetése”.¹⁵⁴ Még ugyanebben az évben úgy hozta a véletlen, hogy *A szibériai halott* című tudományos ismeretterjesztő film¹⁵⁵ burjátiai forgatása során 2004. október 7-én Lakatos Iván forgatókönyvíró és rendező, magam mint a film szakértője, valamint E. V. Gyomin helytörténész társaságában sajtókonferenciát tartottunk a barguzini községségi önkormányzat dísztermében, amelyet követően átvettük a sajtókonferenciáról beszámoló tájékoztatót, valamint kilenc járási és helyi tisztségviselő aláírásával hitelesített, s a Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság (NEKB), illetve Morvai Ferenc számára címzett „Nyílt Levelet (*Otkritoe Pismo*)”, amelyben a barguzini 7. sírból elvitt csontváz visszaszolgáltatását kérik. A Morvainak címzett példányt Gyomin és én az ulan-udei főpostáról ajánlott küldeményként október 8-án adtuk fel. Hazatérésünket követően átadtam a levelet Radnainé dr. Fogarasi Katalinnak, az NEKB titkárának, aki az OFFI-ban október 25-ére elkészítette az anyag hivatalos fordítását, de a tárgyalására többszöri érdeklődésem ellenére csak 2006-ban tudott sort keríteni. Ezt követően a titkár visszaadta az anyagot azzal a 2006. december 7-én kelt kísérőlevéllel, amelyben leszögezte: „A Bizottságunkra vonatkozó jogi szabályozás szerint nincsen kompetenciánk arra, hogy kötelezzük Morvai urat az eredeti állapotok helyreállítására.”¹⁵⁶ Egy hét múlva a teljes dokumentációt ajánlva elküldtem Göncz Kinga külügyminiszter titkárságára. 2007. február 14-én Horváthné dr. Feksz Márta államtitkár azt közölte, hogy a levélben foglaltaknak megfelelően tájékoztatta Morvait a barguziniak kívánságáról, s a szándéka jelzését kérte; a visszaszolgáltatáshoz pedig felajánlotta a Külügyminisztérium segítségét,¹⁵⁷ Morvai azonban mindezt elhárította, és erről számomra csak a barguzini ügy egyik legártalmasabb figurájának,¹⁵⁸ Borzák Tibornak a tényeket a hazugságokkal meggyőzően keverő kommentárja ismeretes.¹⁵⁹ 2007-ben már Vlagyimir Boriszovics Prokopjev burját kulturális miniszter küldött felszólítást, de sem ezt, sem a választ az MPB nem publikálta; az eset csupán Kardos Lajosnak, az MPB akkor még elnökének Sólyom Lászlóhoz, a Magyar Köztársaság elnökéhez írott leveléből

¹⁵⁴ *Bálint* 2004. A levelezés további menete előttem ismeretlen. Vö.: *Kovács* 2012. 67. o., 38. jegyzet.

¹⁵⁵ *Lakatos* 2005. Az eseménysorról részletesen: *Kovács* 2012. 67–68. o.

¹⁵⁶ Radnainé dr. Fogarasi Katalin levele Kovács László igazgatóhelyettes címére, i. sz.: 788-06/2006.

¹⁵⁷ Horváthné dr. Feksz Márta államtitkár levele dr. Kovács László címére, i. sz.: 3578/Adm/KÜM/2007.

¹⁵⁸ Vö.: *Kovács* 2012. 66–67. o.

¹⁵⁹ „A Külügyminisztériumnak küldött válaszában a [MEGAMORV] Petőfi Bizottság megjegyezte: sem az MTA, sem a barguzini önkormányzat felhatalmazásáról nincs tudomásuk a csontok visszaszállítása ügyében. Az eredeti megállapodás szerint akár Petőfi csontjai, akár nem, a végső azonosítás után mindkét esetben vissza kell vinniük a leletet – bár határidőt nem szabtak. Mivel az MTA korábban szükségesnek tartotta a DNS-vizsgálatot, az ásatást végző szakemberek állnak elébe, de ezt éppen az MTA akadályozza meg, ezért húzódik az ügy. Miközben ragaszkodnak ahhoz, hogy a lelet »nő«, érthetetlen módon kutatást szerveznek Segesvárra és tájékoztatót tartanak Barguzinban. Miért érdekli őket ennyire egy »női« csontváz, amilyenekkel amúgy is tele vannak a múzeumi raktárak. A visszatemetés nem más, mint újabb megsemmisítési kísérlet.” *Borzák* 2007.

ismeretes.¹⁶⁰ Kiszely 2012. augusztus 26-i halálát követően 2013-ban magam tájékoztattam az azonosítás magyarországi helyzetéről Timur Gombozsapovics Cibikov burját kulturális minisztert, az immáron MPB-szakértő nélkülivé vált csontváz visszakövetelését javasolva. A miniszter a barguzini járási önkormányzat közigazgatási hivatalának vezetőjével való kapcsolatfelvételt ajánlotta, Ivan Vlagyiszlavovics Melnyikov azonban a kérdésben hihetetlenül tájékozatlannak és csodálatraméltóan felületesnek bizonyult. Az első levelemre ugyanis azzal válaszolt, hogy 2010-ben a burját minisztérium közvetítésével eljutott hozzánk egy Magyarországról postán küldött csontváz, amelyet a 7. sírba vissza is temettek, ezért egy másodikra már nem tartanak igényt. Később kiderült, hogy a postacsomagban csak a barguzini koponya „0,4 mm pontosságú” fehér 3D-s műanyag másolata érkezett.¹⁶¹ Mivel a feladó, Kardos Lajos a csomag átvételről nem kapott hírt, 2012-ben Keszei Csaba balatonfüredi utazóval elküldött egy második példányt is. Miután pedig 2014 márciusában Budapesten Kardos rákérdezett a küldeményekre,¹⁶² a hazatért Tyivanyenko többek jelenlétében kiásta a 2010-es csomagot,¹⁶³ ami a tönkrement műkoponyán kívül írásos dokumentumokat is tartalmazott.¹⁶⁴ A koponyaküldés oka ismeretlen maradt.

A burjátok egyre növekvő gyanakvása nem volt alaptalan, hiszen egy jól előkészített feltárást követő azonosítás pozitív vagy negatív eredményének néhány hét vagy hónap alatt meg kellett volna születnie. A személyazonosításnak ugyanis megvannak a protokolláris követelményei. Amit Kiszely csinált, az nem volt tudományos tevékenység, hiszen az 1990. évi MTA-jelentést követő lépéseivel a szakmai közneveltség tárgya lett, s később kizárólag a bulvárszintre süllyedt. Az, hogy az 1989-es ásatás és a 2012-ben bekövetkezett halála között eltelt 23 év nem volt számára elég az azonosításhoz, annak a jele, hogy életében tudatosan halogatta a megfelelően dokumentált kiállást, mert – mint Szentágothai János találó diagnózisa szerint Morvaival együtt „érvénysóvár pszichopata”¹⁶⁵ – nem tudta elviselni a kudarcot.¹⁶⁶

¹⁶⁰ Kardos Lajos, a Petőfi Bizottság elnökének 2007. december 7-én írott levele Sólyom Lászlóhoz: „Tisztelt Államelnök Úr! Tisztelettel tájékoztatom, hogy 2007. 08. 20-án levelet kaptam V. B. Prokopjev úrtól, Burjátia kultuszminiszterétől, melyben felszólítja bizottságunkat az 1989-ben Barguzinban feltárt, és Petőfi Sándoréknak azonosított csontváz visszaszállítására. Kultuszminiszter Úr levelében arra hivatkozik, hogy a SZTA és a MTA vizsgálatai alapján a lelet nő, tehát nem lehet azonos Petőfi Sándorral...” Ezt követően a levél számlalmas adatgyűjteményében eyebekek között a NEKB-nek írott 2004. október 7-i barguzini levélre és az MPB által a külügyminisztériumnak írott válaszára is utalt, s különféle csatolt mellékleteket is említett: <http://aranylaci.freeweab.hu/petofi/a064.htm> (Letöltve: 2013. április 16.)

¹⁶¹ Kovács 2014.

¹⁶² Tyivanyenko 2015.

¹⁶³ Borzák 2015.

¹⁶⁴ A kiásás alkalmával, 2014. április 28-án felvett jegyzőkönyv: „2014. 04. 28-án a Petőfi sírjára történő sírkő felállításáa során, felfedeztünk egy félig rothadt postai csomagot, melynek belsejében lakatra zárt dobozt találtunk 25 nyomdai lappal a tetején. 2014. 04. 28-án mi bontattunk fel a dobozt. Belsejében találtuk Petőfi koponya polimer másolatának töredékeit. Mellékelt borítékban találtunk 2 levelet (magyarul és oroszul) Cibikov T.G. Kultusz Miniszter Úr részére címezve. A 2010. 07. 20-i keltezésű Budapesti levelet Szírti László, Szabó Géza és Borzák Tibor nevében Kardos Lajos írta alá. E levél lényege- köszönet az expedícióban való részvételért. Más lapok tartalmazzak RKT adatait, de azok nedvesek voltak, azért elolvasása a szárításuk után történik.” A régi 2014. Az RKT a koponya CT felvételének adatait jelenti magyarul, amint az a két levél szövegének összevetéséből kiderült. A levelek fénymásolatát E. V. Gyominnak köszönhetem.

¹⁶⁵ Szentágothai 1992. 6. o.

¹⁶⁶ Magam nemcsak a barguzini téma beható megismerése révén, hanem a gyakorlatban is kellő jártasságot szereztem, ugyanis 1992 óta tagja vagyok egy két antropológus, igazságügyi orvosszakértő mellett dolgozó két régész egyikeként az „1945–62 között bizonytalan körülmények között elhaltakkal és jeltelen sírban eltemetettekkel kapcsolatos kutatást” végző szakértői együttesnek. Megbizonyosodhattam arról, hogy a kellően

Közben az MPB is szétesett, 2008-ban „erkölcsi okból” (?) heten kiléptek belőle, köztük a barguzini expedíciós, 18 évig MPB titkár és 2 évig elnök Kardos Lajos, a Horn-kormány hírközlési (?) helyettes államtitkára,¹⁶⁷ Szabó Géza régész,¹⁶⁸ Borzák Tibor újságíró¹⁶⁹ és talán Szirti László¹⁷⁰ is, de az ellenségek listája később tovább bővült.¹⁷¹ A kiléptettek közül különösen Kardos maradt aktív, aki Kiszely állításainak szakjósásával bombázta az ország politikai és tudományos vezetőit, sőt a barguzini koponya másolatát is kéretlenül ajánlgatta, továbbá a mindenbe belekotnyeleskedő Borzák. Új szereplőként 2010-től viszont a Magyarok Világszövetségének elnöke és helyettese, a témában bántóan járatlan Patrubány Miklós és Fuksz Sándor törekedett politikai hasznot húzni a jelesebb évfordulókhoz időzített felhívásaival és rendezvényeivel.¹⁷² Morvainak azonban sikerült minden szembenálláson felülkerekednie, és 2015-ben a maga szempontjából eredményesen és véglegesen befejeznie a barguzini Petőfi-ügyet.

előkészített, minden elérhető hivatalos és családi dokumentációval rendelkező feltárás sem jár mindig pozitív eredménnyel. Amikor a helyszínen reális kizáró ok mutatkozik, a feltárt csontváz helyben marad. Ha esélye van a pozitív végkifejletnek, akkor pedig minden esetben laboratóriumi vizsgálat és a dokumentumokkal való szigorú egyeztetés előzi meg a bejelentést, sőt legújabbán DNS-vizsgálatra is sor kerülhet, mint például Hóman Bálint és mások sikeresen azonosított maradványai esetében – s mindez néhány hónap alatt. A szakértői munkáról: *Susa – Éry – Kovács – Szőke – Molnos* 2015.

¹⁶⁷ Időközben néhány volt MPB-tagról alaposan megváltozott Morvai véleménye: „árulók és képek voltak közöttünk!” – mondotta a 2015. április 15-i konferencián: MEGAMORV 2015. április 15., 4:30-tól, 11:30-tól. Morvai gatlás nélkül csoportosított „adatokat”: Kardost, az expedíció rádiósát a barguzini munkálatok kifejezett akadályozásával, a női meghatározás elhamarkodott közlésével vádolta meg, jelezve, hogy ő ezért államtitkári pozíciót nyert. Továbbá azt állította, hogy „az MTA megbízásából [nem: Lakatos Iván filmjének költségvetéséből] Kovács László régészprofesszor és Kardos Lajos [nem: Lakatos és Gyomin], akkor az egyesület titkára, erre vonatkozó felhatalmazás nélkül, 2007-ben [nem: 2004-ben] Barguzinban halálgyűlésen bejelentették, hogy a Megamorv-Petőfi Bizottság egyesület befejezte a kutatást, Morvai Ferenc már nem foglalkozik ezzel az ügyvel és arra biztatták a barguzini lakosokat, hogy követeljék a maradványok visszaszolgáltatását Morvai Ferenc től [vö. fentebb a 2004. október 7-i eseményeket]. Ettől az időponttól két évvel később [2010-ben] Kardos Lajos szervezésében, visszaélve Morvai Ferenc nevével, ismeretlen eredetű csontokat és egy koponyát [csontot nem, s csak egy műkoponyát], egyéb dokumentumokkal visszatemettek a 7-es számú sírba, mintha a bizottság ténylegesen befejezte volna a kutatást.” *Morvai* 2015. [4]: III. 3–4.

¹⁶⁸ Szabórol egyenesen azt állította, hogy az MPB-ben az MTA barguzini beépített embere volt. elutalajdonította „Petőfi” hajtincsét, hogy megnehezítse a DNS-vizsgálatot, s ezért kisdoktori címet kapott. Nem lehetetlen, hogy Borzákot és Karáth Imre filmrendezőt bírálta akkor, amikor azt nyilatkozta, hogy „vannak, akik már üzletet csináltak, mint B. T. és K. I., miközben a Petőfi-kutatást Morvai Ferenc finanszírozta és finanszírozza egyedül”. *Morvai* 2015. [3]: III. 1.

¹⁶⁹ „Ugyanezen időben Borzák Tibor, a *Petőfi Népe* újságírója P. S. Titkok a barguzini csontváz körül című könyve utolsó bekezdésében valótlannal közzétette, hogy szétszédelt a Megamorv Petőfi Bizottság Egyesület, Morvai Ferenc tönkrement. Borzák Tibor innenől kezdve valamilyen anyagi megfontolásból lejártnál próbálta a Megamorv-Petőfi Bizottság Egyesületet.” *Morvai* 2015. [4]: III. 5.

¹⁷⁰ Kardos az ő nevében is írta alá a műkoponya-küldeményt.

¹⁷¹ „III.10. Illetékesek beszervezték és megfelelően jutalmazták a Petőfi Bizottságba irányított informátorait. Mint például: a/ Kardos Lajos, aki hírközlési államtitkári rangot kapott a munkájáért, b/ Dr. Szabó Géza régész, a hajtincs elutalajdonítója kisdoktori címet kapott az MTA-nál,

III.11. A magyar hatóságok befolyásolták: a/ Dr. Berendy Beatrix, távoli rokon, b/ Kéri Edit, volt Petőfi Bizottsági tag, c/ Kiszely Istvánné, a volt ügynök özvegyét.” *Morvai* 2015a. 4. o.

¹⁷² Az MVSZ szakértelméről annyit, hogy a legújabbán éppen Barátosi Lénárth kéziratának részleteit tartották érdemesnek kiadni. In: *Fuksz – Kiss* 2015. 9–26. o. A kéziratot 1946-ra keltezték, amikor maguk is közöltek belőle 1948. augusztusi utalást. Uo. 26. o.

A végjáték?

Morvai meggyőzte a barguzini tárgyalópartnereit, hogy a kínai DNS-vizsgálatok 99,9%-osan eldöntötték a barguzini csontváz és Petőfi Sándor földi maradványainak azonoságát, s ezt egy vizsgálatörténeti keretbe foglalva a Burját Tudományos Akadémia félretájékoztatót elnöke, Borisz Vandanovics Bazarov, az Orosz Tudományos Akadémia levelező tagja, buddhológus-tibetológus is elfogadta, ezzel 2015. április 7-én hivatalosan lemondva a csontok burjátiai eltemetésének igényéről.¹⁷³ Petőfi halotti anyakönyvi kivonatának helyettesítésére Alekszej Leonyidovics Balujev, a barguzini falusi önkormányzat vezetője adott ki egy április 6-án keltezett értéktelenül naiv igazolást.¹⁷⁴ Ezt követően május 22-én a nagyrédei temető ravatalozójában dr. Nyilas Margit közjegyző és további 12 jelenlévő előtt Varga Béla és Csank István Csaba háromszor két kontrollmintát vett, Varga pedig átnézte a csontmaradványokat, tájékoztatót a hiányokról, majd a darabszámukat jegyzőkönyvben adta meg,¹⁷⁵ s mindezt együttesen egy ládába zárták és Morvai leplom-bálta. Mivel a csontjegyzék közöletlen maradt, ezért hitelesen nem állapítható meg, hogy hány és milyen csontot tartalmazott a láda, mindenesetre Morvai 162 darabról beszélt.¹⁷⁶ A ládát két bolygatásjelző elektronikus jeladóval egy 4,5 tonnás vasbeton szarkofággá öntötték körül, és amennyiben Morvai igazat állított, hamarosan¹⁷⁷ – bár jogszerűtlenül¹⁷⁸

¹⁷³ A Morvai Ferencnek írott levele szerint „köszönettel megkaptam és áttanulmányoztam a részünkre átadott svájci, amerikai, orosz és kínai DNS-vizsgálati anyagát. A Burját Tudományos Akadémia [Бурятский Научный Центр Сибирского отделения Русской Академии Наук] elfogadja a jelentésem eredményeit, miszerint a barguzini 7 sz. sírban megtalálták a magyar költő Petőfi Sándor földi maradványait. Különös tekintettel a kínai jelentésben leírtakra, a Barguzini 7 sz. sír feltárásánál résztvevő Burajev A. I. antropológus munkatársunk [vö.: *I. táblázat, 3*] és Tyivanyenko A. V. történész professzor véleményére. Gratulálunk az Önök kutatási eredményekhez, felkérésünkre mi örömmel képviseltetjük magunkat 2015. július 17-én a költő budapesti temetésén. 2015. április 7. Ulan-Ude, Bazarov B. V.” Dokumentum 2015. 18. o. (az orosz eredeti: 17. o.).

¹⁷⁴ „Igazolás. Ezzel dokumentummal igazolom, hogy 1939-ben leégett a Barguzini irattár. Ezen dokumentum helyettesíti a Petőfi Sándor halotti anyakönyvkivonat hiányát. Ezen dokumentum a Megamorv-Petőfi Bizottság részére adtam ki a temetési procedúra elindításához. »Barguzinckoje« település Vezetője, Ballujev A.L.” Dokumentum 2015. 8. o. (az orosz eredeti: 7. o.). Az igazolásról annyit, hogy a Barguzinban valóban élt Kjuhelbeker dokumentumai Szentpéterváron mind megmaradtak!

¹⁷⁵ „A megjelentek megtekintették az 1990. január 9-én kézzel írt »Petőfi csontjainak leltára« megnevezésű dokumentumot. Varga Béla részés a dokumentum alapján a jelenlévők előtt a szakma szabályai [?] és a kegyeleti jogok szerint átnézte a csontmaradványokat az 1990. jan. 9-én Moszkvában készített, kézzel írott, Petőfi csontmintájának leltára [?] és jegyzék alapján, mely dokumentum a jelen jegyzőkönyv mellékletét képezi. Tájékoztatja a jelenlévőket arról, hogy a csontváz hiányos – a többszöri tudományos vizsgálatokhoz felhasznált mintavételezés miatt –, valamint arról, hogy a csontleltár 30. tételeként felvett koponya, melyet Dr. Kiszely István és Morvai Ferenc megállapodása alapján Dr. Kiszely István őrzött, jelenleg ismeretlen helyen van, mivel annak hollétét Kiszely István tudta csak és halálát megelőzően sem nevezte meg az őrzés helyét... Ezt követően Varga Béla részés a csontokat az erre a célra rendelkezésre bocsátott zárható ládában a szakmai szabályoknak megfelelően elrendezte. Jelen jegyzőkönyv mellékletét képezi a ládában elhelyezett csontok darabszámát tartalmazó jegyzőkönyv.”: Jegyzőkönyv 2015.; Tanúsítvány. In Dokumentum 2015. 29–31. o.

¹⁷⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=N-C5Mxo3g3A&feature=youtu.be> 7:48-tól.

¹⁷⁷ Morvai barátja, Orosházi Ferenc szerint már hat héttel ezelőtt (azaz június 1–6. táján) eltemették a csontokat: <http://www.origo.hu/kultura/percerolpercre/20150717-petofi-sandor-ujratemetes-csontok-morvai-ferenc.html> - 12:42.

¹⁷⁸ A temetést követő héten, július 24-én „a Budapesti Temetkezési Intézet Zrt. (BTI) »bejelentéssel élt« a rendőrség és az Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálat felé, vizsgálatot kérve arról: tartalmazhat-e jogszerűtlenül betemetett emberi maradványokat, csontokat a Fiumei úti Sírkert 58. parcellájában található úgynevezett »Petőfi-sírhely« – olvasható az MTI-hez eljuttatott közleményben. Mint írták, a sírhelybe a BTI betemetési engedélyt nem adott, erre irányuló megrendelést nem teljesített. A BTI emlékeztetett, hogy az utóbbi napokban ellentmondásos nyilatkozatok jelentek meg a sajtóban a Fiumei úti Sírkertben emberi maradványok

– behelyezték az 58. parcella K/VI/B1 sírhelyen felállítandó sírkő alatti gödörbe.¹⁷⁹ A július 17-i temetés három ütemben történt. 11 órakor Krizsbai Imre baróti és Kéri Tamás csepeli református lelkész búcsúztatta a költőt, majd Morvai egy tubusban összegyűjtött dokumentumokat engedett le a sírba. A tubus elhelyezését követően befedett nyílást egy olyan márványtáblával takarták le a fedlapon, amelyen az „Akik még nem tudtátok, most megtanulhatjátok...” felirat áll. A sírkő felirata:

Petőfi Sándor költő, forradalmár
Született Magyarországon 1823-ban
Mehalt Szibériában, 1856-ban
Eltemette 2015. július 17-én a Megamorv-Petőfi Bizottság Egyesület

*Az ál-Petőfi sírja a Fiumei úti temetőben
(Fotó: Zagyai Tibor)*

– feltételezett Petőfi Sándor csontjai – engedély nélküli eltemetése kapcsán. A BTI ezen sajtóhírek alapján kérte a hatóságok vizsgálatát.” http://hvg.hu/itthon/20150724_A_temetkezési_intezet_feljelentest_tett_a?s=hk. A sírhelyet dr. Alberti Péter, az MPB tagja vette meg, s ő ruházta át a sírhely feletti rendelkezés jogát Morvaira, aki temetési kérelmet be is adott: Dokumentum 2015. 5–6. o. – de a szükséges dokumentumok hiányára hivatkozva elutasítást nyert. „A vizsgálatot... a VIII. kerületi rendőrkapitányság lefolytatta, jog- és szabálysértést nem állapított meg, exhumálást sem kezdeményezett. A BTI a vizsgálat eredményét tudomásul vette. Mindezek alapján nyilvánvaló, hogy senki nem temetett el semmit a Petőfi Sándor feliratú sírkő alá. Így az nem több, mint a negyedszázada kezdődött és komédiába torkollott áltudományos szappanopera emlékműve. Kár, hogy ehhez Petőfi nevét használták.” H. K. 2015.

¹⁷⁹ Ha így történt, akkor ez a temető beléptető kapuellenőrzésének kudarcát jelezte, mert nem vették észre a beszállító autódarut. Egy nem azonosítható helyszínű képen a szarkofág a sírgödör felett, a daru horgán lóg: Dokumentum 2015. 33. o., balra lenn.

Ezalatt kultúrműsor folyt a Papp László Sportaréna előtt. Ebben tartotta meg Morvai 14:30-tól az ünnepi beszédét mintegy 1500-2000 főnyi közönség jelenlétében,¹⁸⁰ s a beszédet követően a hallgatóság elvonult a Fiumei úti sírhoz, ahol 17 órától tehetette a kegyeletes tiszteletét.¹⁸¹

Morvai tehát formálisan eleget tett az 1991. február 6-i megállapodásnak, érthető, hogy meg akart szabadulni a 26 éves tehertől, ezért az augusztus 6-i sajtókonferencián bejelentette, hogy egészségi okból lemond az MPB elnökségéről, amelyet követően az MPB is megszűntette a létezését.¹⁸² Az persze alig remélhető, hogy Morvai többé nem jelentkezik a barguzini ügyben, hiszen a csontok megoszlása és holléte vitatott maradt.

Még 2001. augusztus 18-án Kiszely úgy nyilatkozott, hogy Clevelandből nem Magyarországra szállították a csontvázat, hanem „Európába hoztuk, egy tisztas egyházi helyen őrzik”.¹⁸³ Jellemző, hogy a csontok sorsáról tudományos igényű közleményt ezután egyik fél sem adott ki, ezért az egymásnak ellentmondó adatokat a médiából kellett kibogarásznom. 2015-ben a temetés körüli vitában Morvai először azt állította, hogy nála van a költő koponyája,¹⁸⁴ majd úgy visszakozott, hogy amikor 2001-ben Clevelandből Magyarországra hozták a maradványokat, biztonsági okokból Kiszely tartotta magánál a koponyát és kisebb csontdarabokat, ő pedig a csontokat: itt 167 darabot mondott.¹⁸⁵ Kiszely özvegye, Hankó Ildikó 2015. május 4-én adott nyilatkozatában viszont kijelentette, hogy Morvainál „nincsen sem Petőfi Sándor koponyája, sem a csontváz többi része”, ezért a július 17-re tervezett temetés csak színjáték,¹⁸⁶ ezzel azonos volt a bennfentes Kéri Edit kirohása is.¹⁸⁷ Hankó később részletezte álláspontját: a csontváz „a birtokunkban van, a helyéről nem beszélek, mert azzal is mindenféle cirkusz volt, meg találgatás, mindenesetre el kellett menekíteni Magyarországról, mert üldözték, meg akarták semmisíteni. Már rég nem lenne meg, ha nem külföldön lenne. [Ön tudja hol van? – kérdezte a riporter.] Pontosan hely szerint nem, de tudom a kódot, amikor kell, rögtön meg tudom szerezni.”¹⁸⁸ Mivel a csontok 2001 utáni utaztatására, osztogatására nincsen adat, bizonyító erejűnek csak az a képsorozat tekinthető, amely 2008. május 23-án készült, amikor Kiszely a lakásán csontmintákat adott Berendy Beatrix számára DNS-vizsgálatra (vö. *1. táblázat, 13*). Ekkor Kiszelyék vörös posztóval letakart asztalán látható a koponya az állkapoccsal (28 db), a két-két kulcsont, lapockacsont, felkarcsont, orsócsont, singsont, combcsont, sípcsont és szárcsapoccsont (16 db), valamint a felkarcsontok között egy csomóban bordák, csigolyák, ujjpercek (? db). Szemlélatomást hiányzik a két medencelapát és a keresztcsont, valamint

¹⁸⁰ Morvai korábban száz-, majd ötvenezer résztvevővel számolt, s a sportaréna üléseire tízezer példányban helyezte ki a Dokumentum 2015. kötetet, Petőfi-arc képes papírzászlóval, de osztogattak textilizászlót, kokárdát, virágot is.

¹⁸¹ <https://www.youtube.com/watch?v=kaFJ-Mj1xPc>.

¹⁸² <https://www.youtube.com/watch?v=N-C5Mxo3g3A&feature=youtu.be>

¹⁸³ Kossuth 2001.

¹⁸⁴ Morvai 2015. márc. 13.

¹⁸⁵ G. J. 2015. jún. 4.; Petőfi rejtély 2015. júl. 16.: 3:25–.

¹⁸⁶ Hompoth 2015.

¹⁸⁷ Az április 15-i konferencián a barguzini ügyből kihagyhatatlan Kéri Edit így nyilatkozott: „Én ennek a bizottságnak [MPB] alapító tagja vagyok, az én levelemre vállaltuk el az expedíciót... De ezen a temetésen én nem veszek részt, ehhez a nevetem nem adom, mert a csontváz nincs Morvai Ferencnél, hanem 2002. április óta Kiszely István egy kolostorban rejtette el. »Mit fogsz eltemetni? Csirkecsontot?«...”: MEGAMORV 2015. április 15. 49:58–.

¹⁸⁸ Petőfi rejtély 2015. július 16.: 3:47–.

a bordák és a csigolyák bizonyos része, esetleg a szegycsont, végezetül a kéz- és lábfejek csontjai. Ismerve Hankó „rugalmasságát” a Petőfi-ügyben,¹⁸⁹ nem lennék meglepve, ha végül kiderülne, hogy a nevezetes maradványok Kiszelyék kamrájában vagy pincéjében laptak. Mindenesetre a szembenálló vélemények között megmagyarázhatatlan ellentét van, mert a teljes csontváz 206 darabjából a 28 koponyacsontot leszámítva kapott 178 csontból maradó 11–16-ot az antropológus végzettségű Hankó aligha nevezte volna csontváznak, másrészt lakásuk asztalán ennél amúgy is lényegesen több darab volt látható.

Mindezek ismeretében viszont bizarr Hankónak az a kijelentése, hogy „jómagam is végzett antropológus vagyok, az expedíció szakmai irányítójának – az azóta elhunyt Kiszely István docens emeritusnak – felesége, folytatom a szakmai vizsgálatot, az azonosítást. A költő egész csontváza (koponya és vázcsontok) a birtokomban voltak és vannak, senki nem tüntette el, nem dugdossa joggatlanul (a mellékelt fotó is bizonyítja) (1. kép).”¹⁹⁰ A további vizsgálódáshoz azonban neki semmi köze, erre őt senki nem kérte fel, özvegyi jogon nem örökölhette férje csödbement munkáját. Ráadásul a szakmáját alig gyakorolta, ezért semmi esélye sincs a kvalifikált szakértői vélemények (1. táblázat, 4–7, 15) megváltoztatására, a DNS-vizsgálatokhoz (1. táblázat, 8–13) pedig sem szakértelme, sem technikai háttere nincs.

Zárszó

Jelenleg tehát az a furcsa helyzet állt elő, hogy Morvai Ferenc formálisan teljesítette az 1991. február 6-i magyar–burját megállapodás feltételeit oly módon, ahogy az a burját félnek is megfelelt. Az érintettek nagy része megkönnyebbült, közömbössé vált, hogy nem Petőfi Sándor, nem is Petrovics, hanem egy örökre ismeretlenül maradó nő maradványait tárták fel, és csak egy részét temették el. A még megnyugvás nélküliek is előbb-utóbb megbékélhetnek a helyzettel, csak Hankó Ildikó került légüres térbe, hiszen az általa birtokolt csontváza (a koponyára és a nagyobb csontokra?) már senki sem tart igényt, s valójában ő sem tud vele kezdeni semmit, mert sem a történészek véleményét, sem az antropológiai és a DNS-vizsgálatok eredményét nem tudja megváltoztatni. Az időhúzás helyett egyetlen tisztességes lépése maradt, ami a tudomány legkorábbi, 1990. június 26-i állásfoglalásával lehetne egyeztethető: a csontváz olyan magyar állami szervnek való átadása, amely képes annak a hivatalos barguzini visszaszállítására. Ha ez megtörténne, egyben diszkvalifikálná Morvai eljárását is.

Ez lehetne a 26 éve várt befejezés! És ezzel elcsitulhatna a parttalan vita Petőfi Sándor rejtélyesnek vizionált halála körül!

¹⁸⁹ A Petőfi család sírjának ügye; a Gyóni ügy stb. Vö.: Kovács 2012. 69–70. o.

¹⁹⁰ *Hankó* 2015.

A jelentés dátuma és aláírói		A vizsgálók munkahelye		A vizsgálat tárgya		A vizsgálat célja		A vizsgálat nem-meghatározási eredménye	
HELYSZÍNYI NYILATKOZAT									
1.	1989. VII. 23.	dr. Kiszely István antropológus Bruce Latimer PhD antropológusprofesszor Clyde Simpson PhD matematikus, csillagász Alekszej Ivanovics Burajev antropológus aspiráns	Barguzini temető 7. sír	a feltárt csontváz	a csontváz helyszíni vizsgálata alapján a személyazonosság megállapítása	férfi (Petőfi Sándor)			
HAGYOMÁNYOS ANTROPOLÓGIAI ÉS CSONTKÉMIAI VIZSGÁLATOK									
2.		dr. Kiszely István antropológus	MTA Régészeti Intézete	a feltárt csontváz	a csontváz metrikus és morfológiai vizsgálata, a morfológiai nem és elhalálozási életkor meghatározása és a személyazonosság megállapítása	férfi (Petőfi Sándor)			
3.	1989. VII. 17-23.	Alekszej Ivanovics Burajev antropológus aspiráns	SZUTA Néprajzi Intézete Leningrádi Részlegének Etnikai Antropológiai Osztálya	a feltárt csontváz	a csontváz metrikus és morfológiai vizsgálata, a morfológiai nem és elhalálozási életkor meghatározása és a személyazonosság megállapítása	férfi (Petőfi Sándor)			
4.	1990. VI. 26.	dr. Farkas Gyula DSc antropológusprofesszor	SZTE Embertani Tanszék, Szeged	a dr. Farkas Gyula és dr. Kiszely István által Moszkvában 1990-ben egyeztetett méretadatok	a csontváz metrikus és morfológiai vizsgálata: a morfológiai nem és elhalálozási életkor meghatározása	nő			
5.		dr. Lengyel Imre DSc orvosprofesszor, biogenetikus	SOTE Szív- és Érsébeszeti Klinika, Budapest	a dr. Harsányi László és dr. Kiszely István által Moszkvában 1990-ben kiosztott csontminta	a nem meghatározása a csont citrátartalmá alapján	nő			

	A jelentés dátuma és aláírói		A vizsgálók munkahelye	A vizsgálat tárgya	A vizsgálat célja	A vizsgálat nem-meghatározási eredménye
6.	1990. III. 18.	Valerij Pavlovics Alekszejev akadémikus, antropológus, igazgató	SZUTA Régészeti Intézet, Moszkva	a SZUTA Régészeti Intézetben őrzött csontváz	a csontváz metrikus és morfológiai vizsgálata: a morfológiai nem és elhalálzási életkor meghatározása	nő
7.	1990. X. 30.	Alekszandr Petrovics Gromov akadémikus, fő igazságügyi orvosszakértő, igazgató; Viktor Nyikolajevics Zvjagin DSc igazságügyi orvosszakértő, igazgatóhelyettes	SZU Egészségügyi Minisztérium, Igazságügyi Orvosszakértői Kutatóintézet, Moszkva			nő
DNS-VIZSGÁLATOK						
8.	1994. V. 06.	Deborah L. Fisher Chief Nuclear DNA Analyst; Michael M. Holland Branch Chief; Victor W. Weedn Program Manager	Armed Forces DNA Identification Laboratory, Washington DC (AFDIL)	a James D. McMahon PhD, és Steven I. Reger PhD, által küldött csontminta		nő
9.	1994	Mark Stoneking PhD Professor of Anthropology	Pennsylvania State University	az AFDIL által továbbküldött csontminta		nő
10.	1996. X. 18.	Jeanne M. Willard DNA Analyst; Jacqueline S. Raskin DNA Analyst; Michael M. Holland Branch Chief; Victor W. Weedn Program Director	Armed Forces DNA Identification Laboratory, Washington DC (AFDIL)	a James D. McMahon PhD; Steven I. Reger PhD, által küldött csontminta	a genetikai (kromoszomális) nem	nő
11.	2001. X. 8.	Mark Thomas PhD Professor of Evolutionary Genetics	Research Department of Genetics, Evolution and Environment, University College, London	a dr. Kiszely István által adott csontminta	meghatározása molekuláris genetikai módszerekkel	nő
12.	2007. IX. 6.	dr. Fodor Ilona igazságügyi DNS- szakértő; dr. Csókay Béla laboratóriumvezető	Hospinvest Egészségügyi Szolgáltató Kft., Budapest	n. n.*		nő
13.	2012. VIII. 7.	Adrienne Borges MFS DNA Analyst III (mtDNA analysis); Ronald Lai MFS DNA Analyst II (STR & Y-STR analysis)	Bode Technology Lorton/Virginia	a dr. Kiszely Istvántól dr. Berendy Beatrix ügyvédnek adott csontminta		nő

	A jelentés dátuma és aláírói	A vizsgálok munkahelye	A vizsgálat tárgya	A vizsgálat célja	A vizsgálat nem-meghatározási eredménye
14.	<p>VIZSGÁLÓK: Li Chengtao igazságügyi vezető orvos, igazságügyi examiner; Zhang Suhua igazságügyi főorvos, igazságügyi examiner; Que Thimngzi igazságügyi vezetőhelyettes orvos, igazságügyi examiner; Lin Yuan igazságügyi vezető orvos, igazságügyi examiner; Zhao Zenmin igazságügyi főorvos, igazságügyi examiner; FELHATÁLMAZOTT ALÁÍRÓ: Li Li igazságügyi vezető orvos, igazságügyi examiner</p>	Igazságügyi Azonosító Tudomány és Technológia Központ Igazságügyi Azonosító Központja, Sanghaj	a Morvai Ferenc által adott csontminta	az anyai ági DNS-típus meghatározása és összevetés két családfakutatással hitelesített anyai ági rokon mintájával**	A genetikai (kromoszomális) nem meghatározására nem végeztek vizsgálatokat!
EGYÉB VIZSGÁLAT					
15.	Harsányi László CSc igazgató-professzor, igazságügyi orvosszakértő	POTE Igazságügyi Orvostani Intézet, Pécs	a dr. Harsányi László és dr. Kiszely István által Moszkvában 1990-ben kiosztott csontminta	a maradványok elemetési korának meghatározása***	-

BIBLIOGRÁFIA

- A régi... 2014. A régi barguzini temetőben lévő Petőfi sírban eltemetett csomag vizsgálati jegyzőkönyve. Barguzin, 2014. április 28. Tatjana Szergejevna Filippova barguzini helytörténeti múzeumigazgató, Alekszej Leonidovics Balujev a barguzini önkormányzat vezetője, Viktor Ivanovics Kolminyin a burjátiai protestás egyházak püspöke, A. V. Podimvalov az Orosz Újságírószövetség tagja, A. V. Tivanyenko szibériai Petőfi-kutató, író. In: Született 2015. [25. o., az orosz eredeti 27. o.]
- Abonyi*
1940. augusztus 4. *Abonyi Ernő*: Petőfi – egy Oroszországból hazatért magyar hadifogoly szerint – Iliszunszkban nyugszik. Petőfi sírját egy régi fényképpel is igazolja – A Szibériába került negyvennyolcas foglyok sok magyar községet alapítottak és emléköket ottani sírjaik őrzik. *Magyarság*, 21:170. (1940. augusztus 4.) 4. o.
- Abonyi*
1940. augusztus 11. *Abonyi Ernő*: Szendrey Júlia a bécsi kamarilla és az akkori hercegprímás parancsára nyilvánította halottá Petőfit. Bécs tudta hol raboskodik Petőfi – a magyarok nem mertek róla beszélni – Petőfinek a Baky-családdal Szibériából írt leveleit most is őrzik. *Magyarság*, 21:176. (1940. augusztus 11.) 9. o.
- Abonyi*
1940. szeptember 4. *Abonyi Ernő*: Petőfi utja Segesvártól az iliszunszki sírig. Petőfinek és barátjának Varga Józsefnek feljegyzéseit Iliszunszkban őrzik – Segesvár alól elhurcolt honvédek mindegyike megpróbálkozott a szökéssel. *Magyarság*, 21:194. (1940. szeptember 4.) 7. o.
- Abonyi* 1940. október 9. *Abonyi Ernő*: Szendy Károly polgármester: Ha Petőfi iliszunszki sírjáról az adatok elfogadhatók, a sír felkutatásának ügyét magamé vá teszem. *Magyarság*, 21:224. (1940. október 9.) 7. o.
- Abonyi* 1940. október 20. *Abonyi Ernő*: Petőfi iliszunszki sírjára vonatkozó bizonyítékokat áadtuk a városházán Lázár Imre gróf főjegyzőnek. *Magyarság*, 21:224. (1940. október 20.) 5. o.
- Alekszejev* 1992. *Valerij Pavlovics Alekszejev*: A barguzini temetőből származó, s Petőfi Sándorénak tulajdonított csontváz azonosításának eredményeihez. In: Nem Petőfi! 1992. 207–209. o.
- Atlasz 2004. Атлас автодорог России. Москва, 2004.
- Balavány* 2003. *Balavány György*: A kéjszelep. Kedves a bűnözésnek a bordélyházak engedélyezése. *Magyar Nemzet*, 66. (2003. augusztus 30.) 24–25. o.
- Bálint* 2004. *Bálint Csanád* akadémikus levele Mészáros Sándor, a Külügyminisztérium 8. Területi Főosztálya főosztályvezetője részére, 2004. március 10., ikt. sz.: MTA Régészeti Intézete 210/2004.
- Barátosi Lénárth* é. n. *Barátosi Lénárth Lajos*: Tagadom Petőfi fehéregyházai elestét. Vitairat Petőfi Sándor 1849. évi eltűnése, halálának körülményei és sírjának holléte körül: a Petőfi Társaság, Sándor József nyomdász, Svigel Ferenc nyomdász és e tanulmány írója között. Kézírtásos tanulmány. Komádi, é. n. [1948?] A Debreceni Déri Múzeum Adattára, lt. sz.: 1136.
- Beresztovszkij* 1987. *Jevgenyij Beresztovszkij*: Új adatok a szibériai Petőfi legendájához. *Új Tükör*, 24:42. (1988. október 18.) 9. o.
- Bolosinov* 2015. *A[lekszandr] B[oriszovics] Bolosinov*: [Jelentés]. In: Született 2015. [85. o.; az orosz eredeti: 86. o.]
- Borzák* 1993. *Borzák Tibor*: Mi újság? Dr. Kiszely István. *Mai Nap*, 5:169. (1993. június 24.) 5. o.

- Borzák* 2004. *Borzák Tibor*: Hol temetik el a barguzini csontokat? *Szabad Föld*, 60:29. (2004. július 16.) 22. o.
- Borzák* 2007. *Borzák Tibor*: Holt lelkek kísértének Barguzinban. *Szabad Föld*, 63:14. (2007. április 6.) 10. o.
- Borzák* 2009. *Borzák Tibor*: Mi történik Petőfi Sándor csontjaival? *Szabad Föld*, 65:11. (2009. március 13.) 6. o.
- Borzák* 2015. *Borzák Tibor*: Áskálódás egy műkoponya körül. *Szabad Föld*, 71:11. (2015. március 13.) 6–7. o.
- Botka* 1985. *Botka Ferenc*: Üzenetek Szibériából. Hadifogság és irodalom 1914–1921. Budapest 1985.
- Boubela* 1915? *Milan Boubela*: G[ustav] Freytags Karten der Kriegsgefangenenlager und Durchzugstationen im Europäischen u. Asiatischen Rußland. Zwei Karten 1:7.500.000, beziehungsweise 1:10.000.000 Mill. u. ein Ortsverzeichnis [lásd Verzeichnis 1915]. Hrsg. unter Mitwirkung der Zensur-Abteilung der „Österreichischen Gesellschaft vom Roten Kreuze“, welcher ein Teil des Ertragnisses zufließt. Kartogr. Anstalt G. Freytag & Berndt, Ges. m. b. H., Wien, 7. Bez., Schottenfeldgasse 62.
- Boubela–Stodola* 1918? *Milan Boubela–Cornelius Stodola*: G[ustav] Freytags Karte vom Asiatischen Rußland mit Angabe der Internierungsorte und Durchzugstationen der Kriegsgefangenen. Maßstab: 1:10.000.000. Wien, 1918?. OSzK Térképtár, lt. sz.: T. 8984.
- Brokgaуз–Efron* 1894. Ф[ридрих] А[рнольд]. Брокгаузъ (Лейпцигъ)–И[лья] А[брамович] Ефронъ (С.-Петербургъ): Энциклопедическій словарь, Томъ XII. (Жилы – Земпахъ). С.-Петербургъ, 1894.
- Burajev* 2015. *Alekszej Ivanovics Burajev* – aspiráns SzSzSzR Tudományos Akadémia Etnográfiai Egyeteme Etnikai antropológiai Tanszék: Antropológiai jelentés. In: Dokumentum 2015. 48–51. o., az orosz eredeti: 52–55. o.
- Dávidházi* 1992. *Dávidházi Péter*: Kiss József (1923–1992). *Irodalomtörténeti Közlemények*, 96. (1992) 517–518. o.
- Dienes* 1958. *Dienes András*: Petőfi a szabadságharcban. (Irodalomtörténeti Könyvtár 3.) Budapest 1958.
- Dokumentum 2015. Dokumentum gyűjtemény. Született 1823-ban Magyarországon. Meghalt 1856-ban Szibériában. Eltemetve 2015. július 17-én Budapesten. „Akik még nem tudtátok, most megtanulhatjátok...” Budapest, 2015. [Oroszból hevenyészett fordításokkal.]
- Eliaszon* 1984. Байкалские легенды и предания. Фольклорные записки Л[азарья] Е[фимовича] Элиасова. Улан-Удэ, 1984.
- Farkas–Dezső–Oláh* 1992. *Farkas Gyula–Dezső Gyula–Oláh Sándor*: Miért nem azonosítható a barguzini lelet Petőfi Sándor csontvázával? In: Nem Petőfi! 1992. 106–134. o.
- Fekete* 1989. október 15. *Fekete Sándor*: Pesti mesék. *Új Tükör*, 26:42. (1989. október 15.) 23. o.
- Fekete* 1992. *Fekete Sándor*: Egy történeti vita tényei. In: Nem Petőfi! 1992. 17–37. o.
- Fekete* 1990. *Fekete Sándor*: A szibériai mételey. Egy Petőfi-legenda feltámadása és újbóli elhantolása. Budapest, 1990.
- Ferenczi* 1923. *Ferenczi Zoltán*: Legendák a költő haláláról. In: Petőfi almanach. Szerk. *Varga Béla*. Budapest, 1923. 98–110. o.

- Fuksz–Kiss* 2015. Az idő igaz, s eldönti, ami nem az... Petőfi Sándor szibériai életszakasza. Elhallgatott, bizonyító dokumentumok. Vál. *Fuksz Sándor–Kiss Endre József*. (Magyarságtudományi Füzetek: Kisenciklopédia 25.) Budapest, 2015.
- G. J.* 2015. június 4. *G. J.*: Fej nélkül temetik el Petőfit. <http://www.borsonline.hu/cikk.php?id=110926>
- Gromov–Zvjagin* 1992. *Alekszandr Petrovics Gromov – Viktor Nykolajevics Zvjagin*: Petőfi Sándor barguzini „azonosítása”. In: *Nem Petőfi!* 1992. 135–144. o.
- Gyomin* 1989. *Эдуард Викторович Демин*: Баргузин – 89: Эксгумация или погребение. Улан-Уде, 1982. Кézirat, 1–92. o. [A szerző ajándéka.]
- Gyomin* 1993.1–3. *Эдуард Викторович Демин*: До и после баргузинской „сенсации”. *Байкал*, 1993. (январь–февраль) 1. sz. 105–159. o.; 1993. (март–апрель) 2. sz. 97–145. o.; 1993. (май–июнь) 3. sz. 79–119. o.
- H. K.* 2015. *H. K. [Hanthy Kinga]*: Üres sír. *Magyar Idők*, 1:35. (2015. október 10.) *Lugas*: 33. o.
- Hadrovics–Gáldi* 1971. Orosz–magyar szótár. Szerk. *Hadrovics László–Gáldi László*. I–II. k. Budapest, 1971.⁴
- Hankó* 2015. *Hankó Ildikó*: Továbbra sem került pont a Petőfi-vita végére. *Napi Gazdaság Online*, 2015. augusztus 05. szerda, 11:23. <http://www.napigazdasag.hu/cikk/52344/>
- Hanthy* 2001. *Hanthy Kinga*: Hazatérhet-e a barguzini csontváz? Tizenegy éve temetetlenül. *Magyar Nemzet*, 64:23. (2001. január 27.) 21., 27. o.
- Hanthy* 2015. *Hanthy Kinga*: Hol domborulnak sírjaink. 1. *Napi Gazdaság* (2015. július 15.): <http://www.napigazdasag.hu/cikk/49801/>, 2. *Uo.* (2015. július 16.): <http://www.napigazdasag.hu/cikk/49921/>, 3. *Uo.* (2015. július 17.): <http://www.napigazdasag.hu/cikk/50046/>.
- Harangozó* 2001. [Harangozó István riportja Kiszely Istvánnal, Woller Jánossal és Kovács Lászlóval]. *Kossuth Rádió*, 16 óra, 2001. augusztus 18. 16:27. (A GY & K Stúdió anyaga, 1–11 o.)
- Harsányi* 1992. *Harsányi László*: A barguzini 7. számú csontvázlelet származási idejének becslése. In: *Nem Petőfi!* 1992. 178–206. o.
- Hermann* 1992. *Hermann Róbert*: Jelentés a Magyar Tudományos Akadémia Petőfi Bizottságának munkájáról. A bizottság állásfoglalása a Morvai Ferenc által benyújtott újabb „bizonyítékokról”. In: *Nem Petőfi!* 1992. 245–259. o.
- Hermann* 2012. *Hermann Róbert*: A fehéregyházi (segesvári) ütközet és Petőfi halála – a kutatás kérdőjelei. *Hadtörténelmi Közlemények*, 125. (2012) 2. sz. 437–462. o.
- Hermann* 2015. *Hermann Róbert*: Vittek vagy nem vittek? Az 1849. évi erdélyi hadjárat hadifoglyainak sorsa. *Hadtörténelmi Közlemények*, 128. (2015) 2. sz. 323–336. o.
- Hermann* 2015a. *Hermann Róbert*: Segesvár. Petőfi eleste. *Rubicon*, 26:284. (2015/7) 20–29. o.
- Hermann* 2015b. *Vittek vagy nem vittek?* Az 1848. évi erdélyi hadjárat hadifoglyainak sorsa. *Rubicon*, 26:284. (2015/7) 31–35. o.
- Hompoth* 2015. *Hompoth Zoltán*: Petőfiért! – Morvainál nincsenek Petőfi csontjai! – állítja Kiszely özvegye. <http://www.egipatrona.hu/mvsz/index.php/2217-petofiert-morvainal-nincsenek-petofi-csontjai-allitja-kiszely-ozvegye>

- Ilkei* é. n. *Ilkei Csaba*: Adalékok Kiszely István besúgó portréjához. Családja rokonságáról is jelentett! <http://tdyweb.wbteam.com/KiszelySug.htm>
- Jegyzőkönyv 2015. Jegyzőkönyv mely készült 2015. május 22-én 13.00 órakor Nagyrédén, a Patai úti Temető ravatalozó teremben. Hitelesítő: Morvai Ferenc–Dr. Alberti Péter–Deák Éva. In: Dokumentum 2015. 32–33. o.
- Kerényi* 2008. *Kerényi Ferenc*: Petőfi Sándor élete és költészete. Kritikai életrajz. (Osiris Monográfiák.) Budapest, 2008.
- Kéri* 1989. *Kéri Edit*: „Megváltás Szibériából”?... A Petőfi-legenda nyomában. *Népszava*, 117:12. (1989. január 14.) 9. o.
- Kéri* 1990. *Kéri Edit*: Petőfi Szibériában?! Budapest, 1990.
- Kidőlt 2015. Kidőlt MTA-pillér a Petőfi-kutatásban. In: *Fuksz–Kiss* 2015. 74. o.
- Kínaiak 2015. Kínaiak DNS-tesztje szerint Petőfit találták meg Barguzinban. mixonline – 2015. 03. 14. 8:31: <http://www.mixonline.hu/Cikk.aspx?id=110360>
- Kiss* 1985. *Kiss József*: Az igazi legenda szebb. *Négy Évszak*, 9:12. (1985. december) 34–37. o.
- Kiss* 1989. *Kiss József*: Véleményem a „szibériai Petőfi-sír” kérdéséről. Budapest, 1989. április 15. Részlet az 1989 áprilisában készült tanulmányból. In: *Szabó* 1990. 75–79. o.
- Kiss* 1989a. *Kiss József*: „Rabság, szabadság...” „Petőfi utolsó verse” 1853-ból? *Kritika*, 18:11. (1989. november) 11–12. o.
- Kiss* 1992. *Kiss József*: Petőfi csatateri halála és szibériai sírjának legendája. In: *Nem Petőfi!* 1992. 38–60. o.
- Kiszely* 1989. *Kiszely István*: Barguzinban temették el Petőfit. *Hevesi Szemle*, 17:5. (1989. október) 64–69. o. és *Uo.*, 17:6. (1989. december) 66–73. o.
- Kiszely* 1993. *Kiszely István*: Mégis Petőfi? A szibériai Petőfi-kutatás irodalma időrendi sorrendben. Budapest, 1993.
- Kiszely* 2000. *Kiszely István*: Meghalt Szibériában. Egy szomorú magyar szellemi kórkép. A szibériai Petőfi-kutatás eseményei és irodalma időrendi sorrendben. Budapest, 2000.
- Kornis – Voinovich – Gáspár* 1941–42. *Kornis Gyula – Voinovich Géza – Gáspár Jenő*: Petőfi állítólagos szibériai fogsága és halála. *Koszorú*, 8. (1941–42) 1–12. o. [1942].
- Kovács* 1992. *Kovács László*: A barguzini ásatás előzményei és eredményei. In: *Nem Petőfi!* 1992. 61–105. o.
- Kovács* 2003. *Kovács László*: Csalóka lidércfény nyomában. A szibériai Petőfi-kutatás csődje. (Irodalomtörténeti Könyvtár, új folyam, 1.) Budapest, 2003.
- Kovács* 2008. *Kovács László*: Gyóni Géza földi maradványainak sorsa. Egy újabb megvalósíthatatlan, provokatív exhumálási ötlet háttére. *Hadtörténelmi Közlemények*, 121. (2008) 1. sz. 107–142. o.
- Kovács* 2011. *Kovács László*: Petőfi Sándor fehéregyházi sírhelyének legújabb meghatározásáról. *Hadtörténelmi Közlemények*, 124. (2011) 4. sz. 1118–1128. o.
- Kovács* 2012. *Kovács László*: A szibériai ál-Petőfiről és a fehéregyházi hitelesről. *Folia Anthropologica*, 11. (2012) 55–122. o.
- Kovács* 2014. *Kovács László*: Visszatemetett műkoponya. Huszonöt évvel a barguzini ál-Petőfi feltárása után. *Magyar Nemzet*, 77:343. (2014. december 27.) 26–27. o.

- Kovács* 2015. *Kovács László*: Barguzin fantomja. *Rubicon*, 26:284. (2015/7) 38–43. o.
- Kovács* 2015a. *Kovács László*: Bezárt a bazár. PETŐFI – Negyedszázad után megérdemelné a barguzini csontváz, hogy visszatérjen Szibériába. *Magyar Idők*, 1:35. (2015. október 10.) Lugas: 33. o.
- Kovács – Rejsz* 2009. *Kovács László – Tatyjana Mihajlovna Rejsz*: Egy hadifogoly-antropológus tanár: Dús Ferenc (1888–1945). *Anthropológiai Közlemények*, 50. (2009) 81–99. o.
- Krjucskov* 1991. *N. I. Krucskov* levele a Szovjetunió Minisztertanácsa Pénzügyőrsége Parancsnokának N. A. Lutov elvtársnak. In: Született 2015. [83. o.; az orosz eredeti: 84. o.]
- Krjucskov – Petrunyin* 1991. Átadás-átvételi jegyzőkönyv, mely az 1989. júl. 17.-én a Burját Köztársaság Barbuzin [!] temetőjében a 7. számú sírban feltárt PETŐFI-nek vélt földi maradványok átadásáról ill. átvételéről szól. Átvevők: Morvai Ferenc az MPB vezetője – dr. Kiszely István antropológus, illetőleg [Nyikolaj Ivanovics] Krucskov nagykövet – A[lekszandr] A[lekszandrovics] Petrunyin kult. min. In: Született 2015. [91–95. o.; az orosz eredeti: 97–98 o.]
- Krúdy* 1989. *Krúdy Gyula*: Aki Petőfit kereste Szibériában. *Új Tükör*, 26:43. (1989. október 22.) 20. o. [A tegnapok ködlovagjai c. kötetből, Budapest, 1927.]
- Lakatos* 2005. A szibériai halott. Közreműködött: Végvári Tamás. Munkatársak: Farkas Gyula, Eduard Viktorovics Gyomin, Hermann Róbert, Kerényi Ferenc, Kovács László, Mende Balázs, Woller János. Konzultáns: Kovács László. Rendező: *Lakatos Iván*. http://videotorium.hu/hu/recordings/details/7892,A_sziberiai_halott...
- Latimer – Simpson – Kiszely – Burajev* 1989. *Bruce Latimer – Clyde Simpson – Kiszely István – Alekszij [Ivanovics] Burajev*: Szakértői nyilatkozat Petőfi Sándor csontvázának azonosításáról / *Брус Латимер – Клайд Симпсон – Кисели Иштван – Алексей Буряев*: Акт идентификации останков Шандора Петефи. In: MEGAMORV Petőfi expedíció jelentése. Nagyréde, é. n. 47–48., 44–46. o.
- Lengyel* 1989. *Lengyel András György*: Gyanús sietség. Nincsenek bizonyítékok a Petőfi-ügyben. *Magyar Hírlap*, 22:188. (1989. augusztus 12.) Melléklet: 1. o.
- Lengyel* 1992. *Lengyel Imre*: A barguzini temető 7. sz. sírjából származó csontmaradványok laboratóriumi vizsgálatának eredményei. In: Nem Petőfi! 1992. 146–177. o.
- Magyar-Csík* 1942. *Magyar-Csík József*: Tovább folytatódik Petőfi szibériai fogságának regénye. Ismeretlen oroszországi verstörédék került elő. *Kis Újság*, 56:174. (1942. augusztus 2.) 5. o.
- Mata* 1990. A Petőfi kaland. Rendező-szerkesztő: *Mata János*. Budapest, 1990.
- MEGAMORV 1991. MEGAMORV Petőfi Bizottság jelentése 1991. február hó 20. Nagyréde, 1991. (L. n.)
- MEGAMORV 2015. ápr. 15. A MEGAMORV Petőfi Bizottság sajtótájékoztatója, teljes film. Pilvax, 2015. április 15. Hungária Tv. <https://www.youtube.com/watch?v=2qa mT0aa3DI&feature=youtu.be>
- Mende* 2015. *Mende Balázs*: A barguzini Alexander Petrovics. *Rubicon*, 26:284. (2015/7) 44–45. o.

- Mende* 2015a. *Mende Balázs*: Kritikai megjegyzések a szibériai „Petőfi-csontváz” azonosításának kísérletéhez. *Hadtörténelmi Közlemények*, 128. (2015) 2. sz. 350–361. o.
- Mikolás* 1991. *Mikolás Miklós*: Segesvártól Barguzinig. Újabb szempontok és eredmények Petőfi-ügyben. *Pesti Hírlap*, 2:30. (1991. február 4.) 8. o.
- Morvai* 2015. *Morvai Ferenc*: Összefoglaló. In: Született 2015. [1–5. o.]
- Morvai* 2015a. *Morvai Ferenc*: Tartalomjegyzék. In: Dokumentum 2015. 2–4. o.
- Morvai* 2015. márc. 13. *Morvai Ferenc*: Nálam van Petőfi Sándor koponyája. http://www.borsonline.hu/20150313_nalam_van_petofi_sandor_koponyaja
- MTA 1990. A Magyar Tudományos Akadémia Elnökségének határozatai az 1990. június 26-án tartott üléséről (25–38. számú határozatok). *Magyar Tudomány*, 97:9. (1990. szept.) 1100. o.
- Nagy* 1940. *Nagy Andor*: Ki találta meg Petőfi sírját Szibériában? Sándor József genealógus-történész már kérte a minisztériumot, hogy a hamvakat hazaszállíthassa. *Esti Kurír*, 18:262. (1940. november 15.) 9. o.
- Nehéz* 1991. A titokzatos számúzott. Ford. *Nehéz Mihály*. In: MEGAMORV 1991. [10–20. o.]
- Nem Petőfi! 1992. Nem Petőfi! Tanulmányok az MTA Természettudományi szakértői bizottsága tagjai és felkért szakértők tollából. Szerk. *Kovács László*. Budapest, 1992.
- Petőfi 1960. Petőfi Sándor összes költeményei. (Magyar Parnasszus.) 1–2. k. Budapest 1960.
- Petőfi 2015. Petőfi – Egy legenda nyomában. Válogatás Karáth Imre filmjének szövegéből. In: *Fuksz – Kiss* 2015. I. k. 60–64. o., II. k. 65–67. o.
- Petőfi rejtély 2015. július 16. Petőfi rejtély. Ki lehetett a koporsóban? RTL Klub, Fókusz, 2015. július 16. mp4.
- Rosonczy* 2013. *Rosonczy Ildikó*: Egy honvédtiszt oroszországi fogságának története 1849-ből. *Hadtörténelmi Közlemények*, 126. (2013) 1. sz. 149–166. o.
- Rosonczy* 2015. *Rosonczy Ildikó*: Egy honvédtiszt oroszországi fogsága. *Rubicon*, 26:284. (2015/7) 35–37. o.
- Sándor* é. n. *Sándor József*: Nemes Petőfi Sándor költőnk Szabadszálláson született és Szibériában halt. el. Budapest é. n. [1941].
- Susa – Éry – Kovács–Szőke–Molnos* 2015. *Éva Susa – Kinga Éry – László Kovács – Mátyás Szőke – Mária Molnos*: Forensic archaeology and anthropology in Hungary: current trends and future perspectives. In: *Forensic Archaeology. A Global Perspective*. Ed. by *W. J. Mike Groen–Nicholas Márquez-Grant–Rob C. Janaway*. New York, 2015. 83–90. o.
- Svigel* 1943. Petőfi emlékek Szibériából. Illusztrációk Svigel Ferencnek a Pestszenterzsébeti Iparos Kör, Kossuth Lajos-utca 49. sz. 1943. október 24-én, vasárnap d. e. fél 11 órakor tartandó *Hogyan jutottam Petőfi iliszunszki sírjához?* című felolvasásához. Pestszenterzsébet, 1943.
- Szabó* 1989. *Szabó Géza*: Fordítás / *Геўза Сабо – Бела Варга*: Акт о раскопках могилы Ш. Петефи и заключения археологов. In: MEGAMORV Petőfi expedíció jelentése, Nagyréde, é. n. 51–52. o., 49–50. o. [1989].
- Szabó* 1990. *Szabó Géza*: Ásatás Barguzinban. A régész egy legenda nyomában. Budapest, 1990.
- Szentágothai* 1992. *Szentágothai János*: Előszó. In: Nem Petőfi! 1992. 5–8. o.

- Született 2015. Született 1823-ban Magyarországon. Meghalt 1856-ban Szibériában. „Akik még nem tudták, most megtanulhatják...” [Mátrafüred, 2015. április 12. Oldalszámítás nélkül, hevenyészett magyar fordításokkal. Utólagos beszámózzással.]
- Tabajdi – Ungváry* 2008. *Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián*: Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956–1990. Budapest, 2008.
- Telin* 2004. [A] Barguzini Járás Önkormányzati Vezetősége [levele a] Burját Köztársaság Elnökének, Potapov L[eonyid] Vasziljevics Úr részére. 2004. május 5. Aláíró: *Sz[tanyiszlav] R[evomirovics] Telin* a Barguzini Járás Önkormányzati vez. In: Született 2015. [21 o.; az orosz eredeti: 23 o.]
- Tyivanyenko* 1989. *Алексей Владимирович Тиваненко*. Шандор Петефи в Баргузине. Улан-Удэ, 1989.
- Tyivanyenko* 2015. [*Alekszej Vasziljevics*] *Tyivanyenko*: Petőfi koponya másolatának és a dokumentumok temetése a 7. sz. Barguzini sírba. In: Született 2015. [31–32 o.; az orosz eredeti: 33–35 o.].
- Varga* 1996. *Varga Domokos György*: Harminchét akadémikus Petőfi ellenében. *Magyar Demokrata*, 3:42. (1996. október 17.) 38–41. o.
- Varga* 2015. *Varga Béla*: Miért Petőfi? In: Született 2015. [51–53 o.].
- Verzeichnis 1915. Verzeichnis der Kriegsgefangenenlager. Mit Angaben des Feldes, in welchem dieselben in der Karte zu finden sind. Nach authentischen Material zusammengestellt. Abgeschlossen Ende Juli 1915. [További adatok nélkül, Wien, 1915?]